

De energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland in historisch perspectief: op welke manier kan de Europese Unie haar positie binnen de energiecrisis versterken, is schaliegas het toverwoord?

Naam: Joost Vente

Master: Internationale betrekkingen in historisch perspectief. Universiteit Utrecht.

Scriptiebegeleider: Peter Malcontent.

Studentnummer: 3884929

Masterscriptie: Internationale betrekkingen in historisch perspectief.

Universiteit Utrecht.

Inhoudsopgave

1	Abstract	4
2	Inleiding	5
2.1	Onderzoeksvragen.....	8
2.2	Hoe is de tegenwoordige energierelatie tussen de Europese unie en Rusland (Sovjet Unie) tot stand gekomen? Een historische analyse	8
2.3	Het Europese energiebeleid en de Russische invloed hierop. <i>Power in Unity?</i>	10
2.4	Afhankelijkheid: Is de Europese Unie afhankelijk van Rusland als energieleverancier of is Rusland afhankelijk van Europa als afzet markt	10
2.5	Bestaat er een alternatief? Is schaliegas ‘the game changer’?.....	11
2.6	Het historiografisch kader	13
2.7	Structuur	16
3	Coöperatie tijdens de Koude Oorlog. Ideologische tegenpolen en noodzakelijke samenwerking: De (economische) relatie tussen de Sovjet-Unie en het Westen tot 1991	19
3.1	De naoorlogse situatie en toenemend wantrouwen	19
3.2	Het buitenlandbeleid van Harry Truman.....	21
3.2.1	De West-Europese reactie op het Amerikaanse handelsembargo	23
3.3	De Berlijn crisis, de Ostpolitik en het begin van de energierelatie tussen Rusland en Europa.	27
3.3.1	Economische onderhandelingen en handel tussen Oost en West tijdens en na de Berlijn crisis	30
3.4	De energierelatie na 1973: Nieuwe ronde nieuwe kansen.....	34
3.4.1	Gas in Europa voor 1973.....	35
3.4.2	De eerste en de tweede oliecrisis.....	39
3.4.3	Het uiteenvallen van de Sovjet-Unie.....	45
4	De energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland. Stroeve samenwerking tussen tegenpolen	48
4.1	Inleiding. (problematiseren)	48
4.2	Het Europese grondstoffen probleem en de energierelatie met Rusland.....	50
4.3	Wederzijdse afhankelijkheid versus botsende perspectieven	53
4.3.1	De Europese Unie als een normatieve macht	54
4.3.2	Rusland: Mislukte liberale hervormingspolitiek	56
4.3.3	Vladimir Poetin: Gas als politiek machtsmiddel	59
4.3.4	Stroeve samenwerking	62
4.4	2.4 Gevolgen voor de EU	70
4.5	De Russisch-Oekraïense gasconflicten van 2006 en 2009: een ‘wake up call’ voor de Europese Unie?	74
4.6	Een beleidsadvies aan de Europese Unie	80
4.6.1	Eenheid binnen de Europese energiemarkt	80
4.6.2	Alternatieve energie leveranciers	82
5	Is schaliegas het toverwoord voor de Europese Unie?	85
5.1	Inleiding	85
5.1.1	Gas versus olie.....	87
5.1.2	Waar liggen de schaliegas reserves?	88
5.2	Potentieel voor schaliegas in de Europese Unie en het verschil met de Verenigde Staten ...	90
5.2.1	Revolutie in de Verenigde Staten, maar niet zonder kritiek.....	90
5.2.2	Twijfel binnen de Europese Unie en de verschillen met de Verenigde Staten.....	96

5.2.3	Polen: De drang naar afhankelijkheid	99
5.3	De Russische reactie op de ‘schaliegasrevolutie’	102
5.3.1	De langzame ontwaking van de energiegigant	103
5.3.2	Een overschot aan LNG?	106
5.3.3	De gevolgen voor de energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland	107
6	Conclusie	111
7	Literatuurlijst	114

1 Abstract

In deze masterscriptie staat de energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland centraal.

Waar Europa na de val van de Sovjet-Unie de energierelatie leek te bepalen, lijkt tegenwoordig Rusland de boventoon te voeren. Zal het 'revolutionaire' schaliegas de verhoudingen binnen deze relatie kunnen veranderen?

Ondanks de spanningen die de Koude Oorlog met zich mee bracht ontstond er juist in deze periode handel tussen Oost en West. De voornaamste reden voor deze handel was simpel; het Westen had kapitaal en het Oosten had grondstoffen. De energierelatie die in deze periode ontstond is van essentieel belang voor zowel de Europese Unie als Rusland. Ondanks het vitale belang dat beide blokken aan de relatie hechte, kunnen de EU en Rusland het maar weinig met elkaar eens worden. De normatieve macht van de Europese Unie staat in schril contrast met de macht van Rusland, dat zichzelf tot energiemacht heeft uitgeroepen. Dit verschil in regeringsvorm maakt dat er maar stroef samenwerking tot stand komt.

Waar Brussel de hoofdstad van het multilateralisme is, is Moskou de hoofdstad van het bilateralisme. Moskou's 'divide and conquer' statiek maakt dat Europese lidstaten individueel verdragen met de energiegigant aangaan. Hierdoor is de Europese Unie (als geheel) niet in staat om bilateraal met Rusland te onderhandelen.

Het individuele energiebeleid van de Europese lidstaten zorgt ervoor dat scheuren binnen de Unie zichtbaar worden, terwijl juist eenheid de kracht van de EU is. Eenheid binnen de Europese energiemarkt zou hoofdprioriteit van het strategisch beleid van de Unie moeten worden. Als het de EU lukt om met één stem te spreken wat betreft het energiebeleid, dan zou de Unie naast een economische reus ook een politieke reus kunnen worden.

Waar schaliegas sinds kort tot een revolutie binnen de Amerikaanse gasproductie heeft geleid, lijkt het erop dat de kans op Europese schaliegas productie gering is. Dit wil echter niet zeggen dat het revolutionaire gas geen belangrijke rol gaat spelen in Europa. Doordat Amerika zelfvoorzienend wordt, zal die LNG die voor Amerika bestemd was een andere markt moeten vinden. Dit betekent dat er meer gas beschikbaar zal zijn voor de Europese markt, waardoor de prijs zal dalen en de concurrentie voor gas leverancier Rusland zal toenemen. Dit heeft positieve gevolgen voor de Europese Unie in zijn energierelatie met Rusland.

2 Inleiding

Is het gevaarlijk om afhankelijk te zijn van andere landen voor de levering van energie? Welke gevolgen kan energie afhankelijkheid hebben? Wat zijn de gevolgen van een tekort aan energiebronnen? Deze vragen spelen al geruime tijd een belangrijke rol binnen de Europese Unie. Het is dan ook niet gek dat energie de Europese politici zorgen baart. De vraag naar energie neemt door het groeien van de economie en een stijgende bevolkingsgroei toe. Hiermee neemt ook de drang naar het veiligstellen van deze voorraden toe. Om voorraden en toevoer van energie veilig te stellen worden regeringen geconfronteerd met complexe economische en politieke voorwaarden en uitdagingen die de nationale grenzen overschrijden. Mochten deze uitdagingen te complex zijn, dan lijkt energie de oorzaak van een internationaal conflict te kunnen zijn.¹

Binnen deze masterscriptie zal worden gekeken naar de relatie tussen de Europese Unie als energie-importeur en Rusland als energieleverancier. De Europese Unie is de op één na grootste energiemarkt van de wereld en voor energie afhankelijk van andere landen. Deze energie (aardgas en olie) wordt vooral geleverd door Rusland. Het wekt de schijn dat er een situatie is ontstaan waarin de EU afhankelijk is van Rusland voor zijn energie. Deze situatie is realistisch, echter is de EU is ook de grootste afnemer van energie uit Rusland. Hierdoor is Rusland minstens even afhankelijk van de EU als afzetmarkt. Bestaat deze wederzijdse afhankelijkheid ook in de werkelijkheid?

*'In the energy sector, Russia needs Europe as much as Europe needs Russia. The energy that Europe buys from Russia has been one of the key factors in Russia's economic revival and stable flows of reasonably priced energy has been an important motor for Europe's economic growth. In the energy sector, in other words, we are reinforcing each other.'*²

Deze uitspraak uit 2006 van Andris Piebalgs, Europees Commissaris voor energie tussen 2004 en 2009, lijkt, met het oog op de wederzijdse afhankelijkheid een realistische weerspiegeling van de werkelijkheid. De Europese Unie koopt aardgas uit Rusland waardoor Rusland geld verdient en Europa in zijn gas is voorzien; wederzijdse afhankelijkheid. Toch is deze beschrijving van de energierelatie tussen Rusland en de EU bij nader inzien te simplistisch. Als de twee blokken elkaar zouden versterken, lijkt een masterscriptie die uitgaat van een moeizame relatie overbodig. De 'simplistische' weergave van Andris Piebalgs lijkt een politiek doel te hebben, de verbetering van de onderlinge verhoudingen, in plaats van een

¹ Daniel Moran and James Russell, 'Energy security and global politics: The Militarization of resource management' (New York 2008).

² Europa.eu/rapid/press-release_speech-060653-en.htm.

realistische beschrijving van deze relatie te zijn. De Europese Unie en Rusland kennen een complexe relatie die naast periodes van relatieve rust en stabiliteit vooral periodes van wederzijdse argwaan en instabiliteit kent.

Dat energie al decennia lang een belangrijke rol speelt voor de globale stabiliteit zal niemand ontgaan zijn. Hiervan zijn veel voorbeelden bekend, zoals de oliecrisis van 1973 en 1979 of de gasconflicten tussen Rusland en Oekraïne uit 2006 en 2009. Gas als natuurlijke bron is dan ook uitvoerig besproken in de vergaderingen van de Verenigde Naties. In 1962 nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties resolutie 1803 (XVII) aan. Deze vrij onbekende resolutie geeft de spelregels die gepaard gaan met het gebruik van natuurlijke bronnen weer. Deze resolutie kan als volgt kort samengevat worden: het land waar deze grondschatten (natuurlijke bronnen) zich bevinden bepaald wat er mee gebeurt.³ Deze spelregels gelden ook voor Rusland, het land met de grootste bewezen gasreserves ter wereld.

Hoewel de spelregels over het gebruik van natuurlijke bronnen voor iedere regering duidelijk mogen zijn, gaat energie nog steeds gepaard met onzekerheid. Vertrouwen op energiebronnen is onlosmakelijk verbonden met energieveiligheid. Of men nu afhankelijk is van energie import of export, elk land, elke regio of elk bedrijf streeft ernaar om de risico's, die gepaard gaan met energie(bron)afhankelijkheid, te koppelen aan zijn of haar eigen veiligheid. Het streven bij energieveiligheid is dat een land of een regio voldoende energiebronnen verkrijgt tegen een redelijke prijs en zonder risico's of onderbreking van beschikbaarheid. Het veiligstellen van de energiebronnen vergt onderhandelingen met veel verschillende spelers en is onderhevig aan veel externe en interne factoren. Het resultaat hiervan is dat energie diep geworteld is in zowel politieke als commerciële doelen. Dit is niet het enige wat energierelaties gecompliceerd maakt. Er zijn veel materiële eisen, zoals infrastructuur en contractuele eisen, voor lange of korte overeenkomsten. Ook de geologische distributie van energie speelt een belangrijke rol. Toegang tot energiebronnen is wereldwijd dramatisch ongelijk verdeeld. Olie, gas, kool, uranium en andere ruwe materialen liggen verspreid over stabiele en minder stabiele regio's, tussen ontwikkelde en minder ontwikkelde regio's. Daarbij is het per regio verschillend of energie wordt ingezet voor commerciële of politieke doeleinden. Het resultaat hiervan is een ingewikkelde disbalans. Ten eerste, de geo-economische asymmetrie door de materiële verschillen tussen exporterende en importerende landen. Ten tweede, een structurele ongelijkheid tussen markt- of regeringsautoriteit over het gebruik van energiebronnen. Ten derde, een geopolitieke disbalans die voortkomt uit de

³ <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/9D85892AC6D7287E8525636800596092>

verschillende rol die energie speelt in de definitie van het buitenlandse, - en het veiligheidsbeleid van landen.

Duidelijk is dat energieveiligheid een belangrijke rol speelt in het buitenland beleid van zowel importerende als exporterende landen, maar daarnaast kan energie ook als machtsmiddel worden ingezet. Dit maakt de relatie tussen de EU (importeur) en Rusland (exporteur) ingewikkeld en complex. Wat deze relatie nog complexer maakt is het verschil in visie van beide blokken ten aanzien van macht. De Europese Unie ziet zichzelf het liefst als een normatieve macht. Dit betekent dat ze invloed willen uitoefenen op de internationale politiek zonder dat ze daar militaire macht of politieke dwang voor nodig hebben. Rusland daarentegen heeft zichzelf tot energiemacht verklaard.⁴

Bron: <http://blogs.independent.co.uk>

Bron: <http://henleysviews.blogspot.nl>

Een zelfverklaarde 'energiemacht' tegenover een Unie die liever via normen en waarden invloed uitoefent. In deze scriptie gaat het om de relatie tussen deze twee tegenpolen. Het onderzoek zal tweeledig zijn. Er wordt met behulp van een historische analyse gekeken naar de energierelatie tussen de EU en Rusland en op welke manier deze zich heeft ontwikkeld. Daarnaast zal worden onderzocht op welke manier de Europese Unie haar positie in deze complexe relatie kan verbeteren. Tenslotte zal in dit onderzoek een 'voorzichtige' prognose voor de toekomst worden gegeven, met daaruit voortvloeiend een advies aan de Europese Unie. Daarbij zal kritisch worden gekeken naar een mogelijk alternatief voor de Europese gasvoorziening. Biedt het door sommigen tot 'revolutionair' uitgeroepen schaliegas perspectief voor Europa? Of zijn er alternatieve energieleveranciers?

Licht werpen op de historische energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland is het wetenschappelijke doel van deze masterscriptie. Door deze relatie vanuit de historie te benaderen, kan er worden nagegaan of er bepaalde momenten of gebeurtenissen waren waarin

⁴ Pavel K. Baev., 'Strategic analysis', Russia aspires to the status of energy superpower,' *Strategic Analysis* 31 3 (2007) 447-465.

de relatie veranderde. Al sinds de vroege jaren 1990 proberen Russische en Europese beleidsmakers en diplomaten een manier van samenwerking te vinden, met veel verschillende resultaten. De gasconflicten tussen Oekraïne en Rusland van 2006 en 2009, hebben de relatie tussen de EU en Rusland op scherp gezet. Zijn er duidelijke beleidsveranderingen en zijn deze ook waar te nemen? De scriptie heeft ook een politiek doel. Het gaat erom dat Europa in de toekomst haar positie ten opzichte van Rusland kan verbeteren. Een duidelijk politiek beleid binnen de energiesector zal de stabiliteit ten goede komen en dit is van groot belang voor de Europese Unie.

2.1 Onderzoeksvragen.

De hoofdvraag van deze scriptie luidt:

Op welke manier kan de Europese Unie haar positie binnen de energierelatie met Rusland verbeteren?

Deze hoofdvraag zal met behulp van verschillende deelvragen en een historische analyse worden beantwoord. Hierin gaan we onder meer op zoek naar een mogelijk alternatief (schaliegas) voor gas uit Rusland en zullen we kritisch kijken naar de kans van slagen of het effect van dit alternatief.

Een masterscriptie met een prognose en een advies vereist een brede historische analyse van de relatie tussen de Europese Unie en Rusland. Niemand kan de toekomst voorspellen, maar met een gedegen analyse is het mogelijk om de aannemelijkheid van bepaalde scenario's na te gaan. Het nut van een brede historische analyse van de energierelatie tussen de EU en Rusland is dat er daarna kan worden ingegaan op specifieke aspecten of omslagpunten. Wanneer men zich bewust wordt van de invloed die deze energierelatie in het verleden had en tegenwoordig heeft, kan men zich wapenen voor de toekomst.

Om de onderzoekdoelstellingen te bereiken is het verstandig om de hoofdvraag in een aantal deelvragen te behandelen. Deze deelvragen dienen als coherent kader om het onderzoek te verdelen. Alle deelvragen worden in eigen paragraaf met een korte verantwoording behandeld.

2.2 Hoe is de tegenwoordige energierelatie tussen de Europese unie en Rusland (Sovjet Unie) tot stand gekomen? Een historische analyse

Als het om energie gaat, lijkt er geen groter verschil te bestaan dan tussen de Europese Unie en Rusland. De twee zijn het tegenovergestelde van elkaar; de geo-economische asymmetrie van importeurs en exporteurs, de structurele ongelijkheid van de markt tegenover

regeringsautoriteit over energiebronnen en de geopolitieke disbalans die voortkomt uit verschillende visies over de rol die energie kan spelen in veiligheid en het buitenlandbeleid. Complexe regimeveranderingen in de vroegere communistische staten, vanaf eind jaren '80, vielen, samen met een de transformatie van de Europese Unie van economische unie naar een politieke unie. Na de val van de Sovjet-Unie in 1991 leek de convergentie van het Europese buitenlandbeleid in een stroomversnelling te komen. Eind jaren '80 sprak toenmalig president van de Sovjet-Unie, Mikhail Gorbachov, nog vaak over een gemeenschappelijk Europa. Tegenwoordig is de relatie tussen Rusland en de Europese Unie bekoeld. De afgelopen jaren lijkt deze te bestaan uit geschillen en nieuwe pogingen om tot samenwerking te komen. Er zijn veel pogingen ondernomen om tot samenwerking te komen, echter met weinig concreet succes.⁵ Dit gebrek aan concreet succes komt mede omdat in de energierelatie tussen Rusland en de Europese Unie er nog een extra dimensie een rol speelt. De EU zag en ziet zichzelf als een 'normative power'. Dit betekent dat de EU naast een goede relatie met Rusland ook streeft naar democratisering, verbetering van de mensenrechten en andere vrijheden in het voormalige Oostblokland.⁶ Het is maar zeer de vraag of Rusland deze paternalistische houding van de Europese Unie waardeert. Het misschien wat naïeve optimisme heeft plaats moeten maken voor moeizame samenwerking. Zowel Rusland als de EU erkennen het potentieel van hun bilaterale relaties maar ze zien tegenwoordig vooral valkuilen. *'Deep and comprehensive economic integration between the EU and Russia will allow us to fully exploit the potential of our partnership.'*⁷

Hoewel de voorzitter van de Europese Commissie, Jose Manuel Barroso, hier gelijk heeft, blijkt in de praktijk dat economische integratie tussen de EU en Rusland een stuk ingewikkelder is. De uitbreiding van de EU speelt in deze relatie een steeds belangrijkere rol. 'Oude' en 'nieuwe' Europese lidstaten blijken te botsen aangaande het beleid ten opzichte van Rusland.

Er lijkt geen twijfel over te bestaan dat de huidige verhoudingen anders zijn dan in het verleden. In dit onderzoek zal via een historische analyse worden nagegaan hoe en op welke manier deze verhoudingen zijn veranderd. Daarnaast zullen hier lessen uit getrokken worden.

⁵ Katinka Barysch., 'The EU and Russia: Strategic partners or squabbling neighbours?,' *Centre for European Reform* (mei 2004) 1-61

⁶ Rafael Leal-Arcas., 'The EU and Russia as Energy Trading Partners: Friends or Foes?,' *European Foreign Affairs Review* 14 3 (2009) 337-366.

⁷ Jose Manuel Barroso, 'EU-Russia summit in Helsinki November 24. (2006)

2.3 Het Europese energiebeleid en de Russische invloed hierop. *Power in Unity?*

Het multilaterale regeringssysteem van de EU houdt in dat lidstaten participeren in het gemeenschappelijke beleid van de Unie ten opzichte van Rusland. Van dit multilateralisme is Brussel de hoofdstad. Naast Brussel onderhouden individuele lidstaten ook bilaterale relaties met Rusland. Dit is niet ongewoon, dit hoort bij het buitenlandbeleid van de EU. Op dit niveau is de relatie met Rusland van belang en relevant om de ruimte tussen formulering en besluit in het buitenlandbeleid op nationaal en multinationaal niveau te begrijpen. Het gaat om de impact die keuzes op nationaal niveau hebben op de effectiviteit van besluiten op multinationaal niveau (EU).

Rusland is de laatste jaren opgekomen als het geschilpunt binnen de Europese Unie. Waar men in de jaren 1990 nog eenvoudig een gemeenschappelijk beleid ten aanzien van Moskou vond, lijkt deze strategie nu verouderd. Oplopende gas- en olie prijzen hebben ervoor gezorgd dat Rusland machtiger is geworden, minder coöperatief en vooral minder geïnteresseerd om zich aan te sluiten bij het Westen.⁸ De EU is er niet in geslaagd om Rusland, vooral ten tijde van het presidentschap van Poetin, te veranderen. Rusland had daarentegen wel een grote impact op de EU. Door de Russische energiestrategie worden individuele lidstaten onder druk gezet en ‘gedwongen’ langlopende contracten (TOP) te ondertekenen, die de kern van een gezamenlijke strategie ondergraven. Europese landen hebben, kort door de bocht, twee angsten die voortkomen uit het hoge niveau van afhankelijkheid: korte interrupties en langdurig gebruik van energie als machtsmiddel.

Waar Brussel de hoofdstad van het multilateralisme is, is Moskou de hoofdstad van het bilateralisme. De vraag die ons hier bezighoudt, is of bilaterale onderhandelen tussen Rusland en de Europese hoofdsteden het gemeenschappelijk beleid ten aanzien van Moskou verzwakt? Het gasconflict, tussen Oekraïne en Rusland, wat een omslagpunt lijkt te zijn, legde de energie-afhankelijkheid van Europa pijnlijk bloot. Heeft Europa sindsdien het energiebeleid aangepast?

2.4 Afhankelijkheid: Is de Europese Unie afhankelijk van Rusland als energieleverancier of is Rusland afhankelijk van Europa als afzet markt

Het merendeel van de G8 economieën is qua energiebehoefte afhankelijk van de import van aardgas of olie. Deze landen kunnen economisch zware tijden tegemoet zien als toevoer daarvan stopt en de energiebronnen voor een langere periode niet beschikbaar zijn. Het veiligstellen van betrouwbare en betaalbare olie- en gasvoorraden raakt de kern van de

⁸ Mark Leonard en Nicu Popescu., ‘A Power Audit of EU-Russia Relations,’ *European Council on Foreign Relations* (November 2007) 1-65.

nationale veiligheid van de moderne natiestaat. Omdat grote volumes olie en gas internationale grenzen moeten passeren voordat ze de consument bereiken, zijn deze energiebronnen van direct belang voor regeringen. De vraag naar gas zal sterk toenemen de komende jaren, met een stijging tot over 50 procent in de komende 20 jaar. Het resultaat hiervan is dat regeringen zich zorgen maken over het veiligstellen van lange termijn gasvoorraden. Deze druk is vooral acuut in Europa, waar de politieke consequentie van de gasafhankelijkheid scheuren in de eenheid van de Unie laat zien. Meer dan 50 procent van al het gas dat Europa importeert komt uit Rusland. De angst onder velen is dan ook dat het Kremlin Europa's afhankelijkheid van gas gebruikt als instrument in het buitenlandbeleid.⁹ Hoewel Europa voor de levering van energie afhankelijk is van Rusland, betekent dit niet dat de EU niet bij machten is. De gecombineerde economieën van de Europese Unie zijn 15 keer zo groot als de economie van Rusland. Zelfs met haar energierijkdommen heeft Rusland een bruto binnenlands product dat maar net zo groot is als die van Nederland en België samen. De EU heeft drie en een half keer zoveel inwoners als Rusland en een militair budget dat zevenmaal zo groot is. Daarnaast heeft de EU vijf zetels in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties en Rusland één.¹⁰ Toch lijkt de Europese Unie het comfortabelst als men discussieert over gemeenschappelijke normen en waarde en lijkt het bijna beschaamd om over haar macht te spreken.

De vraag of de Europese Unie afhankelijk is van Rusland of Rusland afhankelijk is van de EU levert veel discussie op onder auteurs. Het is dan ook niet de intentie van deze scriptie om deze vraag eenduidig te beantwoorden. De vraag legt echter wel de zwakke plekken van de beide blokken bloot. Hierdoor is het mogelijk op zoek te gaan alternatieven.

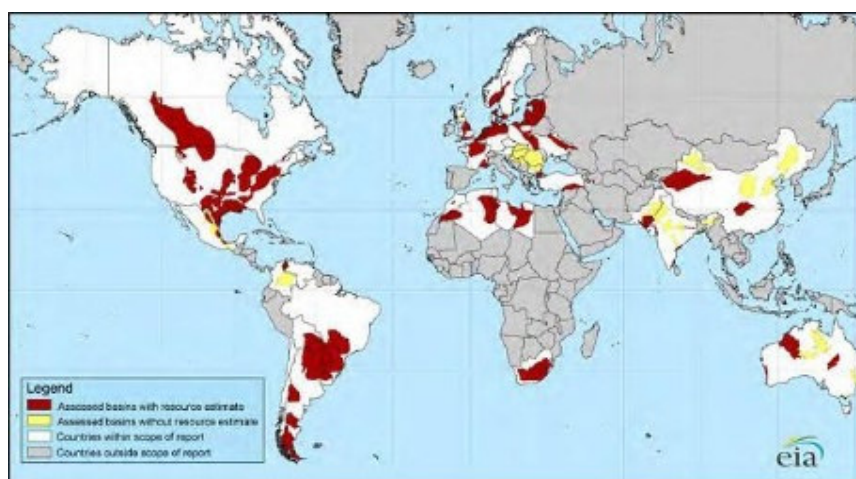
2.5 Bestaat er een alternatief? Is schaliegas 'the game changer'?

Als men spreekt over de schaliegas revolutie, refereert men aan het fenomeen dat is opgekomen in de binnenlandse gastoevoer van de Verenigde Staten. Binnen een korte periode heeft de schaliegas 'boom' de energiemarkt in de Verenigde Staten, maar ook over de hele wereld, veranderd. Al vele jaren beloven politici in Washington Amerikaanse energieonafhankelijkheid en bevrijding van de Verenigde Staten van buitenlandse energieleveranciers. De realiteit leek echter anders, Amerika ging een toekomst tegemoet waarin de afhankelijkheid van gas en olie uit een variatie aan onstabiele, onvriendelijke en autocratische landen steeds groter werd. Ondertussen kreeg en krijgt de Europese Unie het steeds benauwder door haar afhankelijkheid van gas uit Rusland. Hoewel men al geruime tijd

⁹ Andreas Goldthau., 'Rhetoric Versus Reality: Russian Threats to European Energy Supply,' *Energy Policy* 36 (2008) 1-20.

¹⁰ Leonard en Popescu, 'A Power Audit of EU-Russia Relations', i.

wist dat onder Amerikaanse grond een grote voorraad onconventioneel gas lag opgeslagen, was dit te kostbaar om te exploiteren. Technologische doorbraken zorgden er echter voor dat exploitatie rendabel werd. Zelfs zo rendabel dat in 2010 de Verenigde Staten Rusland voorbij stevende als 's werelds grootste gasproducent. Hier zijn natuurlijk geopolitieke consequenties aan verbonden. Vooral omdat schaliegas niet beperkt is tot de Verenigde Staten, het tegenovergestelde lijkt het geval. Schaliegas voorraden liggen verspreid over de verschillende werelddelen.

Bron: <http://tegenlicht.vpro.nl/nieuws/energie/2011/schaliegaswinningeuropa.html>

Naast termen als revolutionair en ‘game changer’, zetten sommige critici ook vraagtekens bij schaliegas. Onder milieuactivisten ziet men vooral de potentiële gevaren van schaliegas. Te denken valt aan vervuiling van het grondwater.¹¹ Hoewel hier in deze scriptie kort op terug zal worden gekomen, zal ik me vooral bezig met de effecten die schaliegas lijkt te gaan hebben op de geopolitieke verhoudingen; specifiek de verhouding tussen de Europese Unie en Rusland.

Waar schaliegas een ‘revolutie’ heeft veroorzaakt in Amerika, is men in Europa sceptischer; ‘*Environmental concerns have stymied gas operations in Europe, except in Poland which is keen to escape its reliance on Russian gas.*’¹²

In deze masterscriptie zal worden onderzocht of en op welke manier schaliegas ook een ‘gamechanger’ zou kunnen zijn voor de Europese Unie. Maar is dit beeld wel reëel?

¹¹ Thierry Bros, *After the US shale gas revolution* (Parijs 2011) 10.

¹² Bros, *After the US shale gas revolution*, 106.

2.6 Het historiografisch kader

Als het gaat over de energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland is de discussie nooit ver weg. Auteurs, politici en diplomaten hebben allen verschillende visies ten aanzien van de afhankelijkheidsvraag. Hoewel we deze vraag niet eenduidig kunnen beantwoorden, is de vraag van groot belang voor deze masterscriptie. Heeft een gezamenlijk Europees energiebeleid invloed op de afhankelijkheidsvraag? Als we de verschillende auteurs naast elkaar bekijken, zien we dat veel auteurs het individualistische energiebeleid van de Europese hoofdsteden negatief beoordelen. Een gemeenschappelijk Europees energiebeleid zou Europa sterker maken en de Unie beschermen tegen externe schokken. Waar de bestaande auteurs stoppen, gaat deze scriptie verder. Ze zullen beschrijven wat de Europese Unie kan doen om zich te wapenen tegen Russische energieafhankelijkheid en op welke manier schaliegas hier een positief effect op kan hebben. Een interne Europese energiemarkt en het effect wat schaliegas zou kunnen hebben worden samengenomen binnen deze masterscriptie, terwijl de bestaande literatuur deze twee scheidt.

Omdat het onderwerp vaak leidt tot verhitte discussie, is het een illusie om een visie of een benadering te deponeren waarop geen tegenargumenten te vinden zijn. Alternatieven bieden en deze samenvoegen of advies geven na een uitvoerige historische analyse is wel mogelijk. Daarnaast is de energierelatie met Rusland voor de Europese Unie zowel van acuut als toekomstig belang. Binnen de bestaande discussie richten veel auteurs zich op de groeiende macht van Rusland en de invloed van Moskou op de regio, en daarmee de EU. Deze scriptie zal deze groeiende macht van Rusland beschrijven, maar daarnaast zal duidelijk worden dat deze macht snel kan afnemen. Er wordt gekeken naar de uitdagingen waar de EU voor staat en op welke manier de EU zijn positie kan versterken en die van Rusland kan verzwakken. Waar ligt de kracht van de EU? Eenheid? Kan deze eenheid in combinatie met schaliegas de energierelatie daadwerkelijk veranderen? Deze vraag wordt in de bestaande literatuur niet beantwoord, maar zal in deze masterscriptie wel worden beantwoord.

Centrale thema's die door meerdere auteurs worden behandeld, zullen dienen als leidraad. Hierdoor wordt snel het verschil in politiek beleid tussen Rusland en de EU duidelijk. Het multilateralisme wat Brussel kenmerkt, staat in schril contrast met het bilaterale beleid van Moskou. Naast dat er kritiek op het Russische beleid kan worden gegeven, is het EU-beleid ook niet vrij van kritiek. Het CER, Centre for European reform, is een denktank die zich specifiek bezig houdt met de Europese Unie. Naast adviezen aan de Europese leiders, kijken zij met kritische blik naar de manier waarop Europa georganiseerd is en op welke manier Europa haar macht kan uitbreiden. Katinka Barysch, die als vicedirecteur

verbonden is aan de CER legt in haar artikel 'The EU and Russia. Strategic partners or squabbling neighbours?' de zwakke plekken in de relatie tussen Rusland en de Europese Unie bloot. Barysch geeft vier redenen waarom de relatie tussen de machtsblokken moeizaam is. In feite komt het er volgens de auteur op neer dat de Russische politiek statisch is en wordt gevormd door ouderwetse concepten zoals invloedsferen, 'zero-sum games en strikte wederkerigheid. Terwijl de Brusselse bureaucraten geloven in postmoderne ideeën zoals gezamenlijke belangen, gedeelde soevereiniteit en win-win oplossingen.¹³ Dit tegenovergestelde beeld wat Barysch scheidt in haar artikel is duidelijk. In de conclusie van het artikel lijkt Barysch echter de fout in te gaan. Ze meent dat Rusland en de EU uiteindelijk dezelfde belangen nastreven, maar dat de korte termijn doelen tegenovergesteld zijn en dat de EU haar normatieve politiek ten aanzien van Rusland moet laten varen. Het laatste deel van haar conclusie kan deze scriptie zich bij aansluiten, echter het eerste deel niet, want vanuit de Russische politieke historie en de tegenwoordige politieke ontwikkelingen, vooral tijdens president Poetin, blijkt dat Rusland en de EU niet dezelfde belangen nastreven. Rusland wil moderniseren, maar absoluut niet naar het Europese model. Juist de laatste jaren blijkt Rusland zich eerder af te zetten tegen de normatieve waarde van de EU, dan deze te omarmen. Barysch conclusie is dan ook niet sterk, maar het oogpunt van de CER is te begrijpen. Een minder op normen en waarden gebaseerd Europese politiek ten aanzien van Rusland zou de relatie eenvoudiger maken. Barysch dient het doel van de CER, waardoor ze een historische analyse achterwege laat en met een slecht beargumenteerde en gehaaste conclusie komt. Toch lijkt de beleid van de EU ten aanzien van de energierelatie te moeten veranderen. Deze visie van Barysch wordt gedeeld door Kirsten Westphal, German institute for international and security affairs. Westphal ziet in dat het op macht gebaseerde Russische beleid botst met het multilaterale beleid van Brussel. Westphal waarneemt in haar artikel, 'Energy policy between multilateral governance and geopolitics: whither Europe', een positieve nieuwe trend in het Europese beleid ten aanzien van Rusland. Deze trend werd ingezet na de gascrisis tussen Rusland en Oekraïne uit 2006. Voor deze crisis was de dominante discours binnen Europa dat Rusland een betrouwbare leverancier van energie was. Westphal meent dat na deze crisis uit 2006 de Europese hoofdsteden wakker zijn geworden en dat er gezocht wordt naar de mogelijkheden om een gemeenschappelijk markt te creëren.¹⁴

¹³ Katinka Barysch, 'The EU and Russia: Strategic partners or squabbling neighbours?', *Centre for European Reform* (mei 2004) 1-61.

¹⁴ Kirsten Westphal, 'Energy policy between multilateral governance and geopolitics: Whither Europe?', *Internationale politik und gesellschaft* (2006) 44-62.

Er wordt beide auteurs, Barysch en Westphal, sterk de nadruk gelegd de verschillen tussen Rusland en de EU. Rusland als autocratische energie macht en de EU als normatieve multilaterale macht. Dit verschil is belangrijk om de energierelatie tussen deze tegenpolen te begrijpen. Het individualistische energiebeleid van de Europese hoofdsteden speelt het Russische ‘divide en conquer’ beleid in de kaart. Waar Kirsten Westphal sinds 2006 een positieve trend van meer Europese samenwerking op het terrein van energie ziet, moeten we hier wel sceptisch over zijn. Echter ook Westphal komt uiteindelijk tot de conclusie dat in haar eigen land, Duitsland, de regering in Berlijn snel individuele energie-overkomsten met Rusland sluit. Hoewel Duitsland verreweg de belangrijkste handelspartner van Rusland is binnen de EU, kunnen we de Duitse beleidsvisie te aanzien van Rusland niet als model nemen voor de andere Europese lidstaten. Het zijn vooral de ‘oude en ‘nieuwe’ lidstaten die met elkaar botsen aangaande een gezamenlijk Europees beleid ten aanzien van Rusland. Dit is een probleem wat ook geconstateerd wordt door Mark Leonard en Nicu Popescu beide verbonden aan ‘the European council on foreign affairs’. Hun artikel, ‘A Power audit of EU-Russia relations’, is voor een belangrijk deel gebaseerd op interviews met EU politici uit verschillende lidstaten. Het resultaat van deze interviews is dat Leonard en Popescu de lidstaten van de Europese Unie opdelen in 5 verschillende visies ten aanzien van Rusland. Kort door de bocht; aan de ene kant zien zij lidstaten die Rusland zien als potentiële handelspartner, aan de andere kant lidstaten die Rusland als bedreiging zien.¹⁵ Ook Leonard en Popescu zien net als Barysch en Westphal in dat er binnen Europa verschillende visies bestaan ten aanzien van Rusland. Er zal binnen de Europese Unie moeten worden gezocht naar ‘common grounds’. Het is maar zeer de vraag of de Europese leiders een vuist kunnen maken. Daarnaast is het de vraag of er zoiets bestaat als een Europese Energiemarkt. Terwijl de Europese instituties steeds machtiger worden en Brussel als supranationaal orgaan meer en meer het nationale beleid van de lidstaten bepaald, kunnen de Europese politici en hun nationale collega’s het niet eens worden met betrekking tot de energiesector. Lopen de belangen zover uiteen? Svein S. Andersen en Nick Sitter menen dat er inderdaad teveel tegenstrijdige belangen zijn binnen de EU als het om de energiesector gaat. De auteurs beschrijven op pessimistische wijze dat in plaats van meer liberalisatie op de Europese gasmarkt er juist een tegenovergesteld proces is opgekomen. Dit proces noemen zij ‘fuzzy liberalisation’.¹⁶ Waar Anderson en Sitter pessimistisch zijn, lijken Sadek Boussena en

¹⁵ Mark Leonard en Nicu Popescu, ‘A Power Audit of EU-Russia Relations,’ *European Council on Foreign Relations* (November 2007) 1-65.

¹⁶ Svein S. Andersen en Nick Sitter, ‘The European Union Gas Market: Differentiated Integration and Fuzzy Liberalisation,’ *Energy and institution-building in Europe* (2009) 1-11.

Catherine Localetti gematigd positief. Zij zien als eerste stap in de richting van een gezamenlijke Europese energiemarkt, het afbreken van de 'long-term-take-or-pay' (top) contracten.¹⁷ Daarbij menen zij dat er wel degelijk een liberaliseringproces doorgevoerd wordt binnen de Europese energiemarkt, een mening waar deze scriptie zich deels bij aan wil sluiten. In hun artikel '*Towards a more coherent oil policy in Russia?*' laten de auteurs echter achterwege dat liberalisering van de Europese gasmarkt botst met het primair doel van de Russische gasgigant Gazprom. Dit bedrijf, dat voor 51% in bezit is van de Russische staat, wil kost wat het kost liberalisering voorkomen. Ook hier komt het verschil in beleid tussen Rusland en de EU duidelijk naar voren. Heeft het liberalisering proces dat wordt beschreven door Boussena en Localetti kans van slagen? Zal liberalisatie zorgen voor concurrentie? De Europese Unie zoekt actief naar alternatieven voor Russisch gas.

Een mogelijk alternatief zou voor Europa zo schaliegas kunnen zijn. Dit onconventionele gas heeft in Amerika een ware revolutie teweeg gebracht. Maar biedt dit gas ook perspectieven voor Europa? Binnen deze masterscriptie gaat het vooral om deze perspectieven. Waar veel auteurs niet de combinatie maken tussen een gezamenlijk Europees energiebeleid en schaliegas doet deze scriptie dat wel. We zullen onderzoeken of dit onconventionele gas kans van slagen heeft in Europa en wat de gevolgen hiervan kunnen zijn. Het debat over schaliegas is sinds kort losgebarsten in binnen de EU. Voor en tegenstanders bestrijden en bekritisieren elkaar hevig. Jonas Teusch, die als onderzoeker verbonden is aan 'the Centre for European policies studies', is een van de auteurs die ervanuit gaat dat schaliegas de Europese afhankelijkheid van Russische energie niet zal verminderen.¹⁸ Er zijn met betrekking tot schaliegas meerdere scenario's mogelijk. We zullen in deze scriptie onderzoeken of deze Amerikaanse gasrevolutie ook kan overwaaien naar de andere kant van de oceaan.

2.7 Structuur

De energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland is al sinds het ontstaan van de relatie een beladen en belangrijk onderwerp. De vraag hoe gevaarlijk energieafhankelijkheid is, is dan ook niet alleen een hedendaagse vraag. Dat energie in de loop der jaren steeds belangrijker is geworden valt echter niet te ontkennen. Mochten de uitdagingen die

¹⁷ Sadek Boussena en Catherine Localetti, 'Towards a More Coherent Oil Policy in Russia?', *OPEC Review* 29 2 (2005) 85-105.

¹⁸ Jonas Teusch, 'Shale Gas and the EU Internal Gas Market: Beyond the Hype and Hysteria,' *CEPS Working Documents* (2012) 1-12.

tegenwoordig gepaard gaan met energie te groot zijn, dan lijkt energie of het gebrek hieraan een oorzaak van een internationaal conflict te kunnen zijn.

Om het belang van en de moeilijkheden binnen de tegenwoordige energierelatie tussen de EU en Rusland op waarde te kunnen schatten zal binnen deze scriptie eerst een historische analyse van deze relatie worden gemaakt.

In het eerste hoofdstuk, de historische analyse, staat de economische samenwerking tijdens de Koude Oorlog tussen Oost en West centraal. Deze relatie kan niet ontkoppeld worden van de politieke realiteit en de invloed die de Verenigde Staten uitoefende op het Europese continent.

Ondanks de ideologische verschillen ontstonden er gedurende deze angstige periode economische banden tussen West-Europa en de toenmalige Sovjet-Unie. De Verenigde Staten waren fel tegenstander van deze economische coöperatie tussen bondgenoot West-Europa en aartsvijand de Sovjet-Unie. Washington voerde ten tijde van de Koude Oorlog echter een twijfelachtig buitenlandbeleid, met als hoogtepunt de Berlijn crisis, en kon ondanks het door hen ingestelde handelsembargo de opkomende handel tussen Oost en West niet tegenhouden.

Na de twee oliecrises van 1973 en 1979 had de Sovjet-Unie zich ontwikkeld tot 'betrouwbare' energieleverancier aan de West-Europese landen. De energierelatie was een feit. Deze relatie was voor beide blokken van vitaal belang, zelfs met het uiteenvallen van de Sovjet-Unie hield deze niet op te bestaan.

Centraal thema in hoofdstuk twee is de stroeve samenwerking tussen de EU en Rusland binnen de energierelatie. Europa heeft een gebrek aan grondstoffen, waardoor het energie moet importeren. De grootste exporteur van energie naar Europa is Rusland.

Betekent dit dat de EU afhankelijk is van energieleverancier Rusland?

Naast het grondstoffenverschil, verschillen beide blokken ook sterk van regeringsvorm. De EU ziet zichzelf als een normatieve macht, terwijl Rusland zichzelf tot energiemacht heeft uitgeroepen.

Op welke manier wordt er samengewerkt binnen de energierelatie? Kan de EU Rusland via onderhandelingen en verdragen aan zich binden? Hoe ziet de tegenwoordige relatie eruit? Het zijn vragen die in hoofdstuk twee zullen worden behandeld.

Het tweede gedeelte van hoofdstuk twee richt zich op de Europese Unie. Welke gevolgen hebben de vragen die hierboven staan op de Unie en zijn eenheid? Hebben de gascrises tussen Rusland en Oekraïne de EU en haar lidstaten wakker geschud?

Aan het eind van hoofdstuk twee zal een beleidsadvies aan de EU volgen. In dit advies zullen eenheid in de Europese energiemarkt en alternatieven voor Russisch gas een centrale rol spelen.

Waar hoofdstuk een uit de historische analyse bestaat en hoofdstuk twee de stroeve samenwerking die hieruit ontstond beschrijft, zal in hoofdstuk drie een mogelijk alternatief centraal staan. In dit hoofdstuk zal het 'revolutionaire' schaliegas worden beschreven en de effecten die dit gas zou kunnen hebben op de energierelatie tussen de EU en Rusland. Schaliegas heeft binnen de Amerikaanse binnenlandse gasproductie een revolutie teweeg gebracht, het is echter maar de vraag of deze 'revolutie' zal overwaaien naar de andere kant van de oceaan. Hoewel het onzeker is of schaliegas een revolutie teweeg zou kunnen brengen in Europa, staat het vast dat schaliegas geopolitieke consequenties heeft. Welke consequenties heeft schaliegas voor de energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland?

3 Coöperatie tijdens de Koude Oorlog. Ideologische tegenpolen en noodzakelijke samenwerking: De (economische) relatie tussen de Sovjet-Unie en het Westen tot 1991

De relatie tussen West-Europa en de Sovjet-Unie kunnen we niet los zien van de politieke realiteit en situaties die na de Tweede Wereldoorlog opkwamen. De geallieerden hadden samen Nazi-Duitsland verslagen, maar deze vreugde was van korte duur. De Koude Oorlog deed snel haar intrede en twee tegenovergestelde ideologieën stonden tegenover elkaar in. Het communisme en het kapitalisme zouden elkaar hevig bestrijden in deze periode. Het verzwakte Europa baarde de Verenigde Staten grote zorg. Washington vreesde dat de Sovjet-Unie wilde profiteren van het zwakke Europa. We kunnen mede hierdoor de relatie tussen West-Europa en de Sovjet-Unie niet los zien van de Amerikaanse invloed hierop. Amerika probeerde met een twijfelachtig beleid haar invloed in Europa te vergroten, maar had ook haar Westerse bondgenoten nodig in de strijd tegen het communisme. Ondanks de sterke ideologische verschillen tussen Oost en West-Europa ontstaat er economische coöperatie. Het belang van energie blijkt meer waard dan ideologie. In dit hoofdstuk zal deze bijzonder en soms angstige periode worden beschreven. Een periode waarin de energierelatie tussen Europa en de Sovjet-Unie haar oorsprong vindt.

3.1 De naoorlogse situatie en toenemend wantrouwen

‘Every age has its share of social conflicts, economic problems, political upheavals, wars, and cultural change, but the first half of the twentieth century must surely be ranked as one of the most deadly and disorienting periods that people have ever know.’¹⁹

Europa kwam zwaar beschadigd uit de Tweede Wereldoorlog, de oorlogsjaren waren een aanslag op de staatseconomie geweest. Voor de wederopbouw van de naoorlogse economie had men arbeidskrachten nodig, deze waren door de grote verliezen echter niet voorhanden. ‘Better enjoy the war, peace will be terrible’,²⁰ zei men aan het eind van de oorlog in Duitsland en dit grimmige toekomst beeld leek werkelijkheid te worden. In mei 1945 was de oorlog ten einde, alleen de vrede moest nog overleefd worden.

Terwijl de Tweede Wereld Oorlog nog niet gewonnen was en geallieerden nog op Europa ’s slachtevelden stredden voor de bevrijding van Europa, kwamen de regeringen van deze legers bij elkaar in Yalta. In deze Oekraïense stad kwamen de Verenigde Staten, het Verenigd

¹⁹ R. R. Palmer, J. Colton en L. Kramer, *A History of the Modern World* (Chicago 2002) 865.

²⁰ Tony Judt, *Postwar: A history of Europe since 1945* (New York 2005) 1-40.

Koninkrijk en de Sovjet- Unie samen om de naoorlogse situatie te bespreken. De drie grootmachten bereikten, in ieder geval informeel, overeenstemming over Polen en Oost-Europa, de toekomst van Duitsland, de oorlog in Azië en een naoorlogse internationale organisatie (de Verenigde Naties).²¹ De conferentie in Yalta van februari 1945 is van belang omdat volgens critici deze overeenkomst de start vormde van de Koude Oorlog. Een oorlog die de wereld 46 jaar in zijn grip had. Het was de Amerikaanse president Franklin D. Roosevelt die zich door de militaire realiteit, het rode leger stond voor de poorten van Berlijn, genoodzaakt voelde concessies te doen in de hoop op deze manier Joseph Stalin tevreden te stellen.²² Vooral ten aanzien van Polen deed Roosevelt een kritieke concessie. De overeenkomst betreffende Polen bepaalde het volgende; 'the provisional government which is now functioning in Poland (the Lublin government) should therefore be reorganized on a broader democratic basis with the inclusion of democratic leaders from Poland itself and from Poles abroad.'²³ In de overeenkomst werd niet gesproken over een representatieve regering, waardoor de door Stalin gesteunde Lublin regering de macht in handen kreeg in Polen.

De oorlog had alles veranderd. Ten oosten van de Elbe erfde de Sovjets een subcontinent waar een radicale breuk met het verleden al had plaats gevonden. Verbannen regeringen uit Oslo, Brussel of Den Haag konden vanuit Londen terugkeren in de hoop dat ze hun legitieme autoriteit weer konden uitoefenen. De oude machthebbers uit Warschau, en in minder mate ook Boekarest, Sofia en Praag, waren door de overeenkomst in Yalta hun legitimiteit verloren en leken geen toekomst meer te hebben. Hun wereld was verwoest door de Nazi's en werd nu vervangen door een nieuwe orde.²⁴ De concessie aangaande Polen, werd kritiek toen Roosevelt streefde op 13 april 1945 en werd opgevolgd door Harry Truman. Truman wilde de Poolse concessie van Roosevelt terugdraaien, waardoor een conflict met Stalin dreigde. De kersverse President meende dat de Amerikaanse regering geen deel kon uitmaken van een in zijn ogen tegenstrijdig beleid waarin de nieuwe Poolse Lublin regering geen representatie was van de democratische elementen van de Poolse staat. Daarnaast meenden Truman's adviseurs dat het taalgebruik van Yalta zo vaag was dat de Sovjet's; 'could stretch it all the way from Yalta to Washington without ever technically breaking it.'²⁵

De geallieerden die samen Hitler's Duitsland hadden verslagen stonden lijnrecht tegenover elkaar. Yalta had het wantrouwen tussen de Verenigde Staten en Sovjet-Unie

²¹ Melvyn P. Leffler, 'Adherence to Agreements: Yalta and the Experiences of the Early Cold War,' *International Security* 11 1 (1986) 88-123.

²² Leffler, 'Adherence to Agreements', 95.

²³ Leffler, 'Adherence to Agreements', 95.

²⁴ Leffler, 'Adherence to Agreements' 96.

²⁵ Leffler, 'Adherence to Agreements' 96.

aangewakkerd. De twee overgebleven grootmachten na de Tweede Wereldoorlog stonden lijnrecht tegenover elkaar, zowel in Europa als ideologische. De Sovjet-Unie representeerde het communisme; een ideologie die is gericht op de oprichting van een klasseloze, staatloze en socialistische samenleving opgebouwd uit gemeenschappelijk eigendom van de productiemiddelen, waarbij iedereen produceert naar vermogen en neemt naar behoefte. De Verenigde Staten vertegenwoordigden het kapitalisme; een economisch systeem gebaseerd op investeringen in de verwachting winst te maken.²⁶ Deze botsing tussen diplomatieke, geopolitieke en ideologische belangen die steeds heviger werd, staat bekend als de Koude Oorlog. Deze oorlog bepaalde naast het politieke klimaat ook het economische klimaat in Europa.

3.2 Het buitenlandbeleid van Harry Truman.

West-Europa en de Sovjet-Unie hadden mede door de ideologische rivaliteit geen sterke economische banden. Hoewel deze banden niet sterk waren, waren ze er wel. De West-Europese landen onderhielden al langer economische banden met de Oost-Europese landen, landen die nu onder het communistische regime vielen. Handel was van groot belang voor de verzwakte naoorlogse Europese economieën en met het oog op de communistische dreiging was het Amerika die graag zijn vinger in de Europese economische pap hield en haar invloed liet gelden in West-Europa. Moskou aan de andere kant zag ook in dat het veiligstellen van economische relaties met West-Europa van belang was voor economisch herstel en technologische import. Stalin's expansieve plannen in Oost en Centraal Europa baarden de President van de Verenigde Staten grote zorgen. Truman's angst was dat Stalin gebruik zou maken van de economische en politieke verzwakking van West-Europa om het continent binnen zijn invloedssfeer te krijgen. De regering in Washington zocht naar een buitenlandbeleid waarmee zij de invloed van Moskou kon verzwakken en de economieën van de West-Europese staten kon laten groeien.

Truman's besluit om de Sovjet-dreiging in Europa te aan te pakken werd in hoge mate beïnvloed door George F. Kennan, Amerikaans diplomaat gestationeerd te Moskou. Hij adviseerde zijn president om een duidelijk standpunt in te nemen tegen de Sovjet-Unie door middel van een indammingbeleid (containment).²⁷ Dit beleid zou het Amerikaanse buitenlandbeleid voor de komende 40 jaar karakteriseren. Naast dit beleid van indamming zou

²⁶ R. R. Palmer e.a., *A History of the Modern World*, 866.

²⁷ Richard Cooper, 'Economic Aspects of the Cold War, 1962-1975,' Weatherhead Center for International Affairs (2008) 1-23.

Amerika overal ter wereld vrije burgers te hulp schieten in hun strijd tegen het communisme; de Truman- doctrine.

Ondanks dat het communisme werd gezien als bedreiging hield de handel tussen Oost en West niet zomaar op te bestaan. Om een kapitalistisch systeem draaiende te houden is handel noodzakelijk. Deze Oost-Westhandel kreeg wel steeds meer weerstand binnen het Amerikaanse congres, dit kwam vooral omdat de publieke opinie steeds anticommunistischer werd. Mede door deze binnenlandse druk besloot de Truman-regering om in december 1947 een handelsembargo voor de Oost-Westhandel te implementeren. Tijdens de vergadering van de nationale Veiligheidsraad op 17 december 1947 keurde Truman het initiatief tot een handelsembargo goed en eiste hij van het commerciële departement dat ze de handel met Oost-Europa strikt zouden monitoren.²⁸ Belangrijk om te weten is dat de handel tussen West-Europa en de Sovjet-Unie in dit eerste initiatief buiten schot bleef, wat leidde tot onvrede bij het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken. Dit ministerie ging ervan uit dat de Europese landen die Amerikaanse economische hulp ontvingen via het Marshallplan automatisch het Amerikaanse exportbeleid ten aanzien van de Sovjet-Unie en Oost-Europa zouden volgen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken die de Oost-West handel gedetailleerd had bestudeerd was het niet eens met deze visie. Zij waren van mening dat de Amerikaanse nationale veiligheid gebaat was bij een liberale wereld economie zonder handelsbarrières en protectionisme. Wel moest er voorkomen worden dat strategische materialen Oost-Europa binnen kwamen via de Oost-Westhandel. Het brein achter de economische hulp voor het naoorlogse Europa, George Marshall, meende dat het essentieel was voor de Verenigde Staten om West-Europese landen aan te moedigen om hun productie te verhogen en hun handel te stimuleren. Hierdoor zou West-Europa beter in staat zijn om zichzelf te wapenen tegen eventuele agressie uit Moskou. In een brief aan de handelssecretaris schreef Marshall; ‘ I believe we are all agreed that export controls should be so exercised as to maximize for the US and for Western European countries friendly to us the net benefits in terms of economic strength and progress, of trade between the US and Western Europe on the one hand and the Soviet orbit on the other. As a matter of national interest we should certainly want to feel that our efforts are securing for the US and her friends from this trade at least as great benefits, preferably greater, than are accruing to the USSR and her allies.’²⁹

De Amerikaanse bewindslieden konden het niet eens worden over hun eigen beleid waardoor in de zomer van 1948 een sturingscommissie werd opgericht die uiteindelijk tot een

²⁸ Cooper, 'Economic Aspects of the Cold War, 1962-1975', 19.

²⁹ Cooper, 'Economic Aspects of the Cold War, 1962-1975', 21.

compromisvoorstel kwamen. Het economische embargo zou gelden voor materialen van strategische of militaire aard, zoals wapens, materialen voor atoomproductie en geavanceerde industriële technologie. Ook materialen van minder strategische waarden maar die in grote hoeveelheden werden verhandeld, te denken valt aan schepen, machines en chemicaliën, werden beperkt.³⁰ Het was de verschillende Amerikaanse ministeries gelukt om een compromis te sluiten over het indammingsbeleid. Er moest echter nog een grote stap gezet worden, want de Amerikaanse diplomaten moeten hun West-Europese collega's gaan overtuigen van het belang van dit strategische embargo.

3.2.1 De West-Europese reactie op het Amerikaanse handelsembargo

Economische sancties in een internationaal conflict worden vaak hevig bediscussieerd. Dit omdat aan de effectiviteit van economische sancties in een conflict wordt getwijfeld. Om effectief te zijn vereisen economische sancties een universeel draagvlak en de staat waartegen de sancties gelden, moet in hoge mate afhankelijk zijn van financiële hulp. Hoewel deze staat voor hogere kosten komt te staan, is deze kostenstijging zelden efficiënt en heeft het vaak een tegendraads effect. Daarnaast kunnen economische sancties een soort belegeringsmentaliteit en nationale samenhang aanwakkeren. Toch kozen de Verenigde Staten voor een economisch embargo, met variërend succes.

De effectiviteit van het Oost- West exportembargo hing in hoge mate af van medewerking van de Amerikaanse Westerse bondgenoten. De relatie tussen Washington en Londen was van oudsher hecht waardoor de Attlee regering als eerste werd ingelicht over de Amerikaanse plannen. Na de Tweede Wereld Oorlog was Engeland het eerste Westerse land geweest dat het potentiële militaire en politieke gevaar van de Sovjet-Unie onderkende. Echter, ondanks dat de Attlee regering erg toegewijd was aan de politieke en militaire isolatie van de Sovjet-Unie, had de regering moeite met het door Amerika gedicteerde economische beleid ten aanzien van Moskou. Londen zag de meerwaarde van een strategisch embargo voor militaire goederen, maar er waren twijfels over het exportcontroleprogramma die de traditioneel sterke Engelse economische banden met Oost-Europa zou verstoren. Engeland probeerde haar economie, die door de oorlog erg was verzwakt, weer op te bouwen. Het land had een hoge schuld bij de Verenigde Staten en de Amerikaanse regering weigerde te handelen in iets anders dan dollars. Hierdoor was Engeland afhankelijk van handel met de rest van wereld, de toenmalige 'soft currency areas', zoals de Sovjet-Unie met haar roebel.

³⁰ U.S. Department of state, <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950-55Intel/comp1>

Daarbij waren de handelsrelaties tussen Engeland en de Sovjet-Unie sinds de jaren 1850 warm. Hoewel de handelsbalans altijd in het voordeel van de Sovjets was. In 1870 was de Britse import uit de Sovjet-Unie 16.2 miljoen pond tegenover een schamele 2.9 miljoen pond aan export. Hoewel de handelsbalans in de loop der jaren steeds evenwichtiger werd, was de balans op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog 19.5 miljoen pond aan import tegenover 17.5 miljoen aan export.³¹ Na de Tweede Wereldoorlog waren de markten van de Sovjet-Unie, Polen en Tsjecho-Slowakije nog steeds 6 procent van de Britse export en import. Deze landbouw economieën waren een belangrijke bron voor ruwe materialen zoals graan, hout en kool. Ondanks de spanningen van de Koude Oorlog, verdrievoudigde de waarde van de Britse import uit Oost-Europa tussen 1946 en 1947 van ongeveer 6 miljoen naar 18 miljoen pond.³² De Oost-West handel was niet alleen belangrijk voor de oudste bondgenoot van Amerika maar ook voor de andere West-Europese landen. Duitsland en Frankrijk exporteerden machines en metalen naar Oost-Europa in ruil voor Sovjetmaterialen zoals hout, olieproducten en landbouwproducten zoals boter, tarwe en vlees.³³

De handel tussen West en Oost-Europa was aanzienlijk omvangrijker dan de handel tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Het totaal van import en export tussen Amerika en de Sovjet-Unie kwam niet boven 1 procent van de totale buitenlandse handel van Amerika. Het was dan ook maar de vraag of de West-Europese regeringen met de Verenigde Staten wilden samenwerken en het handelsembargo wilde uitvoeren.

In 1948 begonnen de onderhandelingen over de exportbeperkingen. Amerikaanse politici hadden twee lijsten opgesteld. Lijst 1A bevatte artikelen van primair strategisch belang en lijst 1B bestond uit artikelen van secundair strategisch belang.³⁴ Meerdere West-Europese delegaties reageerden negatief op het 'gelimiteerde' strategische embargo. Vooral Zweden en Zwitserland waren tegen elke vorm van handelsbeperking met Oost-Europa. Samen met andere leden van de OEEC (Organisation for European Economic Co-operation) begrepen Zweden en Zwitserland de logica achter het Amerikaanse voorstel niet. Hun visie was dat dit embargo tegenstrijdig was met het doel van het Marshall Plan, versterken van de West-Europese economie. West-Europa had vrijhandel nodig om de naoorlogse economieën te versterken. Er waren ook landen die voor het handelsembargo waren, Frankrijk is hiervan het beste voorbeeld. Parijs had de hoop op samenwerking met de Sovjet-Unie laten varen aan

³¹ Frank M. Cain, 'Exporting the Cold War: British Responses to the USA's Establishment of COCOM, 1947-51.', *Journal of Contemporary History* 29 3 (1994) 501-522.

³² Cooper, 'Economic Aspects of the Cold War, 1962-1975', 28.

³³ Cain, 'Exporting the Cold War', 502.

³⁴ Michael Mastanduno, 'Trade as a Strategic Weapon: American and Alliance Export Control Policy in the Early Postwar Period,' *International Organization* 42 1 (1988) 121-150.

het eind van de oorlog en was samen met Engeland oprichter geweest van het verdrag van Brussel van maart 1948. Als de twee sterkste machten in West-Europa waren Frankrijk en Engeland de architecten achter het economisch herstel en de veiligheid van het Europese continent.³⁵ Hoewel beide landen voor een economisch embargo waren verschilden zij van mening met Washington over de strenge controlelijst. Na lange en moeizame onderhandelingen kwamen de Westerse regeringen tot een akkoord met Amerika om de export controle te coördineren. Voor deze coördinatie werd de multilaterale organisatie CoCom opgericht. De CoCom leden kwamen overeen dat de meeste artikelen van de Amerikaanse A1 lijst die naar de Sovjet-Unie werden geëxporteerd zouden worden beperkt.³⁶ Lijst A1 werd geaccepteerd maar de West-Europese regeringen waren terughoudend ten aanzien van lijst B1. De beperkingen in de B1 lijst gingen verder dan een strategisch embargo en leken eerder op een economische oorlog. De Amerikaanse regering meende echter dat ook lijst B1 noodzakelijk was. Door zijn dominante positie in het economische herstel van Europa, bijvoorbeeld door de Marshall hulp, dwong Amerika de Europese bondgenoten om ook lijst B1 te accepteren, waardoor in januari 1951 de originele Amerikaanse export lijsten A1 en B1 golden voor geheel West-Europa, met uitzondering van Zwitserland en Zweden.³⁷

De regering in Washington leek zijn zin te hebben gekregen, door economische bronnen als wapen te gebruiken en daarmee samenwerking met de Westerse bondgenoten te forceren. Of, zoals in de woorden van Gunnar Adler-Karlsson, die Amerika's gebruik van haar economische wapen bestudeerde: *'In spite of all the West European reluctant, its governments did cooperate in the embargo policy. Thus we must also ask why the West European nations did cooperate as much as they did. The answer is clearly to be found in the American threats to cut off aid in cases of noncompliance.'*³⁸ De West-Europese economieën waren na de Tweede Wereldoorlog inderdaad afhankelijk van Amerikaanse steun maar belangrijker nog was dat Amerikaanse steun in de periode van 1950 tot 1953 voor de Westerse economieën van substantiële meerwaarde was dan de Oost-West handel. Dit beeld zou echter snel veranderen.

³⁵ Cooper, 'Economic Aspects of the Cold War, 1962-1975', 33

³⁶ Mastanduno, 'Trade as a Strategic Weapon', 132.

³⁷ Mastanduno, 'Trade as a Strategic Weapon', 133.

³⁸ Mastanduno, 'Trade as a Strategic Weapon', 133.

Bron: <http://www.glogster.com/lisayates/marshall-plan/g-6mlh8ke4hl6609g7rt8hfa0>

De West-Europese politici begonnen, na een korte periode van aarzeling, de economische oorlogsvoering die geleid werd door de Verenigde Staten steeds meer te steunen. Dit had twee oorzaken; ten eerste geloofden ze dat de Sovjets voorbereidingen troffen voor een onontkoombare oorlog en ten tweede zagen de West-Europese leiders in dat veiligheid belangrijker was dan economische beweegredenen.

De steun van de West-Europese regeringen voor de economische oorlogsvoering was echter van korte duur. Aan het eind van 1953 zochten de CoCom lidstaten onder leiding van Engeland naar een manier om de exportcontroles te liberaliseren. Op 25 februari 1954 verklaarde Winston Churchill dat: 'The more trade there is between Great Britain and Soviet Russia and the satellites, the better still will be the chances of our living together in increasing comfort. The more the two great divisions of the world mingle in the healthy and fertile activities of commerce, the greater is the counterpoise to purely military calculations. I do not suggest that at the present there should be any traffic in military equipment, including certain machine tools, such as those capable only or mainly of making weapons, but a substantial relaxation of regulations affecting manufactured goods, raw materials and shipping.'³⁹ Direct na deze verklaring van Churchill, waren het de Amerikaanse diplomaten en politici die waarschuwde voor het gevaar van het communisme. Hoewel de Korea-oorlog tot een 'goed'

³⁹ Mastanduno, 'Trade as a Strategic Weapon', 142.

einde was gebracht, waren de Sovjet-Unie en zijn ideologische partner China, volgens Washington nog steeds een serieuze bedreiging voor de Westerse veiligheid. Ondanks de dominante economische positie die de Verenigde Staten nog had in Europa lukte het dit keer niet om de liberalisering van het CoCom beleid tegen te gaan. De economische oorlogsvoering van Amerika in samenwerking met zijn Westerse bondgenoten was maar van korte duur geweest. Waarom wilden de West-Europese regeringen onder leiding van Engeland na deze korte periode snel liberalisering van de exportcontroles?

De verklaring is dat in 1950 de waarde van Amerikaanse financiële hulp substantieel hoger was dan de waarde van de Oost-West handel, hierdoor accepteerden de bondgenoten de economische oorlogsvoering. In 1954 verminderde de Amerikaanse hulp en breidde het potentieel voor Oost-West handel zich sterk uit. Adler Karlsson's theorie kan worden omgedraaid; *'the economic pressure that the United States could bring to bear on Western Europe lost its force and almost vanished with the disappearance of aid.'*⁴⁰ Het handelsembargo leek noodzakelijk in 1950 om rede van nationale veiligheid, maar in 1954 leek deze strategie contraproductief. De West-Europese landen zochten duidelijk naar economische relaties met de Sovjet-Unie. De crisis jaren van de Koude Oorlog moesten echter nog beginnen.

3.3 De Berlijn crisis, de Ostpolitik en het begin van de energierelatie tussen Rusland en Europa.

'West Berlin has turned into a sort of malignant tumor of fascism and revanchist. That's why we decided to do some surgery.'

- Nikita Chroesjtjov tijdens zijn eerste persconferentie als premier, 8 november 1958.

'The next President in his first year is going to be confronted with a very serious question on our defense of Berlin, our commitment to Berlin. It's going to be a test of our nerve and will... We're going to be face to face with the most serious Berlin crisis since 1949 or 1950.'

- Senator John F. Kennedy, in debat met Richard Nixon, 7 oktober 1960.

Op 10 november 1958 deed Nikita Chroesjtjov afstand van de naoorlogse overeenkomsten die de basis hadden gevormd voor de fragiele stabiliteit in Europa. De communistische leider zegde het Postdamakkoord op en veranderde eenzijdig de bezettingsstatus van Berlijn.

⁴⁰ Mastanduno, 'Trade as a Strategic Weapon', 144.

Chroesjtjov verklaarde; *'the time has obviously arrived for the signatories of the Potsdam Agreements to discard the remnants of the occupation regime in Berlin and thereby make it possible to create normal situation in the capital of the German Democratic Republic'*.⁴¹

De crisisjaren van de Koude Oorlog waren begonnen en Berlijn was het 'stralende' middelpunt. Amerika raakte in een spagaat waar de supermacht zich niet meer uit kon bevrijden. Aan ene kant werd de communistische dreiging steeds gevaarlijker en aan de andere kant leek steun voor het Amerikaanse beleid onder de Westerse bondgenoten af te nemen. Daarnaast werd het buitenlandbeleid van de Verenigde Staten sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog gekenmerkt door twijfel. Het was vooral West- Duitsland dat het vertrouwen in Amerika naar verloop van tijd liet varen. De aanzet tot deze spagaat begon in de late jaren 1950 in een West-Duitsland onder bondskanselier Konrad Adenauer en zijn Hallstein doctrine. Deze doctrine (Ostpolitik) zorgde ervoor dat West-Duitsland haar diplomatieke relaties met landen die de regering in Oost-Duitsland zou erkennen niet continueerden. Dit betekende dat West-Duitsland geen diplomatieke relaties kende met Oost-Duitsland gedurende de jaren 1960.⁴² Adenauer baseerde dit handelsbeleid rond de aanname dat de Sovjet-Unie uiteindelijk politieke concessies zou doen in ruil voor economische relaties. Dit beleid, gesteund en bedongen door de Verenigde Staten, werd echter geen succes. Het Kremlin wilde in deze jaren graag handelsrelaties beginnen met West-Duitsland. Dit kwam mede omdat de economische groei van de Sovjet-Unie geleidelijk verminderde van 8,6 procent in 1967 naar 6,1 procent in 1969. Verouderde technologieën verhinderden de staal productie en de Sovjet-Unie kon maar moeizaam effectievere manieren vinden om staal te produceren. De Verenigde Staten hadden dit in de gaten, volgens de Central Intelligence Agency was het gebrek aan werktuigmachines de voornaamste reden voor de geringe auto productie in de Sovjet-Unie.⁴³ Amerika steunde mede hierdoor graag Adenauer's Ostpolitik. Duitsland was bezig aan haar 'economische wonder' en was Europa's grootste exporteur van fabrieksproducten en bouwkundige technologie. De VS zag in dat een Duitse exportblokkade ten aanzien van de Sovjet- Unie in Amerikaans voordeel was.

Op 4 juni 1961 gaf de Russische leider Nikita Chroesjtjov een waarschuwing af aan president Kennedy betreffende Berlijn. Hij wilde dat eind december 1961 de Westerse mogendheden hun legers terug trokken uit Berlijn, gebeurde dit niet dan zouden de Sovjets een aparte vredesovereenkomst tekenen met de Duitse Democratische Republiek. Dit zou

⁴¹ Frederick Kempe, *Berlin 1961: Kennedy, Khrushchev, and the Most Dangerous Place on Earth* (London 2011) 20.

⁴² Charles Carter, 'Pipeline to arms: Osthhandel and the rise of soviet arms sales to the non-communist third World,' (Georgia 2007) 1-89.

⁴³ Carter, ' Pipeline to arms', 6.

betekenen dat de Amerikanen, de Britten en de Fransen geen toegang meer hadden tot Oost-Berlijn. Dit dreigement van de Sovjets kwam niet uit de lucht vallen. De Sovjet satellietstaat verloor veel Oost-Duitse burgers aan West-Duitsland. Oost-Duitsland lag ver achter in haar economische ontwikkeling en er was meer werkgelegenheid in West-Duitsland. Tussen 1950 en 1960 migreerde er jaarlijks gemiddeld 200,000 mensen van Oost naar West.⁴⁴

Op 13 augustus 1961 introduceerde de Duitse Democratische Republiek controle maatregelen om burgers die in de Sovjet zone en Oost Berlijn woonden niet naar West-Berlijn te laten vertrekken. Op datzelfde moment werden prikkeldraad en psychologische barrières opgezet om te voorkomen dat mensen overstaken naar de Westerse regio's van de stad. De bouw van de Berlijnse muur was begonnen. Toenmalig burgermeester van West-Berlijn Willy Brandt ergerde zich zeer aan de bouw van deze muur, maar hij ergerde zich ook aan de geringe steun die hij kreeg van de Amerikaanse president. De Verenigde Staten regeerden traag op de bouw van de muur. De eerste Amerikaanse militairen arriveerden pas 20 uur na start van de bouw. Brandt was furieus. Deze lakse houding van de Amerikanen was Brandt, toen hij in 1969 bondskanselier werd, niet vergeten. De bouw van de muur was een ingrijpende gebeurtenis die de politieke visie van Brandt, vis-a-vis de Verenigde Staten, veranderde; *'I said later that in august 1961 a curtain was drawn aside to reveal an empty stage. To put it more bluntly, we lost certain illusions that had put lived the hopes underlying them.. East German leader Walter Ulbricht had been allowed to take a swipe at the Western superpower, and the United States merely winced with annoyance. My political deliberations in the years that followed were substantially influenced by the day's experience, and it was against this background that my so-called Ostpolitik (the beginning of détente) took shape'*.⁴⁵ Voor Brandt was het duidelijk, Amerika wilde de détente, een periode van verminderde spanning in een conflict, niet op het spel zetten. Terwijl West-Duitsland, mede onder leiding van Brandt, nog altijd hoopte op een hereniging van Oost en West Duitsland, wilde de Verenigde Staten bovenal stabiliteit.

⁴⁴ Werner D. Lippert, *Richard Nixon's détente and Willy Brandt's OSTPOLITIK: The Politics and economic Diplomacy of engaging the East* (2005)

⁴⁵ Lippert, *Richard Nixon's détente and Willy Brandt's OSTPOLITIK*, 43.

Bron: <http://deberlijsemuurh3b.blogspot.nl/2013/03/hoe-ging-de-bouw-in-zijn-werking-in.html>

3.3.1 Economische onderhandelingen en handel tussen Oost en West tijdens en na de Berlijnse crisis

De Oost-Westhandel kan men net als in de periode van voor de bouw van de Berlijnse muur niet los zien van Amerikaanse invloed hierop. Al in 1961 beschreven Amerikaanse studies dat energie samenwerking tussen Europa en de Sovjet-Unie de veiligheid in de regio verstoort. 'The nation... must be constantly alert to the operation of Soviet weaponry... Economic constitute an effective part of this Soviet arsenal. The only aim of the Soviet economic expansion in Europe is "destroying the United States" and there is no better instrumentality than petroleum.'⁴⁶ De conclusie van deze studie lijkt overdreven. Het was echter wel waar dat de Sovjets steeds meer energie (olie/gas) velden ontdekten binnen hun eigen landgrenzen. De eerste bronnen waren al ontdekt in 1853 in de Baku regio, in 1942 werd de tweede Baku ontdekt ten westen van de Oeral en de grootste, de derde Baku, werd ontdekt in Samotler.⁴⁷ Ook bereikte in 1953 de steenkool productie in de Sovjet-Unie haar hoogtepunt, terwijl ook de productie van gas toenam. Chroestjov had de taak om de Sovjets te laten aanhaken bij de Amerikaanse energieproductie. Om dit te kunnen bereiken moet het communistische bewind haar industrie moderniseren en het was West-Europa dat hier de techniek voor had. Daarnaast

⁴⁶ Library of Congress. Legislative Reference Service, *Soviet Oil in the Cold War: A Study* (U.S. 1961).

⁴⁷ S. Nies., 'Oil and gas delivery to Europe: An Overview of Existing and Planned Infrastructures,' *Gouvernance Européenne et géopolitique de l'énergie* (Parijs 2011) 1-194.

was het voor de Europese landen aantrekkelijk om handel te drijven met de Sovjet-Unie, zij hadden geen of onvoldoende energiebronnen binnen hun landgrenzen.⁴⁸

Hoewel de spanningen in de Koude Oorlog wederom hoog opliepen in de jaren 1960 ontstond er toch samenwerking omtrent energie tussen West-Europa en de Sovjet-Unie. De reden hiervoor leek simpel: het was van groot economisch belang voor zowel de Sovjet-Unie als Europa. Het eerste Westerse land dat een contract tekende met de Sovjet-Unie over de export van olie was Italië. Enrico Mattei, hoofd van de Italiaanse oliemaatschappij, tekende een contract waarin Italië gedurende vijf jaar 100,000 olievaten per dag geleverd kreeg. Ook Sovjet olie werd naar Europa geëxporteerd, dit ging via liquide (tankers) ladingsschepen en gas dat werd geproduceerd in de Sovjet-Unie werd geëxporteerd via een pijpleidingsysteem. Omdat de Sovjets deze techniek niet beheersten, besloot Chroestjov deze te importeren, voornamelijk uit West-Duitsland.⁴⁹ Dit land maakte een economische groei periode door (het economische wonder). Daarnaast was West-Duitsland, de grootste exporteur van bouwkundige technologie, ook dit was technologie die Chroestjov miste.

Een van de belangrijkste en meest controversiële overeenkomsten betreffende pijpleiding import werd getekend in 1960 tussen de West-Duitse bondskanselier Adenauer en de Russische president Chroestjov. Deze overeenkomst is van belang omdat het duidelijk de Amerikaanse invloed in West-Europa laat zien en omdat het een twijfelachtig buitenlandbeleid van Washington laat zien. De samenwerking was een doorn in het oog van de Verenigde Staten. Het was president Kennedy die bondskanselier Adenauer ervan overtuigde om de overeenkomst te ontbinden. Adenauer, die voor Amerika de ideale leider van West-Duitsland was, kondigde op 11 april 1963 aan dat het contract met de Sovjet-Unie de veiligheid van de geallieerden ondermijnde. Daarbij weigerde de West-Duitse regering financiële samenwerking tussen West-Duitse bedrijven en de Sovjet-Unie, waardoor Duitse bedrijven grote verliezen leden. Adenauer had door gehoor te geven aan Amerika zijn eigen politieke positie verzwakt. Tweede jaar later bij de verkiezingen van 1965 verloor hij een groot aantal stemmen. De grote Duitse bedrijven hadden het vertrouwen in hun bondskanselier opgezegd. In 1969 won de Duitse socialistische partij (SPD) de verkiezingen. Hierdoor werd de oud-burgemeester van West-Berlijn, Willy Brandt, bondskanselier van West-Duitsland. Brandt was zijn ergernis over de bouw van de Berlijnse muur en late Amerikaanse reactie hierop niet vergeten. Naast dat Adenauer zijn politieke macht had

⁴⁸ Nies, 'Oil and gas delivery to Europe', 17.

⁴⁹ J.P.Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*, (1987).

verloren, leek met de verkiezing van Brandt Amerika ook minder invloed uit te kunnen gaan uitoefenen op haar bondgenoot.

Ondertussen had in de Verenigde Staten Richard Nixon de verkiezingen gewonnen. De 37ste president van Amerika wilde vooral stabiliteit in Berlijn. Het Witte Huis wilde in haar versie van de detente er voor zorgen dat de Sovjet-Unie geen gevaar werd voor de wereld en dat de conflicten minder gevaarlijk werden. Waar Brandt wilde economische relaties wilde opbouwen met de Sovjet-Unie, vreesde Henry Kissinger, staatssecretaris en minister van buitenlandse zaken onder Nixon, dat West-Duitsland niet sterk genoeg was voor deze nieuwe Ostpolitik van Brandt. De Verenigde Staten meenden dat West-Duitsland haar relaties met het Westen op het spel zette. Op 23 januari 1970 kwam de Amerikaanse Nationale Veiligheidsraad bijeen en beschreef de 'Ostpolitik' van Brandt als groot probleem; *'The Eastern policy which the new Brandt government apparently intends to pursue could introduce potentially troublesome and disruptive element in East-West relations and within the Alliance'*.⁵⁰

Het leek duidelijk, de West-Duitse economie was de paternalistische relatie met de Verenigde Staten ontgroeid. Willy Brandt wilde onafhankelijker bewegen en de handel met Oost-Europa gaf economische kansen. Voor de Sovjets was deze handel ook belangrijk. Zij wilden hun achtergestelde economie verbeteren en dit kon met buitenlands kapitaal en technologie. Brandt was nog maar drie maanden bondskanselier toen hij zijn eerste overeenkomst met de Sovjets tekende. Deze gasleidingovereenkomst was zowel van economische als politiek belang. Deze lange termijn overeenkomst die werd getekend door het West-Duitse gas bedrijf Ruhrgas en de minister van Buitenlandse Zaken van de Sovjet-Unie, was een verdrag voor 20 jaar. Voor Brandt was de overeenkomst strategisch en hij gebruikte deze om de relatie tussen de twee landen te promoten. Het is dan ook maar de vraag of de overeenkomst voordelig was voor alle Duitse ondernemingen die hierbij betrokken waren. Het economische ministerie in Bonn zag al snel in dat het gas dat door de Sovjet-Unie aan West-Duitsland geleverd zou worden van beperkte economische waarde was, omdat West-Duitsland eigenlijk geen Sovjet gas behoefde. Belangrijker was dat de beleidsmakers in Moskou dit ook wisten en uiteindelijk de boventoon voerden in de onderhandelingen. De overeenkomst was dan ook zeer voordelig voor de Sovjet-Unie. Zij hoefde slechts 1/11 van totale investeringswaarde als voorschot te betalen en starten pas drie jaar later met de afbetaling van de lening. De Duitsers gaven de Sovjets ook een rente van vijf procent in plaats

⁵⁰ Lippert, *Richard Nixon's dentente and Willy Brandt's OSTPOLITIK*, 68-70.

van de gangbare 6,5 procent.⁵¹ Nixon en Kissinger waren verbaasd en gefrustreerd over het gemak waarmee Brandt de onderhandeling tot een ‘succesvol’ eind had gebracht. De verbeterende relaties tussen Europese landen en Moskou baarden het Witte Huis zorgen. Want naast West-Duitsland had De Gaulle ook de Franse deur opengezet voor onderhandelingen met de Sovjet-Unie en tussen Rome en Moskou was de relatie als langer warm. Een belangrijk punt is, dat ondanks de negatieve kritiek die Amerika had op Europese handel met het Sovjet kamp, Europa niet de enige regio was die de handel in energie met de Sovjet-Unie intensiverde. De Verenigde Staten zelf en Japan tekenden ook contracten met de Sovjet-Unie via hun oliemaatschappijen North Star en Yakutia LNG exports.⁵²

Waar de Amerikaanse leiders de Europese regeringen bekritiseerden door hun energie contracten en claimden dat dit de regio afhankelijk zou maken van Moskou, sloot het land zelf ook contracten met de ideologische rivaal. De Verenigde Staten leken eind jaren 1960 bang te zijn om haar invloed in West-Europa te verliezen en voerden een zeer twijfelachtig buitenlandbeleid, waardoor het land niet meer uit de spagaat leek te kunnen komen. Hoewel in Europa Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk ook handel dreven met de Sovjet-Unie was dit niet te vergelijken met het handelsvolume tussen Bonn en Moskou. Voor Nixon, die zich hier aan stoorde, leek het dan ook tijd om hiertegen in actie te komen. In april 1970 was er een Amerikaans-Duitse top overleg aangaande de ‘Ostpolitik’ in Washington. De conclusie van de top was echter dat Amerika moest erkennen dat West-Duitsland naar een stabiele toekomst zocht en hierdoor het verlangen had om *‘to explore how to develop new paths of progress with the Soviet Union and East-Germany.’*⁵³

Het belangrijkste resultaat van Willy Brandt’s ‘Ostpolitik’ kwam een aantal maanden later op 12 augustus 1970, toen West-Duitsland en de Sovjet regering het Moskou verdrag ondertekenden. Dit verdrag centreerde zich rond een krachtenbundeling tussen West-Duitsland en de Sovjet-Unie. De Duitse regering in Bonn accepteerde met dit verdrag de status van een gescheiden Duitsland in ruil voor een coöperatieve houding van Moskou ten aanzien van West-Duitsland. Na dit verdrag was het voor Amerika duidelijk dat West-Duitsland een groeiende macht was en dat haar invloed op het politieke toneel toenam. Na ondertekening van het Moskou verdrag meende minister van Buitenlandse Zaken Scheel dat; *‘the big power will, in the future, have to take into consideration the maintenance of proper relations with the FGR; this applies especially to the Western Powers.’*⁵⁴ Het verdrag van

⁵¹ Lippert, *Richard Nixon’s dentente and Willy Brandt’s OSTPOLITIK*, 74.

⁵² Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*, 31.

⁵³ Lippert, *Richard Nixon’s dentente and Willy Brandt’s OSTPOLITIK*, 81.

⁵⁴ Lippert, *Richard Nixon’s dentente and Willy Brandt’s OSTPOLITIK*, 82.

Moskou was een mijlpaal, voorafgaand aan dit verdrag hadden diplomatieke ontmoetingen niet tot significante resultaten in de Oost- West relatie geleid. Daarnaast was het een keerpunt in de Europese politieke relaties en stimuleerde de Oost-Westhandel.

De Oost-Westhandel leek simpel. De Sovjet-Unie had Westers geld en technologie nodig, terwijl de West-Europese landen, met aan kop West-Duitsland, zochten naar diversificatie van gas toevoer. Zo begon de energierelatie tussen West-Europa en de Sovjet-Unie. Terwijl in 1970 er nog maar drie landen gas uit de Sovjet-Unie ontvingen, was deze situatie vijf jaar later totaal veranderd. Europa en de Sovjet-Unie hadden elkaar nodig. Deze wederzijdse afhankelijkheid bleef een doorn in het oog van de Verenigde Staten, maar dit land leek voorlopig uitgespeeld in Europa. In 1973 veranderde deze relatie in het voordeel van de Sovjet-Unie. Onder leiding van Saudi-Arabië stelde de OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries) landen een olie embargo op aan de landen die Israël steunden in de Israëlijsch-Arabische oorlog. Dit embargo gold voor het Westerse blok en de Verenigde Staten. De consequentie van dit embargo was een tekort aan brandstof en een enorme stijging van de olieprijs.⁵⁵ Terwijl Amerika nog beschikte over de benodigde energiebronnen om deze crisis zonder ernstige problemen te overkomen, kregen de West-Europese landen het moeilijk en zij zagen zich genoodzaakt om opzoek te gaan naar een nieuwe en betrouwbare gas en olieleverancier. Dit werd de Sovjet-Unie.

3.4 De energierelatie na 1973: Nieuwe ronde nieuwe kansen

Het waren roerige en onzekere tijden gedurende de Koude Oorlog. Toch leken de West-Europese economieën zich van deze spanningen maar weinig aan te trekken. De eerste oliecrisis, die duurde van 1973 tot 1975, legde echter de zwakke plek van de ontwikkelde economieën bloot. De industrieën van deze landen werden draaiende gehouden door energie. West-Europa verbruikte zoveel energiebronnen dat de eigen productie te kort schoot. Olie, gas en in minder mate kolen moesten dus worden geïmporteerd uit vaak minder stabiel regio's. De eerste olieschok zorgde voor een daling van de groei van de wereldeconomie van 2.1 procent in 1974 naar 1.4 procent in 1975.⁵⁶ De gifemmer was nog niet leeg want eind jaren 1970 kreeg de eerste oliecrisis een opvolger, de tweede oliecrisis van 1979 tot 1980. De tweede olieschok werd veroorzaakt door de Iraanse islamitische revolutie. Het waren zonder twijfel onzekere tijden. West- Europa werd geraakt door de beide crisissen omdat zij sterk

⁵⁵ Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*, 32.

⁵⁶ Nika Chitadze, 'The Role of the OPEC in the International Energy Market.' *Journal of Social Sciences* 1 (2012) 5-12.

afhankelijk was van geïmporteerde energie. Olieprijzen verdriedubbelden en industriële landen moeten op zoek naar alternatieven. Voor West-Europa betekende dit dat zij hun vizier gingen richten op de Sovjet-Unie, ondanks de ideologische verschillen. In de 70-tiger jaren volgden veel Europese regeringen het Duitse voorbeeld: er werd onderhandeld met Moskou. Voordat we deze trend en de problemen die daarmee gepaard gingen beschrijven, kijken we eerst naar de wijze waarop deze handel op gang kwam.

3.4.1 Gas in Europa voor 1973

Tot de jaren '60 had West-Europa geen toegang tot substantiële aardgas voorraden. Dit veranderde door de ontdekking van een Nederlands gasveld in Groningen. De ontdekking hiervan resulteerde in kansen voor grensoverschrijdende handel in aardgas binnen Europa. Het leek duidelijk dat Nederlands gas een significant exportproduct zou worden. De centrale ligging van Nederland maakte dat dit gas gemakkelijk beschikbaar was voor West-Duitsland, Frankrijk en Italië.⁵⁷ Rond dezelfde tijd als de ontdekking van het Groningse gasveld, begon het Verenigd Koninkrijk te experimenteren met LNG import vanuit, nota bene, Lake Charles in Louisiana. Dit experiment was een succes en in 1964 tekende Engeland een contract voor LNG import met Algerije.

In Frankrijk werd aardgas ontdekt in het Zuidwesten, maar deze velden lagen op grote afstand van de industriële gebieden. Hierdoor bleef gefabriceerd gas in tegenstelling tot aardgas tot 1963 een belangrijke rol spelen in de Franse industrie. Italië ontdekte significante voorraden in de Po-vallei rond 1949 en de industriële centra lagen daar niet ver vanaf. Het probleem was dat er teveel vraag was voor de binnenlands productie. Hoewel dit probleem zich meestal vanzelf oplost doordat een hogere prijs de vraag vermindert, zorgde prijscontroles in Italië ervoor dat dit werd verhinderd. Hierdoor werd het aantrekkelijk om aardgas uit Nederland te importeren. Aardgas bleek dus binnen Europa geproduceerd te kunnen worden maar voor hoelang? Dit hing af van een aantal landen dat belangrijke gasreservoirs binnen hun grenzen hadden. Binnen West-Europa gold dit eigenlijk alleen voor Nederland, maar gas werd ook geïmporteerd uit Noorwegen, Algerije en de Sovjet-Unie. De eerste drie zullen hieronder kort worden toegelicht, daarna zal de Sovjet-Unie in relatie met Europa worden beschreven.

Nederland:

⁵⁷ Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade: Final report.' *International natural gas trade project center* (1986) 2.3-6.25.

Met de ontdekking van het Groningse gasveld luidde Nederland de aardgas eeuw in West-Europa in. De gasvelden in Groningen bleken zo groot dat de Nederlandse economie volledig kon overstappen op aardgas. Dit bracht later een bekend fenomeen met zich mee: Dutch Disease.

De eerste schattingen over de hoeveelheid gas in Groningen, 2 TcF, (Trillion Cubic Feet) werden in 1963 ver naar boven bijgesteld tot bijna 40 TcF.⁵⁸ Het Nederlandse beleid was erop gericht om ontwikkeling van het gasveld binnen de perken te houden, zodat verstoringen in de internationale energiemarkt voorkomen konden worden. De prijs zou daarom gelijk worden gesteld aan concurrerende brandstoffen. Andere Europese landen waren duidelijk geïnteresseerd in het Nederlandse gas en de ontwikkeling van een Europese aardgas markt begon.⁵⁹

De Sovjet-Unie had in deze jaren echter niet stil gezeten en binnen enkele jaren begonnen zij te concurreren met het Nederlandse aardgas. Contracten tussen Moskou en Europese hoofdsteden over grote hoeveelheden gas werden al in de vroege jaren 1970 gesloten en baarde de Nederlandse regering zorgen. Deze zorgen leidde ertoe dat Nederland zijn eerste exportcontracten op basis van vaste prijzen tekenden in 1970.⁶⁰

Er leken gouden tijden voor Europa aan te breken maar de eerste oliecrisis veroorzaakte een toename naar de vraag en de prijs van olie. De energiemarkt veranderde en de angst van leveranciers voor concurrentie veranderde in angst voor tekorten. Dit maakte het mogelijk voor de Nederlandse regering om hogere prijzen te vragen voor de export. De Nederlandse gasreserves kregen internationaal belang en er werden drie plannen ontworpen om uitputting hiervan te voorkomen. Ten eerste werd nationale verkoop gelimiteerd door een herziening van de gasprijzen en het verkoopbeleid. Binnenlands legde de Nederlandse regering een reductie van gas in de industriële sector op. Binnenlandse prijzen werden gekoppeld aan olieproducten, dit had gelimiteerd succes want de olieprijzen stegen te snel. Met betrekking tot gasexport honoreerde Gasunie de bestaande contracten. Nieuwe contracten zouden echter aan prijsstijging bloot staan. Ten tweede werd het kleine veld beleid door de Nederlandse regering ingevoerd. Exploitatie van andere gasvelden binnen de Nederlandse grens werd aangemoedigd. Het derde plan was het importeren van gas uit andere landen, vooral het Ekofisk veld uit Noorwegen. De toenemende gasprijzen betekenden ook dat de Nederlandse staatsinkomsten toenamen. In 1975 kwam de helft van alle zakenbelasting uit de

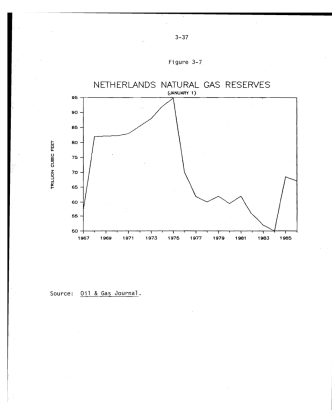
⁵⁸ Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,' 3-31.

⁵⁹ Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,' 3-32.

⁶⁰ Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,' 3-33.

gasindustrie. Hierdoor nam de waarde van de Nederlandse munt toe en dit maakte niet gas gerelateerde export lastiger. Dit leidde tot de ‘Dutch Disease’. Een term om de schade aan de niet minerale sectoren van de economie, die veroorzaakt werd door de grootschalige mineraal export aan, te duiden.⁶¹

Tijdens de tweede oliecrisis in 1979 eiste de Nederlandse regering aanpassingen in al bestaande contracten. In de lente van 1980 dreigde de Nederlandse Minister van Economische Zaken, Gijs van Aardenne, de export te stoppen als de onderhandelingen met importerende landen niet wilde vlotten. Het resultaat hiervan was dat de prijzen hoger werden en dat de maandelijks konden worden aangepast. De Nederlanders hadden in tegenstelling tot hun concurrenten geen ‘take-or-pay’ bescherming. Dus toen additionele benodigdheden en de hogere prijzen botsten met de verslechterende wereldeconomie kon aan de afname toezeggingen niet meer worden voldaan. Nederland moest de last van deze verliezen dragen. Hierdoor liep de Nederlandse export omlaag tot 30 procent in 1982.⁶²

Bron: Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,'

Noorwegen

Het Ekofisk olieveld werd gevonden in 1968. De grote hoeveelheid van geassocieerd gas leidde tot de ontwikkeling van het Nor pijpleidingssysteem, dat gas leverde tot Emden in West-Duitsland. Het eerste grote gasveld wat ontdekt werd was het Friggveld, waar naar schatting ongeveer 10 TcF aan reserve lag opgeslagen. Niet veel later werd ook het Troll gasveld ontdekt dat van grote waarde bleek voor de Noeren. De ontdekking van het Statfjord veld in 1981 leidde tot de constructie van de langste onderwaterpijpleiding van de wereld. Deels werd deze pijpleiding aangelegd om 'nat' gas te laten bewerken in Karsto voordat het werd door gevoerd naar het Europese continent. De Europese gasmarkt raakte verzadigd en Noorse

⁶¹ Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,' 3-34.

⁶² Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,' 3-34.

optimistische speculaties maakten dat het Verenigd Koninkrijk geïnteresseerd werd in gas afname vanuit Noorwegen. Dit leidde tot een overeenkomst in 1981. Deze overeenkomst werd door Engeland in 1985 echter ontbonden. Deze situatie zorgde ervoor dat de Noorse regering gas overhad. Terwijl ze in die periode juist het veel grote Troll gasveld op de markt wilden brengen. De Noren meenden dan ook dat de verkoop van gas uit het Troll veld problemen zou opleveren. De regering in Oslo kon op twee manier reageren: Ze konden de ontwikkeling van de olievelden versnellen of de gascontracten aanpassen. De Noorse regering onderkende snel dat olie en gas in potentie een grote impact zouden kunnen gaan hebben op de economie. Er werd een beleid geïmplementeerd dat steunde op drie pilaren: een gematigde ontwikkeling van de olie- en gasvelden, geleidelijke introductie van olie en gas in de binnenlandse economie en overheidscontrole op de industrie. Het lukte de Noren om door geplande exploratie van de velden, hoge belastingen en participatie van Noorse staatsbedrijven dit beleid vol te houden. Toch, zoals ook in de Nederlandse economie, leed de niet minerale sector onder de minerale sector. De hoge inflatie en lage productiegroei bracht de Noorse internationale concurrentiepositie schade toe, wat leidde tot een devaluatie van de Noorse kroon.⁶³ De Noorse condities maakte binnenlands gebruik van de bronnen duur en de aanwezigheid van slechts een kleine bevolking, zorgde ervoor dat men zich zorgen maakte over de economische capaciteit om de snelle ontwikkeling van olie en gas te absorberen. Ondanks de devaluatie van de munt was het Noorse beleid redelijk succesvol. De oliecrisis van 1973 was in tegenstelling tot Nederland voor Noorwegen een 'positieve' verrassing. In het midden van de jaren 1970 had Noorwegen ervaring in het exploiteren van olie en gas reserves en had het zich als betrouwbare partner gevestigd in de West-Europese energie markt. Het goed opgebouwde beleid van de Noorse regering maakt het land sterk en weerbaar tegen externe schokken.⁶⁴

Algerije

Ook het Noord-Afrikaanse Algerije was en is een speler op de West-Europese aardgasmarkt. De eerste LNG leveringen vanuit Algerije gingen naar het Verenigde Koninkrijk in 1964. De export van Algerijnse LNG naar Frankrijk begon in het midden van de jaren '60 en later werden er ook contracten afgesloten met België, Spanje en Italië. De Algerijnse pogingen om haar prijzen te verhogen voor de Westerse consumenten waren van wisselend succes. Het 1971-1972 project naar Frankrijk bij Fos-sur-Mer paste in de bestaande distributie van de

⁶³ Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,' 3-78.

⁶⁴ Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,' 2-14.

Lacq velden, de prijsverhoging in midden jaren 1970 was nodig voor besparingsdoeleinden en om de daling in de Lacq productie te bekostigen. Onderhandeling met de SAGAPE, een samenwerking van vijf West-Europese landen verliep niet gemakkelijk. SAGAPE wilde 15.5 miljard BCM (Billion cubic meter) per jaar aan gas kopen voor 20 jaar. Beide partijen waren informeel overeengekomen over de prijs. Echter midden jaren 1970 eiste de Algerijnse regering driedubbel het bedrag dat informeel overeen was gekomen in voorgaande onderhandelingen. Door deze verhoging stapte Oostenrijk en West-Duitsland uit de samenwerking, waardoor de SAGAPE samenwerking ineens stortte. Uiteindelijk accepteerde België en Frankrijk de hoge prijzen wel.⁶⁵

Doordat de Algerijnen hun gasprijzen verhoogden, zorgden ze ervoor dat de Sovjet-Unie voor West-Europa als leverancier steeds aantrekkelijker werd. Er was nog een reden waarom de Sovjets steeds aantrekkelijker werden voor West-Europese landen. Deze reden was olie. Het was daarnaast duidelijk dat West-Europa een goede infrastructuur voor energie-transport had opgebouwd.

3.4.2 De eerste en de tweede oliecrisis

In 1974 na twee en een half decennium van spectaculaire groei, kwam de Westerse economische groei tot een abrupt einde. Tekenen van tragere groei en inflatiedruk waren al zichtbaar in de late jaren 1960. Deze recessie had kunnen opkomen door allerlei oorzaken, maar het was het olie- embargo in de herfst van 1973, die de directe veroorzaker was van de crisis. Olie had kool als grootste bron van energie voorbijgestreefd. Olie was redelijk beschikbaar en de prijzen waren laag, het kwam voornamelijk uit het Midden-Oosten en was gemakkelijk en goedkoop te exporteren via tankerschepen. De grote internationale oliemaatschappijen, vooral Amerikaanse bedrijven, controleerden voor geruime tijd de prijzen en de productie, dus ook in het Midden-Oosten. De Westerse economieën waren afhankelijk geraakt van deze goedkope olie. In 1960 vormden 14 olie exportlanden de 'Organization of Petroleum Exporting Countries' (OPEC), om de monopolie van buitenlandse bedrijven te verminderen en een groter aandeel te verkrijgen over de autoriteit van productie en prijzen in hun landen. Toen de Arabische-Israëliëse oorlog uitbrak werd olie het politieke middelpunt omdat de Arabische olie exporterende staten verschepping van olie, naar staten die Israël steunden, verboden.⁶⁶

⁶⁵ Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,' 2-16.

⁶⁶ R. R. Palmer, *a history of the modern world*, 1010.

De OPEC verminderde olieproductie en verviervoudigde de prijs. In Europa, Japen en de Verenigde Staten reageerde men geschokt, omdat zij buitenlandse olie nodig hadden om hun binnenlandse voorraden aan te vullen. Nog nooit was een basisbehoefte zo hard gestegen in prijs in zo'n korte tijd. Het olietekort en de prijsscalatie veroorzaakte internationale monetaire moeilijkheden, waardoor de dollar devalueerde. In een rapport van de CIA uit oktober 1973 blijkt dat de Verenigde Staten zich grote zorgen maakten over West-Europa en Japan. *'An all-Arab embargo of oil shipments would impact severely on Western Europe and Japan and to a much lesser extent on the United States. The Europeans depend on Arab oil for two-thirds of their consumption; Japan for one-half and the U.S. for almost 10 percent. These three areas currently consume about 40 million barrel per day of oil, of which Arab exporters supply over 15 million, or 38 percent. There is no significant surplus production capacity elsewhere in the world to make up for the loss of Arab oil. Even with stock draw-downs and rationing, the European economies would be seriously affected after about three months and the Japanese in an even shorter period.'*⁶⁷ Terwijl de Verenigde Staten de benodigde energiebronnen leken te bezitten om deze crisis zonder ernstige problemen te overkomen, kwam West-Europa in serieuze problemen. Deze problemen zorgden ervoor dat West-Europese landen opzoek gingen naar meer betrouwbare olie en gasproducenten.⁶⁸

Tijdens de zesde Algemene Vergadering van Verenigde Naties in april 1974 die werd gedicteerd door het grondstoffen probleem, verklaarde de minister van Buitenlandse Zaken van de Sovjet-Unie, dat zij bereid waren hun economische samenwerking met de OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) landen uit te breiden. Dit terwijl de Sovjet-Unie de Arabische landen politiek steunden. Na deze verklaring steeg de export van olie en gas producten vanuit de Sovjet-Unie naar deze OECD landen met 28 procent.⁶⁹ Olie uit het Midden-Oosten speelde al langer een belangrijke rol in de export van de Sovjet-Unie, het was dan ook niet verwonderlijk dat dat Moskou de Arabische landen politiek steunden. De Sovjets tekenden in de jaren 1970 twee overeenkomsten met Iran betreffende gaspijpleidingen. De IGAT 1 was een pijplijn die het zuiden van de Sovjet-Unie zou voorzien van Iraans gas. De IGAT 2 werd gebouwd om Iraans gas te leveren aan Europese landen via de Sovjet-Unie. In ruil hiervoor verkreeg Moskou extra gas uit Iran. In 1979 viel de Sjah van Iran. Na een revolutie werd de Sjah opgevolgd door het Islamitische regime van Ayatollah

⁶⁷ CIA., 'Actions in the event of an Arab oil embargo against the United states, Western Europe and Japan.' *Department of State briefing memorandum* (1973) 1-14.

⁶⁸ Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*, 34.

⁶⁹ Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*, 34.

Khomeini. Onder het bewind van Khomeini veranderde de Iraanse olie- en gasproductie en het exportbeleid.⁷⁰

De tweede Iraanse gaspijpleiding (IGAT2) was een van de eerste slachtoffers van deze revolutie. De tweede oliecrisis was een feit, weer stopte de olie export en de OPEC landen verdubbelden de prijzen weer. De Iran-Irak oorlog reduceerde weer de wereldwijde olie voorraden en bedreigde de vrije beweging van olietankers door de Perzische golf. De Verenigde Staten en andere Westerse landen zonden hun marine uit om deze bedreiging te beëindigen. Terwijl de olieproducerende landen een kartel vormden, deden de olieconsumerende landen dit ook. Hieruit ontstond het IEA (International Energy Agency). Uiteindelijk bleek de OPEC minder samenhorig dan werd gedacht. Daarnaast waren er meer energiebronnen beschikbaar. Na ontdekking van olie in de Noordzee begonnen Engeland en Noorwegen (wat het al deed) olie te exporteren. Nederland keerde zich volledig tot aardgas en Frankrijk zette een (te) ambitieus nucleair energie programma op.⁷¹ De twee oliecrisisen legden de Westerse afhankelijkheid van Arabische olie pijnlijk bloot. Het Midden-Oosten was in ogen van de Europese landen geen betrouwbare partner meer, zij zochten naar nieuwe leveranciers. Deze vonden ze aan de grenzen van Europa, de Sovjet-Unie. Moskou leek in een comfortabele zetel te zitten, de Sovjet-Unie had goede relaties met het Midden-Oosten en werd leverancier van aardgas aan Europa.

De Sovjet-Unie

Een van de meest opmerkelijke prognoses over Sovjetenergie werd in 1977 door de CIA gemaakt. Deze Amerikaanse organisatie schatte dat de oliereserves van de Sovjet-Unie tussen de 4.1 tot 4.8 miljard ton lagen, de Sovjet olie productie in 1985 tussen de 400 tot 500 miljard ton en dat de CMEA (Council for Mutual Economic Assistance) tussen de 175 tot 225 olie importeerde. Zonder de prognose van de productie en import zou de analyse van de CIA weinig publieke aandacht hebben gehad. Daarbij is gebleken dat deze schattingen niet in de buurt kwamen van de reële cijfers.⁷² Wel was het zo dat de olieproductie van de Sovjet-Unie in een stroomversnelling raakte in de late jaren 1950. Het land begon zich in deze tijd actief te begeven op de energiemarkt. Moskou had in de begin jaren grote moeilijkheden om kopers te vinden buiten de satelliet staten. De Sovjets zelf hadden geen stroomafwaartse interesse en daarbij hadden de internationale oliemaatschappijen reden genoeg om te voorkomen dat de Sovjet-Unie een concurrent zou worden binnen hun markten. Eind jaren 1950 was er geen

⁷⁰ Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*,32.

⁷¹ R. R. Palmer, *a history of the modern world*, 1010.

⁷² Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*,3.

enkele grote maatschappij die zich wilde binden aan Sovjet olie en gas, er leek een informele maar effectieve boycot gaande. De doorbraak in deze patstelling liet niet lang op zich wachten. Het was, zoals reeds opgemerkt, Italië dat in 1960 de ban brak en een contract ondertekende met de Sovjets.⁷³

Aardgasleveringen van de Sovjet-Unie naar het Westen begonnen met een contract tussen Oostenrijk en Moskou in 1968. De export accelereerde in de decennia daarna. In 1973 werd een contract gesloten met het West-Duitsland van Willy Brandt, in 1974 volgden Finland en Italië. Hoewel de export toenam was de Sovjet-Unie in deze periode nog altijd een netto-importeur van aardgas vanuit Iran en Afghanistan. De late jaren 1970 werden gekarakteriseerd door drie ontwikkelingen. Ten eerste begon de Sovjet-Unie meer nadruk te leggen op de export, in plaats van een doorvoerland te zijn voor gas uit het Midden-Oosten wat bestemd was voor Europa. De tweede ontwikkeling was de erkenning dat het grootste deel van de Sovjetexport passeerde via pijpleidingen en minder via LNG. Dit kwam mede doordat de grootste markt voor aardgas in West-Europa lag en West-Europa had een goed ontwikkelde pijpleiding infrastructuur. Het was gedurende deze periode dat de gasindustrie uit de schaduw van de oliesector stapte. De gasindustrie van de Sovjets had bewezen het hoofd te kunnen bieden aan de productie en transportatie uitdagingen die gepaard gingen met de West-Siberische gas velden. De export naar West-Europa verdrievoudigde en uitbreiding van het netwerk zorgde ervoor dat Sovjetgas Frankrijk bereikte. In de jaren 1970 had de Sovjet-Unie zich bewezen als gasexporteur en gaf het er blijk van een grote macht te worden in de globale gasvoorziening.⁷⁴

De handel tussen Oost en West breidde zich niet homogeen uit. Voor het Westen was de grootste export bron in deze jaren machinerie en transportmiddelen, gefabriceerde goederen en chemicaliën. West-Europa 's export naar Oost-Europa (minus de Sovjet-Unie) steeg van 3,3 miljard dollar in 1970 naar 15,7 miljard in 1979, terwijl de export naar de Sovjet-Unie steeg van 2,0 miljard dollar naar 11,7 miljard gedurende dezelfde periode.⁷⁵ Wel was er een groot verschil binnen de West- Europese landen. West-Duitsland, was als exporteur, met de CMEA (Council for Mutual Economic Assistance) landen veruit de grootste handelspartner. Interne Duitse handel buiten beschouwing gelaten, bereikte de handel tussen de CMEA landen en West-Duitsland een totaal bedrag van 16,7 miljard dollar in 1979. Dit was 51 procent van de totale West-Duitse handel. West-Duitse import bestond voor 69 procent uit

⁷³ Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*,27.

⁷⁴ Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*,34.

⁷⁵ Robert V. Roosa, Gutowski Armin en William M. Matsukawa, *East-West Trade at a Crossroads: Economic Relations with the Soviet Union and Eastern Europe: a Task Force Report to the Trilateral Commission* (New York 1982).

brandstof. Het was niet alleen West-Duitsland dat op grote voet handelde met de Sovjets. Frankrijk en Italië importeerden ook grote hoeveelheden brandstof vanuit de Sovjet-Unie.⁷⁶

Hoewel er grote hoeveelheden energie naar Europa werden geëxporteerd, leek er in deze periode van Europese afhankelijkheid van Sovjetenergie nog geen sprake. De kwetsbaarheid werd beteugeld doordat de Westerse landen hun eigen energie reserves conserveerden en, daarbij waren harde valuta, noodzakelijk voor Oost-Europa. Oost en West hadden elkaar nodig. Daarnaast had het Oost-Europa producten nodig uit het Westen zoals machines, ijzer en staal. Een uitzondering hierop was de Sovjet-Unie zelf. Moskou was in mindere mate verwickeld in buitenlandse handel. Het aandeel van alle buitenlandse handelsgoederen in het BBP van de Sovjet-Unie bleef constant en binnen de vijf procent. Dit in vergelijking met het aandeel van de buitenlandse handel in West-Duitsland dat boven 20 procent steeg.⁷⁷ In deze periode waar de handel snel groeide, groeiden eveneens de leningen die de CMEA landen hadden bij de Westerse landen. Dit begon relatief bescheiden met een handelstekort van 0,1 miljard dollar in 1970. Dit bescheiden tekort was in 1975 echter al opgelopen tot 8,0 miljard dollar. De vraag naar harde valuta om de toenemende rente te betalen creëerde een vicieuze cirkel waardoor nieuwe leningen nodig waren. De netto schuld van de Sovjet-Unie steeg minder snel dan die van zijn satellietstaten en bereikte haar top van 10,4 miljard dollar in 1980. In deze periode steeg de afhankelijkheid van de Oost-Europa ten aanzien van West-Europa. Ook de Sovjet-Unie was uiteindelijk deels afhankelijk van leningen uit het Westen maar in mindere mate.

Of er sprake is van afhankelijkheid van een van de beide blokken is lastig te zeggen doordat bijvoorbeeld West-Europa soms wordt gebruikt als afkorting van verschillende multilaterale organisaties: De EEC (European Economic Community), de OECD (Organization for European Economic Cooperation and Development), de IEA (International Energy Agency) of de ECE (Economic Commission for Europe). Al deze organisaties hebben een verschillende lijst van participerende landen. Dit maakt het meten van afhankelijkheid lastig. In 1979 ,bijvoorbeeld,was Sovjet olie verantwoordelijk voor 7,2 procent van de olie import van de OECD, maar voor de EEC was dit 6,7 procent.⁷⁸

De mate van samenwerking met de Sovjet-Unie verschilt ook sterk per West-Europees land. West-Duitsland importeert 67 procent van haar energie uit de Sovjet-Unie. Sovjet energie gaf de West-Duitse regering een alternatief voor olie uit het Midden-Oosten. Gaslevering uit de Sovjet-Unie was redelijk betrouwbaar. Alleen in 1979 werden de

⁷⁶ Robert V. Roosa e.a, *East-West Trade at a Crossroads*, 20

⁷⁷ Robert V. Roosa e.a, *East-West Trade at a Crossroads*,20-21.

⁷⁸ Princeton Institute, ' West European- Soviet energy relations.' (1981) 351-382.

leveringen naar beneden bijgesteld omdat er door een zeer strenge winter technische problemen waren. Men ging er in de jaren 1980 dan ook vanuit dat de gasimport vanuit de Sovjet-Unie naar West-Duitsland zou gaan stijgen, terwijl de olie- import een klein beetje zou dalen.⁷⁹ Frankrijk was in deze jaren net als West-Duitsland geïnteresseerd in uitbreiding van de handel met de Sovjet-Unie. Ook Frankrijk wilde haar afhankelijkheid van geïmporteerde olie uit het Midden-Oosten verminderen. In 1979 werd 63,8 procent van Frankrijk's energievoorziening verzorgd door olie, 12,3 procent door gas en 18,6 procent door kool. Frankrijk was geen belangrijke exporteur van materiaal of technologie naar de Sovjet-Unie. Echter op sommige terreinen was deze export wel van belang. Franse staalbedrijven verscheepten in deze periode pijpleidingen naar de Sovjet-Unie, daarnaast verkochten deze bedrijven materiaal voor chemicaliën. De Sovjet-Unie betaalde voor deze verscheppingen meestal met olie of gas.⁸⁰

De afhankelijkheid van geïmporteerde energie was, van de West-Europese landen, het hoogst in Italië. In 1979 bedroeg olie 70 procent van de totale geconsumeerde energie en de Italiaanse regering was zich ervan bewust dat deze afhankelijkheid gevaarlijk was. Aan het eind van 1979 nam de regering maatregelen. Zij verhoogde de olieprijs om de vraag naar energie te verminderen, maar de implementatie van dit plan ging erg langzaam. Een van de oorzaken van dit langzame proces was het mislukken van het nucleaire programma. Nucleaire energie bedroeg in diezelfde periode minder dan één procent van het totale energieverbruik. De handel in energie gerelateerde materialen was al sinds 1960 een belangrijk onderdeel van de Italiaanse export naar de Sovjet-Unie. Daar tegenover stond dat in 1979 meer dan 9 procent van alle Italiaanse energie import uit de Sovjet-Unie kwam. De prognose in 1979 was dat de gasimport vanuit de Sovjet-Unie zou stijgen tot 40 BCM in 1985. Italië was in deze periode dus afhankelijk van de Sovjet-Unie voor de levering van energie. Waar andere West-Europese staten minder afhankelijk waren door een variatie aan leveranciers of wederzijdse afhankelijkheid ten opzichte van Moskou, had Italië minder bewegingsvrijheid.⁸¹ Het was de Sovjet-Unie gelukt om een belangrijke speler op de energiemarkt te worden. Moskou had de reputatie om bereid te zijn onder de globale prijs energie te verhandelen om de verkoop te vergroten. Robert E. Ebell, adviseur van het Energie en Nationale Veiligheidsprogramma, schreef hierover; *'To secure a position in the European market, the USSR had employed the time-honored concept of cutting prices to dislodge already established suppliers. It may be that the USSR wishes to realize the maximum return from its*

⁷⁹ Princeton Institute, 'West European- Soviet energy relations.' 360.

⁸⁰ Princeton Institute, 'West European- Soviet energy relations.' 363.

⁸¹ Princeton Institute, 'West European- Soviet energy relations.' 367.

*oil exports, but first had found it necessary to undercut prices as a means of entering the market.*⁸²

De opmerkelijke uitbreiding van de Oost-Westhandel volharde gedurende de jaren 1970, dit kwam omdat economische mogelijkheden bleven groeien. De politieke en ideologische verschillen bemoeilijkten de handel niet en werden afgedaan als diplomatieke schermutselingen.⁸³ Tijdens de oliecrisisen had de Sovjet-Unie zich als betrouwbare handelspartner bewezen. Terwijl andere exportlanden een slechte reputatie verwierven. Algerije consolideerde in 1979-1980 haar reputatie als onbetrouwbare handelspartner door LNG verschepingen naar Frankrijk te schorsen en ze dreigde met de dezelfde maatregelen voor België en Italië. Nadat alle drie de landen de contracten met Algerije wilde stopzetten leverde Algerije wel gas, maar de verhoudingen waren slecht. Het lijkt duidelijk dat de Algerijnse houding in de jaren 1970 en 1980 bijdroeg aan de aversie van de Westerse landen ten aanzien van het Noord-Afrikaanse land. Dit creëerde een mogelijkheid voor de Sovjets om zich op deze markt te etaleren. De Sovjet-Unie had een redelijke reputatie. Het was echter wel het centrum van discussie binnen het Westen over toekomstige afhankelijkheid en betrouwbaarheid. Het leek erop dat ondanks de controversie, gas uit de Sovjet-Unie er op het juiste moment was. De Nederlandse overheid wilde hernieuwde contractonderhandeling. De SAGAPE- samenwerking was ingestort na de Algerijnse eisen voor prijsverhoging. Hierdoor waren de West-Europese landen afhankelijk van gasimport en leken ze in de toekomst te maken te krijgen met tekorten. Daarnaast is het belangrijk om de weten dat dit alles gebeurde ten tijde van de twee oliecrisisen. Onder deze omstandigheden was het aanbod van de Sovjets om 40 Bcm aan gas te leveren tegen lage prijzen en andere handelsvoordelen aantrekkelijk en van groot belang voor deze Westerse landen.⁸⁴ De situatie veranderde echter snel.

3.4.3 Het uiteenvallen van de Sovjet-Unie

Hoewel het uiteenvallen van de Sovjet-Unie een zeer belangrijk proces in de wereld geschiedenis is geweest zal deze ineensstorting kort worden belicht.

De situatie veranderde snel voor de Sovjet-Unie terwijl er geen vuiltje aan de lucht leek. De Sovjet bezetting van Afghanistan in december 1979 werd de Amerikaanse president Jimmy Carter teveel. Omdat Carter geen echte militaire optie had zocht hij hulp bij de Westerse

⁸² Stern, *Soviet oil and gas exports to the West*, 44.

⁸³ Robert V. Roosa, Gutowski Armin en William M. Matsukawa, *East-West Trade at a Crossroads: Economic Relations with the Soviet Union and Eastern Europe: a Task Force Report to the Trilateral Commission* (New York 1982)

⁸⁴ Massachusetts Institute of technology, 'Western Europe natural gas trade,' 2-33.

bondgenoten voor economische acties tegen de Sovjet-Unie. De Amerikaanse overheid zag de energiecontracten tussen West-Europa en de Sovjet-Unie als Westerse onverschilligheid tegenover de expansie drift van de Sovjets. Daarnaast vreesden Amerikaanse politici dat, door het gas uit de Sovjet-Unie, Moskou meer invloed zou kunnen uitoefenen in Europa. De Amerikaanse regering herhaalde zijn twijfelachtige beleid, hoewel de afloop nu anders zou zijn. De eerste economische sanctie tegen de Sovjet-Unie begon in 1980, dit was een gedeeltelijk embargo van de Verenigde Staten en het ging hier om landbouw exportproducten naar de Sovjet-Unie. Hoewel de Sovjet-Unie van buiten stevig in haar schoenen leek te staan, was zij van binnen wankel. Deze wankelende positie zou snel aan de oppervlakte komen. Op 9 november 1989 kwam de droom van Willy Brandt uit. De Berlijnse muur, het symbool van de Koude Oorlog, werd met de grond gelijk gemaakt. Op dit moment wankelde de Sovjet-Unie zichtbaar. Over het uiteenvallen van de Sovjet-Unie zijn verschillende theorieën. Daarnaast speelden er allerlei factoren een rol, zowel politiek, sociaal als economisch. Sommige theorieën stellen dat Stalin's keuze voor de onteigening van boerengrond, de geforceerde collectivisatie en de extractie van graan zorgden voor een desastreuze val van de productiviteit die de Sovjet-Unie zelf, met haar rijkdom aan bodemschatten, niet meer te boven kon komen.⁸⁵ Het geld dat werd verdiend met de verkoop van olie en gas ging niet naar innovatie, maar werd gebruikt om andere gaten te dichten. Waren de schulden aan het Westen dan toch te hoog? Het besluit om een modernisatie-proces, dat net van start was gegaan, in de jaren 1970 te stoppen is volgens sommige historici een van de oorzaken die heeft bijgedragen aan de val van de Sovjet-Unie. Andere zien economische stagnatie als oorzaak van het uiteenvallen van de unie.

Het uiteenvallen van de Sovjet-Unie bracht belangrijke veranderingen met zich mee. Europa moest nu de energiedialoog aangaan met Rusland. Het einde van de Sovjet-Unie begon met Gorbachev's Perestroika hervormingen en liep eigenlijk door tot later dan 1991. De reorganisatie van staatsstructuur, de binnenlandse hervormingen en geopolitieke verandering na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie droegen bij aan hervorming van de Russische energie-export naar Europa. De Sovjet-Unie was uiteengevallen, maar zelfs dit historische proces zorgde er niet voor dat de energierelatie tussen Oost en West ophield te bestaan.

⁸⁵ Yegor Gaidar., 'The Soviet Collapse: Grain and Oil.' *AEI Outlooks* (Washington 2007) 1-8.

Bron: <http://www.owasso.k12.ok.us/webpages/gyankey/regadvhandouts.cfm?subpage=313706>

4 De energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland. Stroeve samenwerking tussen tegenpolen

4.1 Inleiding

De energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland is voor beide machtsblokken van vitaal belang. Na de Koude Oorlog beleefde beide blokken een transformatie. Waar de Europese Unie opkwam, viel de oude Sovjet-Unie uiteen. Op politiek niveau leek Rusland toenadering tot het Westen te zoeken. Ook werd er in deze begin periode samenwerking gezocht op economisch gebied. De economieën van Europa hadden voor hun economische bloei energie uit Rusland nodig en Rusland was opzoek naar valuta uit Europa. Binnen de energierelatie hadden de EU en Rusland elkaar nodig. Na verloop van tijd begon er binnen het Kremlin een andere wind te waaien en was toenadering tot het Westen beslist geen prioriteit meer voor Rusland. Deze politieke verandering destabiliseerde de relatie tussen de EU en Rusland waardoor er ook binnen de energierelatie problemen ontstonden.

De Europese economieën kwamen zwaar beschadigd uit de Tweede Wereldoorlog, daarnaast waren Duitsland en Frankrijk elkaar aartsvijanden geworden. Toch sloegen Duitsland en Frankrijk 6 jaar na het eind deze oorlog de handen ineen voor een gezamenlijk Europees project. De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) werd in 1951 opgericht en integreerde de productie en handel in ijzer, kolen en staal in België, Luxemburg, Nederland, Frankrijk, West-Duitsland en Italië. Er moest meer solidariteit komen tussen de Europese landen zo meenden de lidstaten die het verdrag ondertekende. Een bijkomend voordeel, aldus Frankrijk, was dat Duitsland zonder kolen en staal niet aan oorlogvoering kon denken. Na ratificatie van het EGKS- verdrag in 1952 hadden deze zes landen het pad naar een gezamenlijk Europa vrij gemaakt.⁸⁶ Europa herstelde snel van de economische schade die de Tweede Wereldoorlog had aangericht. De economie van West-Duitsland herstelde zelfs wonderlijk snel, men sprak dan ook over ‘das Wirtschaftswunder’.

Waar energie in het begin van de Europese integratie centraal stond in de EGKS en het EURATOM verdrag, werd tijdens het verdrag van Rome (1957) energie niet eens genoemd. Ondanks de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal leek Europese integratie op het gebied van één energiebeleid niet van de grond te komen. Dit kwam niet alleen omdat het belang van kolen en staal en daarmee het belang van de EGKS naar verloop van tijd verminderde, maar ook omdat de energiebelangen van de lidstaten sterk verschilden. In de

⁸⁶ John McCormick, *Understanding the European Union: A Concise Introduction* (2005).

opeenvolgende amendementen zoals de Europese akte, het verdrag van Amsterdam en het verdrag van Nice werd ook geen wettige basis voor energie ontwikkeld.⁸⁷

Het was pas in 1992, na de afronding van het verdrag van Maastricht dat energie weer opkwam bij het verdrag van de Europese Commissie, zij het in bescheiden mate. In dit verdrag werd energie gedegradeerd tot hetzelfde belangenniveau als maatregelen in de civiele bescherming en toerisme.⁸⁸ Het waren de tegenstrijdige belangen van de Europese lidstaten die er voor zorgden dat veel plannen van de Europese Commissie voor een meer coherent energiebeleid het niet haalden.⁸⁹

Het energiebeleid is tegenwoordig één van de belangrijkste politieke aangelegenheden binnen de EU. Voor haar energiebehoefte is de EU namelijk sterk afhankelijk van import, meer dan de helft van Europa's energiebehoefte moet worden geïmporteerd en dit levert een situatie op waarin Europa afhankelijk is van andere staten. Deze importafhankelijkheid varieert wel sterk per lidstaat. Sommige landen zoals Italië en Malta hebben een energie importafhankelijkheid van 80 tot 100 procent, terwijl Denemarken een netto exporteur van energie is. Dit verschil betekent dat deze landen ook andere visies hebben aangaande energie. Importafhankelijkheid, en dus de kwetsbaarheid voor prijsschokken of leveringsmoeilijkheden, is het grootst voor olie (83%) en gas (64%). Gas staat, omdat het via pijpleidingen geleverd wordt, open voor veel risico's. Dit komt omdat de staat van export en de doorgangsroute niet kunnen worden veranderd op het moment dat er een probleem ontstaat.⁹⁰

Gas voor de Europese markt komt, zoals we in hoofdstuk 1 zagen, voornamelijk uit Rusland. Rusland is de grootste olie- en gasexporteur naar de Europese Unie. Het gevoerde energiebeleid van Rusland wordt daarom goed in de gaten gehouden door de Europese Unie en het vormt een essentiële spil in de onderlinge relatie.⁹¹ Een relatie waar Europa afhankelijk lijkt te zijn van gasleverancier Rusland. Europa houdt het energiebeleid van Rusland in de gaten, maar lijkt ondertussen binnen de Unie zelf geen compromissen te kunnen sluiten over een gemeenschappelijk energiebeleid. Naast dat onderhandelingen binnen de EU continueren, wordt de Europees -Russische energierelatie verder bemoeilijkt door de politieke en sociale verschillen tussen Rusland en de EU.

⁸⁷ Sami Andoura, Leigh Hancher en Marc Van der Woude., 'Towards a European Energy Community: A Policy Proposal.' Notre Europe (Parijs 2009) 1-164.

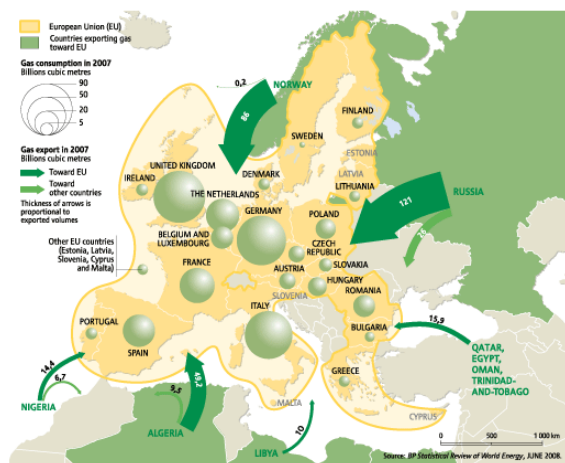
⁸⁸ Andoura, 'Towards a European Energy Community,' 74.

⁸⁹ Susanne Langsdorf, 'EU energy policy: From the ecsc to the energy roadmap 2050.' *GEF* (Brussel 2011) 1-9.

⁹⁰ Langsdorf, 'EU energy policy', 2.

⁹¹ Europa.nu, 'relatie EU-Rusland' http://www.europa-nu.nl/id/vhkuiga832pv/relatie_eu_rusland

In dit hoofdstuk zal duidelijk naar voeren komen tegen welke problemen de Europese Unie aanloopt in zijn energierelatie met Rusland en welke problemen er tussen de lidstaten onderling spelen. Daarnaast zal worden gekeken naar de manier waarop de EU deze problemen tracht op te lossen en welke resultaten dit heeft. Aan het eind van het hoofdstuk zal een beleidsadvies aan de EU volgen. Dit advies is afgeleid uit de concrete conflictsituaties die in de relatie voorkomen.

Bron: <http://jia.sipa.columbia.edu/russia-and-europe%E2%80%99s-mutual-energy-dependence>

4.2 Het Europese grondstoffen probleem en de energierelatie met Rusland

Het grootste probleem dat ontstaat wanneer een land of een Unie over een gering aantal gas of olie bronnen beschikt, is dat het land of de Unie afhankelijk is van andere landen die wel over deze grondstoffen beschikken. Deze afhankelijkheid wordt een serieus probleem als de energieleveringen niet aankomen of worden onderbroken. Van essentieel belang voor Europa is de vraag hoe veilig haar energieleveringen zijn. In 2011 vertrouwde de EU voor 54 procent van haar energiebehoefte op import. Hierdoor was de EU de grootste energie-importeur van de wereld. Europa importeert meer dan 80 procent van de olie en 60 procent van het gas dat het consumeert. Dit beeld baart Europese beleidsmakers en diplomaten grote zorgen, vooral omdat de afhankelijkheid van geïmporteerde energie kan oplopen tot 70 procent in 2030.⁹² Deze afhankelijkheid wordt acuut als men bedenkt dat de EU niet alleen vertrouwd op andere landen voor de levering van energie, maar dat dit aantal ook zeer gering is. Rusland,

⁹² IIEA (versie 4 april 2013),

<http://www.iiea.com/blogosphere/eu-energy-import-dependence?gclid=CMft6ODxkrgCFY1Z3godE0AAHQ> (3 juli 2013).

Noorwegen en Algerije zijn samen goed voor 85 procent van de aardgasimport en 50 procent van de olie-import. Volgens de Europese Commissie is de veiligheid van energielevering extra precair wanneer de import gecentreerd is rond slechts enkel een paar landen.⁹³ Hierdoor zijn de diversificatie mogelijkheden gering en groeit de afhankelijkheid. Deze zwakke diversiteit aan energieleveranciers wekt de Europese leiders grote zorgen, vooral omdat de EU afhankelijk is van vaak politiek instabiele of ondemocratische regimes. De afhankelijkheid van de EU is sinds de jaren '80 sterk toegenomen (40 procent), mede doordat de productie van gas en olie in Europa daalt. Tegenwoordig lijkt het importpercentage af te nemen, nadat het in 2008 een hoogtepunt van 56,3 procent had bereikt. Binnen de EU speelt echter nog een andere groot probleem. De afhankelijkheid van energiebronnen verschilt sterk per lidstaat.⁹⁴

⁹³ IIEA (versie 4 april 2013), <http://www.iiea.com/blogosphere/eu-energy-import-dependence?gclid=CMft6ODxkrGCFY1Z3godE0AAHQ> (3 juli 2013).

⁹⁴ IIEA (versie 4 april 2013), <http://www.iiea.com/blogosphere/eu-energy-import-dependence?gclid=CMft6ODxkrGCFY1Z3godE0AAHQ> (3 juli 2013).

	Gross inland energy consumption ¹ , in million toe ²				Energy dependence rate (%) ³	
	2008	2009	2010	2011	2011	2008
EU27	1 801.0	1 702.0	1 759.4	1 698.1	-5.7	53.8
Belgium	59.6	58.1	61.5	59.7	0.1	72.9
Bulgaria	20.1	17.6	17.9	19.3	-4.1	36.6
Czech Republic	45.3	42.3	44.8	43.8	-3.3	28.6
Denmark	20.2	19.3	20.3	19.0	-6.0	-8.5
Germany	342.9	326.4	336.1	316.3	-7.7	61.1
Estonia	5.9	5.3	6.1	6.2	4.8	11.7
Ireland	15.8	14.7	15.0	13.9	-12.3	88.9
Greece	31.8	30.7	28.8	27.9	-12.3	65.3
Spain	141.9	130.4	130.0	128.5	-9.4	76.4
France	271.8	259.9	267.5	259.3	-4.6	48.9
Italy	181.7	170.0	175.5	172.9	-4.8	81.3
Cyprus	2.9	2.8	2.7	2.7	-7.0	92.6
Latvia	4.6	4.3	4.5	4.2	-7.6	59.0
Lithuania	9.4	8.5	6.9	7.1	-24.5	81.8
Luxembourg	4.6	4.4	4.7	4.6	-1.4	97.4
Hungary	26.8	25.4	26.0	25.2	-5.9	52.0
Malta	1.0	0.8	1.0	1.1	16.9	100.6
Netherlands	83.9	81.6	87.0	81.3	-3.1	30.4
Austria	34.3	32.7	35.0	34.0	-1.1	69.3
Poland	99.0	95.3	101.8	102.2	3.2	33.6
Portugal	25.2	24.9	24.4	23.9	-5.2	77.4
Romania	40.5	35.5	35.7	36.3	-10.2	21.3
Slovenia	7.8	7.1	7.2	7.3	-6.4	48.4
Slovakia	18.4	16.8	17.9	17.4	-5.4	64.2
Finland	36.3	34.4	37.4	35.7	-1.6	53.8
Sweden	50.0	45.7	51.5	49.5	-0.9	36.8
United Kingdom	219.3	207.0	212.2	198.8	-9.4	36.0

Bron: <http://www.iiea.com/blogosphere/eu-energy-import-dependence?gclid=CMft6ODxkrGCFY1Z3godE0AAHQ>

Deze tabel laat duidelijk het verschil in afhankelijkheid tussen de verschillende lidstaten zien en de hoge mate van afhankelijkheid van de EU van energie-import. Echter uit de tabel valt

ook een positieve trend waar te nemen. 23 EU-lidstaten konden een vermindering van de totale energieconsumptie rapporteren tussen 2008 en 2011. Litouwen laat het beste resultaat zien met een vermindering van 24,5 procent. De Europese Unie als geheel reduceerde zijn verbruik met 6 procent in deze jaren. Een positieve trend lijkt ingezet, maar volgens het IEA bedraagt de energie-afhankelijkheid van de EU in 2013 nog steeds 54 procent. Zonder aanvullende beleidsmaatregelen zal de Europese vraag naar gas stijgen van 471 miljard kubieke meter in 2002 naar 786 miljard kubieke meter in 2030. Deze stijging is verontrustend, vooral als we zien dat de binnenlandse gasproductie in Europa zelf dalende is. Waar Europa in 2002 nog 240 miljard kubieke meter gas produceerde zal dit dalen tot 147 miljard kubieke meter in 2030. Dit verschil zal door Europa moeten worden geïmporteerd. Hoewel er enkele alternatieve energieleveranciers (Algerije en Noorwegen) zijn en een alternatieve transportvorm (LNG containers), zal het overgrote deel van de Europese importbehoeften gevoed moeten worden via pijpleidingen uit Rusland. Het gebrek aan grondstoffen binnen de Europese Unie wordt dus opgelost door energie te importeren uit Rusland. De EU hecht hierdoor veel belang aan betrouwbare energieleveringen uit Rusland en wil deze leveringen veiligstellen.⁹⁵ Deze energierelatie tussen de Europese Unie als energie-importeur en Rusland als energie-exporteur verloopt echter niet zonder de nodige problemen.

Het beeld dat de energierelatie tussen de EU en Rusland schept, is er één waarin Europa afhankelijk is van Rusland. Europa wil Russische gaslevering veiligstellen, maar twee gascrisissen uit 2006 en 2009 tussen Rusland en Oekraïne, hebben aangetoond dat de EU de veiligheid van energieleveringen niet altijd in eigen hand heeft. De angst onder critici is dat het Kremlin Europa's afhankelijkheid van Russisch gas gebruikt als instrument in zijn buitenlandbeleid.⁹⁶ Maar is Rusland niet minstens even afhankelijk van Europa als exportmarkt?

4.3 Wederzijdse afhankelijkheid versus botsende perspectieven

Het lijkt duidelijk dat Europese Unie voor de levering van energie afhankelijk is van Rusland en dat deze afhankelijkheid groeit. Dit beangstigende beeld moet echter genuanceerd worden. De Europese Unie is wel degelijk een grootmacht binnen de internationale geopolitieke verhoudingen. De gecombineerde economie van de Europese Unie is 15 keer zo groot als de economie van Rusland. Zelfs met zijn energierijkdommen heeft Rusland een bruto

⁹⁵ IEA (versie 4 april 2013),

<http://www.iea.com/blogosphere/eu-energy-import-dependence?gclid=CMft6ODxkrGCFY1Z3godE0AAHQ> (3 juli 2013).

⁹⁶ Andrea Goldthau., 'Rhetoric versus reality: Russian threats to Energy supply.' Energy Policy 36 (2008) 1-20.

binnenlands product dat maar net zo groot is als dat van Nederland en België samen. De EU heeft 3,5 keer zoveel inwoners als Rusland en een militair budget dat 7 keer zo groot is. Daarbij komt ook nog dat de EU gezamenlijk 5 zetels in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties heeft en Rusland één.⁹⁷ De Europese Unie is een grootmacht waar in ieder geval op papier rekening mee moet worden gehouden. De Europese energiemarkt is één van de grootste van de wereld. Waar de EU afhankelijk is van Rusland in haar energiebehoefte, is Rusland afhankelijk van de EU als afzetmarkt. Bijna 90 procent van de totale gasexport van Rusland gaat naar de EU. Net als de Europese Unie zijn Gazprom en Rusland op zoek naar diversificatie. Het is geen geheim dat Gazprom plannen heeft om haar exportgebied te vergroten naar verschillende landen in Oost-Azië, waardoor het minder afhankelijk is van de Europese markt. Diversificatie van de exportmarkt is een lange termijn project, want er zal aan veel extra condities moeten worden voldaan. Naast infrastructuur moet er allereerst onderhandeld worden met andere regeringen. Het potentieel voor Russische diversificatie is hierdoor laag.⁹⁸ Er lijkt een situatie van wederzijdse afhankelijkheid te zijn ontstaan. De EU heeft energie nodig uit Rusland en Rusland heeft de EU nodig als afzetmarkt. Echter de grote nationale verschillen in energieafhankelijkheid tussen de Europese lidstaten, maakt dat Moskou in onderhandelingen vaak de boventoon voert. De nationale verschillen zouden een minder groot probleem zijn als er één Europese gasmarkt was. De realiteit is dat de Europese gasmarkt gesegmenteerd is langs nationale grenzen.⁹⁹ Na de gascrisis van 2009 lijken de Europese landen wakker geschud te zijn. De voormalige Minister-President van Engeland, Gordon Brown, schreef dat; *'No nation can be allow to exert an energy stranglehold over Europe.'*¹⁰⁰ Hier zinspeelde Brown op de diversificatie van de Europese energieleveranciers. Hoewel dit een stap in de goede richting is, blijft diversificatie erg lastig.

4.3.1 De Europese Unie als een normatieve macht

Op welke manier ziet de EU Rusland het liefst? Op economisch gebied wil de EU graag modernisatie van een Russische economie, die geïntegreerd is met de wereldeconomie. Sinds november 2002 erkent de EU Rusland als een 'markteconomie' en de Unie heeft de toetreding van Rusland tot de Wereldhandelsorganisatie (WTO) altijd gesteund. De pogingen van de EU om de Russische economie te moderniseren zijn gebaseerd op meer transparantie en

⁹⁷ Mark Leonard en Nicu Popescu., 'A Power Audit of EU-Russia Relations,' *European Council on Foreign Relations* (November 2007) 1-65.

⁹⁸ Dominique Finon en Catherine Locatelli., 'Russian and European gas interdependence. Can market forces balance out geopolitics?' *Laboratoire d'Economie de la production et de l'intégration internationale* 41 (2007) 1-35.

⁹⁹ Pierre Noel, 'Beyond dependence: How to deal with Russian gas.' *ECFR* (2008) 1-18.

¹⁰⁰ Noel, 'Beyond dependence: How to deal with Russian gas.' 1.

verbetering van de rechtstaat. Brussel gaat ervan uit dat de ontwikkeling van de Russische economie meer Europese investeringen aantrekt, waardoor de Russische banden met de Europese markt worden versterkt. Een voorspelbare Russische economie wordt gezien als een verzekering voor Europese investeringen. De Europese strategie ten opzichte van Rusland onderstreept het belang dat de EU hecht aan democratische waarden. Deze waarden zijn; vrijheid, democratie, respect voor mensenrechten, fundamentele vrijheden en de rechtstaat.¹⁰¹ Dit optreden van de EU wordt beschreven als het uitoefenen van ‘normatieve macht’. Hier ligt een deel van het probleem in de relatie tussen de EU en Rusland. Rusland gebruikt de EU om tot modernisatie te komen, zonder dat het wenst een postmoderne staat naar Europees model te worden. De gedachten achter het gemeenschappelijke buitenland en veiligheidsbeleid van de EU zijn dat democratie zorgt voor vrede en stabiliteit. Deze stabiliteit langs de grenzen is van groot belang voor de EU en haar beleidsmakers. Waar andere voormalige Sovjetstaten lid werden van de EU of potentiële leden van de EU zijn, geldt dit niet voor Rusland. Dit feit wordt een probleem voor de EU, omdat democratische consolidatie de onderliggende gedachte van het EU- beleid ten opzichte van Rusland is. Rusland zelf wil een relatie met de EU ontwikkelen op basis van bilaterale relaties met aparte landen binnen de EU. Rusland wil niet behandeld worden als een doel van het EU- beleid. Als de EU vasthoudt aan haar idealen en haar waarden en deze steviger blijft exporteren naar het Oosten, is er potentieel voor een conflict in de EU-Rusland relatie. Een conflict dat Europese leiders, mede door de hoge mate van afhankelijkheid van Russische energie, willen voorkomen.¹⁰²

Behalve dat de gedachten van beide partijen erg verschillend zijn, verschillen de EU en Rusland ook van regeringsvorm. De Europese Unie is geen unitaire staat, maar een complex systeem van supranationale en intergouvernementele beleidsvoering. Deel uitmaken van de EU houdt in dat de duidelijke lijn tussen extern en intern vervaagt. Soevereiniteit is niet absoluut en de binnenlandse zaken van een lidstaat zijn van belang voor andere lidstaten. Daarnaast is de manier waarop de EU haar buitenlandbeleid formuleert ‘vaag’, doordat het niet in staat lijkt een coherent beleid uit te dragen. Het EU- beleid ten aanzien van Rusland heeft hoofdzakelijk twee componenten. Het eerste is het Partnership Cooperation Agreement, PCA, uit 1994. De motivatie hierachter was stabiliteit te brengen aan de grenzen van de EU en landen hierbij aan te sporen om de Europese waarden en normen aan te nemen. Het tweede component bestaat uit het individuele beleid van de lidstaten en het gemeenschappelijke

¹⁰¹ Yigit Canay., ‘EU’s common foreign policies towards Russia: past, present and future.’ *Claremont-UC undergraduate research conference on the European Union 1* (2008) 23-36.

¹⁰² Josefin Aggestam., ‘Norms and interests in the EU’s ‘Strategic Partnership’ with Russia.’ (2007) 5-35.

buitenland- en veiligheidsbeleid. Dit beleid bestaat uit een lijst met hervormingen die nodig zijn om Rusland te transformeren naar een democratische markt economie.¹⁰³ In werkelijkheid acteren deze componenten niet synchroon. Het beleid van de individuele lidstaten, vooral diegene met goede bilaterale relaties, conflicteert vaak met de positie die de EU inneemt. Dit komt omdat het multilaterale regeersysteem van de EU betekent dat de lidstaten participeren in de formulering en implementatie van het gezamenlijk beleid van de EU ten opzichte van Rusland, maar de lidstaten onderhouden zelf ook bilaterale relaties met Moskou. Hoewel dit op zichzelf niet ongevoel is, is de relatie met Rusland extra belangrijk en relevant om de wisselwerking tussen formulering en het beleid op nationaal en multinationaal niveau te zien. Met name de impact dat een besluit op nationaal niveau heeft op het multinationale niveau.¹⁰⁴ Het gebrek aan eenheid binnen de Europese Unie met betrekking tot de energierelatie met Rusland verzwakt de Unie als geheel. De pogingen die zijn ondernomen om door middel van normatieve waarden Rusland te transformeren zijn mislukt. Rusland is niet nader tot de EU gekomen, juist het tegenovergestelde lijkt waar. Rusland's houding ten aanzien van soevereiniteit, macht en de internationale orde staat haaks op de houding van de EU. Het normatieve beleid van de EU staat haaks op het Russische 'divide and conquer' beleid. Het is mede hierdoor dat binnen de energierelatie Rusland vaak het woord voert en de EU zich schikt. Het Kremlin stelt de paternalistische houding van de EU niet op prijs en het lijkt erop dat het tijd is voor een ander beleid ten aanzien van Rusland. Een beleid zoals wordt verwoord door Benita Ferrero- Waldtner (Oud Europees commissaris voor handel). Zij meent dat: *'We should be sure to talk to Russia as it is, rather than with Russia as we would like it to be.'*¹⁰⁵ Ferrero- Waldtner maakt hier een duidelijk punt. De Europese Unie moet afstappen van haar normatieve macht idee in de relatie met Rusland. De vraag blijft hoe Rusland deze energierelatie met de Europese Unie ziet.

4.3.2 Rusland: Mislukte liberale hervormingspolitiek

Het einde van de Koude Oorlog en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie zorgden ervoor dat, net als de EU, Rusland voor een aantal acute problemen stond. Terwijl de Europese gemeenschap bezig was met het opbouwen van de Europese Unie, vond in Rusland een tegenovergesteld proces plaats. Hier werd het oude Sovjetsysteem in hoog tempo ontmanteld. Vanaf het begin van het uiteenvallen van de Sovjet-Unie leek het duidelijk dat Rusland zich

¹⁰³ Trygve Kalland., 'The EU-Russia Relationship: What is Missing?.' *SIPRI Policy Brief 2* (2004) 1-46.

¹⁰⁴ Maxime David, *National Perspectives on Russia: European foreign policy in the making* (Londen 2013).

¹⁰⁵ Benita Ferrero-Waldner (versie 7 april 2008),

http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-08-182_en.htm (10 juni 2013).

wilde aansluiten bij de ‘gemeenschap van geciviliseerde staten’ en het Westen stond hier enthousiast tegenover. Zij, met name de Verenigde Staten, steunden de snelle transformatie van de Russische economie en haar samenleving. Er moet nu geconcludeerd worden dat de Russische transformatie is mislukt. Ten eerste is het de Russen niet gelukt om hun economie en samenleving te transformeren. Ten tweede lijkt Rusland zich juist van het Westen af te scheiden en zoekt Moskou naar politieke alternatieven in plaats van het Westerse model van modernisatie en integratie.¹⁰⁶

Een van de oorzaken van deze mislukte integratie is de niet geslaagde transitie van een communistische economie naar een kapitalistische economie. Centraal geplande communistische economieën hebben centraal gecontroleerde prijzen en productie niveaus, daarnaast zijn de productie-eenheden vaak in handen van de staat. Om deze overeenkomsten te laten functioneren, moet de buitenlandse handel ook door de staat gereguleerd worden. Kapitalistische economieën daarentegen hebben geen controle over de prijs. Buitenlandse handel, productie en de bronnen hiervoor zijn vaak in privaat gebruik. Op het moment dat Rusland naar een kapitalistisch systeem over zou willen gaan, moet het land liberaliseren en privatiseren.

Hervorming van een communistische economie naar een kapitalistische economie is erg lastig. Desondanks werd in 1991 een hervormingsteam gevormd in Rusland onder leiding van Yegor Gaidar. De condities waarin dit team, in samenwerking met de nieuwe regering, moest werken waren vanaf de start zwaar. De economie was al dalende sinds de jaren ‘90 en inflatie was op dat moment ook al een groot probleem, meer dan 90 procent in 1991. Deze zware condities zorgden ervoor dat het Gaidar-team zichzelf omschreef als een ‘kamikaze ploeg’.¹⁰⁷ Ze meenden dat de krachten tegen liberalisatie, stabilisatie en privatisering te groot waren en dat weerstand tegen hun hervormingen wijdverspreid was onder de Russische samenleving. Zoals we in hoofdstuk 1 zagen, ging eind jaren ‘80 Rusland gebukt onder hoge schulden aan het Westen. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, zocht Rusland aanvankelijk een beleid van coöperatie met de Westerse staten. Boris Jeltsin formuleerde het idee van verwestering als onderdeel van de nationale strategie. Dit idee voorzag in radicale economische hervormingen, waardoor Rusland de status kreeg van een trans-Atlantische economie. Deze visie kreeg vorm in het nieuwe buitenlandbeleid van 1992. De nieuwe Russische leiders zagen hun land als een organisch deel van de Westerse civilisatie. Maar deze Westerse visie kreeg al snel stevige oppositie. Deze oppositie werd geleid door Sergei

¹⁰⁶ Hiski Haukkala., ‘The Ambiguous Partnership: The European Union and Russia in the Northern Dimension.’ *Finnish Institute of International Affairs* (Helsinki 2001) 1-9.

¹⁰⁷ Philip Hanson, *The Rise and Fall of the Soviet Economy: an Economic History of the USSR from 1945* (Essex 2003).

Stankevich, adviseur van de President, en Yevgeni Primakow, hoofd van de buitenlandse intelligentie dienst. Deze coalitie bestond verder uit industrialisten, het leger en de veiligheidsdiensten, zij bepleitten een groot, machtig en onafhankelijk Rusland.¹⁰⁸ Zonder een confrontatie met het Westen te willen, verdedigde deze groep het beeld van Rusland als een grote, zelfstandige macht. Echter onder Jeltsin en zijn minister van Buitenlandse Zaken Primakov veranderde het Russische buitenlandbeleid midden jaren '90. De Westerse landen voorzagen in deze jaren echter niet in snelle en massale economische assistentie waar de Russische leiders wel vanuit waren gegaan. In plaats daarvan besloot het Westen de NAVO oostwaarts uit te breiden en daarbij Rusland buiten het proces te houden. Dit besluit versterkte het gevoel in Moskou, dat Rusland niet door het Westen werd geaccepteerd als een van hen. Ondertussen ontstond er als resultaat van Jeltsin's hervormingen op nationaal niveau steeds meer onrust, corruptie en armoede. Nog rampzaliger voor de positie en het beleid van Jeltsin was dat Rusland 1/6 van haar land verloor, haar economie halveerde en de staat werd verdeeld tussen machtige individuen. De Westerse staten hadden verwacht dat Rusland hun politieke en economische aanbevelingen zouden opvolgen, maar de Westerse hulp diende vooral de corrupte heersende elite.¹⁰⁹

Waar Rusland in de jaren 1990 ten tijde van het presidentschap van Boris Jeltsin en zijn minister van Buitenlandse Zaken Kozyrev nog zocht naar een integratie politiek, heeft deze politiek plaats moeten maken, vooral onder Vladimir Poetin, voor een hernieuwde centralisatie van de macht. Rusland groeide ondanks de economische tegenslagen in het begin van 2000 uit tot de belangrijkste aardgasleverancier voor West-Europa. Daarnaast voorziet Rusland de EU in 16 procent van haar totale vraag naar olie.

In 2003 steeg de prijs van olie exorbitant, waarna er in de jaren daarna een stabiele, maar snelle groei te merken was. Waar de Europese Unie het graag heeft over gezamenlijke normen en waarden binnen de relatie met Rusland, gebruikt Rusland zijn relatie met de EU om tot modernisering te komen. Deze tendens zet zich voort in de energierelatie tussen de EU en Rusland. Waar Brussel met zijn lidstaten onderling graag multilateraal onderhandeld, zodat het in zijn bilaterale onderhandelingen met Rusland een vuist kan maken, lijkt Rusland vooral geïnteresseerd in aparte bilaterale of unilaterale onderhandelingen met lidstaten zelf en niet met de EU als geheel.¹¹⁰

¹⁰⁸ Andrei P. Tsygankov, 'Change and Continuity in Russia's Foreign Policy', *Russian analytical digest* 109 (2012) 1-35.

¹⁰⁹ Tsygankov, 'Change and Continuity in Russia's Foreign Policy', 10.

¹¹⁰ EU- Russia Centre, Paris conférence report on EU Russia relations, EU-Russia center.

Het Kremlin heeft zichzelf tot energiemacht uitgeroepen en deze zelfverkleerde energiemacht moet het in energieonderhandeling opnemen tegen het normatieve Europa. Deze moeilijke en turbulente relatie roept al sinds haar oorsprong vragen op. Waar we ervan uit mogen gaan dat de EU zich enigszins naïef heeft opgesteld in de afgelopen jaren ten aanzien van Rusland, lijkt het ook bijna onmogelijk om tot stabiele relaties met Moskou te komen. Het totalitaire regime van Rusland valt niet te rijmen met de democratische gedachten van de EU.

4.3.3 Vladimir Poetin: Gas als politiek machtsmiddel

In maart 2000 won Vladimir Poetin het Russische presidentschap, waardoor het buitenlandbeleid van Rusland sterk veranderde. De Westerse verwachtingen rondom het Presidentschap van Poetin waren hooggespannen. De Europese leiders meenden dat er met Poetin een frisse wind door het Kremlin zou gaan waaien. Deze positiviteit werd door de EU bekrachtigd door de sancties tegenover Rusland, voor haar oorlog in Tsjetsjenië, te herroepen. De kersverse president gaf in zijn inauguratierede aan prioriteit te geven aan stabilisatie van de binnenlandse politiek. Wel onderkende hij dat optimalisatie van de betrekkingen met het Westen voor Rusland van groot belang was. In een interview met David Frost van de BBC zei Poetin het volgende over deze relatie: *'Russia is part of the European culture and I can't image my country cut off from Europe or from what we often refer to as the 'civilized world'*.¹¹¹

Toch voerde Poetin een buitenlandbeleid dat totaal verschilde van zijn voorgangers. Dit kwam ten eerste omdat op het moment dat Poetin het presidentschap overnam de relaties met het Westen verslechterden, waardoor het oude EU-beleid contraproductief werd. Een tweede reden was de realisatie van Moskou dat bedreiging van de nationale veiligheid niet kwam vanuit de NAVO of het Westen, maar vanuit het Zuiden. De grote kans op radicale regimeveranderingen in het Midden- Oosten, de instabiliteit van de voormalige Oostbloklanden, de verspreiding van massa vernietigingswapens en de dreiging van terrorisme waren nu reële bedreigingen voor Rusland. Moskou had het probleem dat het gros van het militaire budget werd uitgeven aan 'oude' bedreigingen.

Medio 2000 veranderde het Russische beleid en werd het land zelfbewuster. Het Kremlin daagde het Amerikaanse globale beleid van regimeveranderingen uit en noemde dit

¹¹¹ Richard Sakwa, *Putin: Russia's choice* (2007).

unilateraal en respectloos ten opzichte van het internationale recht. Washington antwoordde direct en besloot elementen van het raket verdedigingssysteem in Europa te plaatsen. Waarop Moskou reageerde door haar energiepositie te versterken. Pijpleidingen in elke geografische richting werden gebouwd, de prijzen voor olie en gas gingen omhoog en het Kremlin zocht naar manieren om de transportnetwerken te controleren. Deze beweging richting zelfbewustzijn reflecteerde het ongenoegen van het Kremlin ten opzichte van het Westen en een groeiend binnenlands zelfvertrouwen. Poetin zag het Westerse beleid als respectloos ten aanzien van Rusland's soevereiniteit en onafhankelijkheid. Rond 2007 was de Russische economie hersteld tot aan het niveau van 1990 en de economie groeide met 7 procent per jaar.¹¹² Onder leiding van Poetin diende het buitenlandbeleid de interne wederopbouw en ontwikkeling.¹¹³

Het nieuwe pragmatische buitenlandbeleid van Poetin laat duidelijk zien waarom de relatie met EU steeds moeilijker werd. Aan de ene kant betekende de nadruk op economische prioriteiten dat de relatie met de EU na 2000 intensifieerde. Aan de andere kant betekende het heroverde zelfvertrouwen van Poetin's beleid, dat de EU in de relatie met Rusland haar grenzen moest erkennen en dat Rusland soms prikkelbaar was, vooral wanneer de EU Rusland's binnenlandbeleid bekritiseerde, bijvoorbeeld in Tsjetsjenië.¹¹⁴

Poetin had Rusland's internationale positie versterkt. Rusland wilde dan ook als grootmacht worden behandeld, zo stelt Konstantin Kosachev, voorzitter van het internationale relaties comité van de Duma: *'The EU uses the same language and the same arguments with Russia that it uses with Serbia, Moldova or Turkey. You say that you must behave and do what we say. For countries that want to be members, it's okay to violate their sovereignty. That cannot work with Russia. Russians think they are a great power and for a great power it is completely unacceptable to ask for something and not get it.'*¹¹⁵ Het Kremlin heeft hiervoor een sterke troef in handen. De Russische gas en olievoorraden zorgden ervoor dat Moskou haar macht kon herbevestigen. Het doel van Rusland is om een energie supermacht te worden en weer een sleutelrol te spelen in de geopolitiek. Dit doet Moskou door zichzelf te positioneren als een essentiële leverancier van energie. De macht is geheel gebaseerd op de energie-industrie, waar maar enkele bedrijven zich in mogen mengen. Deze bedrijven, waarvan Gazprom de grootste is, vertegenwoordigen een manier van de staat om haar olie en

¹¹² Tsygankov, 'Change and Continuity in Russia's Foreign Policy', 10.

¹¹³ Paul Flenley, 'Russia and the EU: A pragmatic and contradictory relationship.' *Perspectives on European Politics and Society* 6 3 (2005) 440-463.

¹¹⁴ Flenley, 'Russia and the EU', 443.

¹¹⁵ Mark Leonard en Nicu Popescu., 'A power audit of EU-Russia relations,' *European Council on Foreign Relations* (November 2007) 1-65.

gas reserves te controleren en haar staatsbudget te voeden. Het actiegebied van deze bedrijven bestaat niet alleen uit Rusland, maar ook het nabije Oosten, waar deze bedrijven zoeken naar de controle van recent geëxploiteerde reserves, om deze te exporteren.¹¹⁶ Ook rijke West-Europese landen zijn het speelveld van deze bedrijven, omdat ze een grote rol spelen in de neerwaartse (downstream) activiteiten.

In 2001 veranderde Poetin de regels in de olie- en gasindustrie. Deze verandering maakte het mogelijk dat de ontwikkeling van productie, transport en exploitatie van bronnen onder directe controle van de staat vielen. Dat de Russische regering voor dit model koos, laat de zwakte van de Russische instituties zien. De capaciteit van de Russische staat is gelimiteerd, er is weinig respect voor de wet en weinig politieke verantwoordelijkheid. De meest efficiënte manier van exploitatie is nationalisatie. Het nadeel van dit beleid is het gebrek aan transparantie in het besluitvormingsproces en management van het systeem. Deze trend is consistent met de toenemende centralisatie van macht en de autoritaire aard van het Russische politieke systeem sinds 2001.¹¹⁷

Het beste voorbeeld van een grote coöperatie die de Russische staat dient, is Gazprom. Poetin heeft de controle op dit bedrijf vergroot, waardoor de staat een gasmonopolie bezit. Gazprom is voor 51 procent in handen van de Russische staat, waardoor het gemakkelijk kan concurreren met internationale maatschappijen. Het Russische bedrijf controleert de gasaankoop van landen die in de Russische invloedssfeer liggen, op deze manier houdt Rusland de controle over het gas dat vanuit de Kaspische regio wordt verkocht in Europa en Azië. Politieke en economische concurrentie vanuit de oude Sovjetstaten wordt hierdoor beperkt. Deze strategie van Gazprom kan worden gezien als voorbeeld van het Russische buitenlandbeleid. Via dit soort semipublieke bedrijven laat Moskou haar macht voelen in strategische gebieden buiten het eigen land.¹¹⁸

In 2008 leek er toenadering tot het Westen te worden gezocht. Op 7 mei 2008 werd Poetin opgevolgd door Dmitri Medvedev. Medvedev brak met het beleid van Poetin en zocht meer toenadering, in plaats van confrontatie, tot het Westen. Tijdens zijn eerste bezoek als president aan Berlijn stelde Medvedev een internationaal bindend veiligheidsverdrag voor. Een boodschap aan het Westen en vooral de NAVO, om een nieuwe agenda te ontwikkelen voor de trans-Atlantische samenwerking. Een samenwerking die gebaseerd moest zijn op de

¹¹⁶ Dominique Finon en Catherine Locatelli, 'Russian and European gas interdependence. Can market forces balance out geopolitics?', *Laboratoire d'Economie de la production et de l'intégration internationale* 41 (2007) 1-35.

¹¹⁷ Finon en Locatelli, 'Russian and European gas interdependence', 4.

¹¹⁸ Finon en Locatelli, 'Russian and European gas interdependence', 6.

post-bilaterale veiligheidsuitdagingen en die het gat in veiligheid tussen Rusland en het Westen moest verminderen.

President Medvedev stond voornamelijk voor het probleem van tegenstand binnen de enorme Russische bureaucratie, die alleen kan functioneren in een gecentraliseerd economisch en politiek systeem. De enige manier om dit probleem aan te pakken is om een gebalanceerde scheiding van de macht te implementeren, wat een zware opgave is. Daarnaast was de grote vraag volgens politieke analisten wie er daadwerkelijk de macht had over het Russische buitenlandbeleid. De algemene perceptie in het Westen was dat Medvedev het nieuwe gezicht van Rusland was, maar dat Poetin achter de schermen de touwtjes stevig in handen had. Rusland is onder Medvedev dan ook niet wezenlijk veranderd. De elite had te veel baat bij een centralistische staat met een enorme bureaucratie en grote staatsbedrijven.

Op 7 mei 2012 werd Medvedev weer opgevolgd door de man waarvan hij het stokje had overgenomen, Vladimir Poetin. Decentralisatie lijkt geen optie voor Poetin en de macht van staatsbedrijf Gazprom groeit alleen maar.¹¹⁹ Moskou wil zich meer gaan mengen in de vroegere Sovjetstaten. Het land oriënteert zich op nationale en commerciële belangen. Het gewapende conflict in de Kaukasus, het escaleren van de geschillen met Oekraïne over de energieprijzen en een door die belangen gevoerd beleid ten opzicht van centraal Azië zorgen ervoor dat het EU beleid ten aanzien van Rusland er niet makkelijker op is geworden.¹²⁰

4.3.4 Stroeve samenwerking

De geschiedenis van bilaterale relaties tussen staten begint met de vrede van Westfalen. Deze verzameling van wetten uit 1648 is het kader geworden voor de relaties tussen gemeenschappen. Met de vrede van Westfalen ontstond er een machtsbalans in Europa die was gebaseerd op de territoriale scheiding van de machten van soevereine machthebbers. Onderkenning van soevereiniteit zorgde er echter niet voor dat grensoverschrijdend contact, diplomatiek of commercieel, ophield te bestaan, het zorgde er wel voor dat beide partijen het eens moesten zijn over dit contact. Deze wetmatige voorwaarden vormden de kern van de bilaterale verdragen tussen regeringen.¹²¹

Bilateraal wil zeggen een verdrag tussen twee mensen, organisaties of landen. Multilateraal wijst op een verdrag tussen drie of meer mensen, organisaties of landen.¹²²

¹¹⁹ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' (versie December 2008)

¹²⁰ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' (versie December 2008)

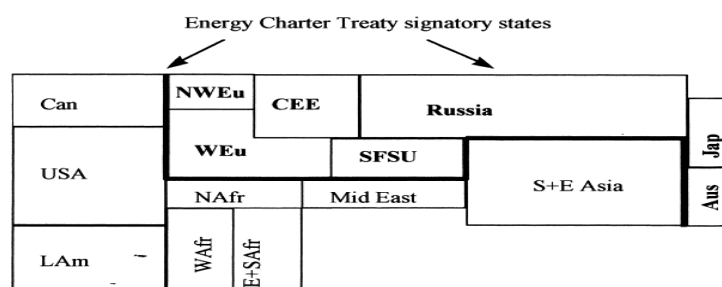
¹²¹ Rafael Leal-Arcas, 'The EU and Russia as Energy Trading Partners: Friends or Foes?,' *European Foreign Affairs Review* 14 3 (2009) 337-366.

¹²² <http://www.encyclo.nl/begrip> (14 april 2013).

Bilaterale overeenkomsten spelen nu een grote rol in de energierelatie tussen de EU en Rusland. Multilaterale verdragen zijn met betrekking tot de energierelatie schaars.

Toch was het eerste energieverdrag na de val van de Berlijnse muur een multilateraal verdrag. Het was de toenmalige Nederlandse Minister-President Lubbers die een multilateraal verdragsplan met betrekking tot energie voorstelde. Dit plan van Ruud Lubbers, het Energy Charter Treaty (ECT), richtte zich ook op energiesamenwerking tussen de EU en Rusland. Het ECT uit 1994 bestaat uit een internationale reeks van basisregels voor energiecoöperatie. In het verdrag kwamen de landen die dit verdrag ratificeerden met elkaar overeen welke principes ze moesten volgen en welke doelen ze wilden behalen. De doelen waren: Bouwen aan een open en efficiënte energiemarkt die onderworpen werd aan de regels van de markt, het ontwikkelen van gunstige condities voor buitenlandse en private investeringen, men wilde het principe van non-discriminatie toepassen op investeringen en men hield het principe van vrije transitie aan. Vooral het principe van vrije transitie zou veel discussie opleveren.¹²³ Het verdrag zelf steunde op vier punten; investeringsbescherming (sectie 3), handel (sectie 2), transitie (Artikel 7) en voorzieningen voor geschillenbeslechting (sectie 5). Er wordt in het verdrag ook nadruk gelegd op staatsovereiniteit over natuurlijke bronnen (Artikel 18) en er is een protocol toegevoegd over energie-effectiviteit en milieuvriendelijkheid.

51 landen maakten deel uit van het ECT. De Europese Unie ontbrak omdat de Unie zelf geen ondertekenaar van het verdrag was, dit waren de EU-lidstaten zelf. Vijf landen hebben het verdrag echter nog niet geratificeerd, dit zijn Australië, IJsland, Noorwegen, Wit-Rusland en de belangrijkste Rusland, die ratificatie heeft afgeblazen.¹²⁴

Note: Lam = Latin America; NWEu = North-west Europe; WEu = Western Europe; CEE = central and Eastern Europe; SFSU = Southern Former Soviet Union; NAfr = North Africa; WAfr = West Africa; E+SAfr = Eastern and Southern Africa; S+EAsia = Southern and Eastern Asia; Jap = Japan; Aus = Australia.

bron: <http://www.google.nl/imgres?q=energy+charter+treaty+eu+investment+in+Russia>

¹²³ Kirsten Westphal, 'The Energy Charter Treaty Revisited. The Russian Proposal for an International Energy Convention and the Energy Charter Treaty.' *Stiftung Wissenschaft und Politik* (2011) 1-8.

¹²⁴ Westphal, 'The Energy Charter Treaty Revisited', 2.

Het ECT was een product van haar tijd. Er heerste na de val van de Sovjet-Unie optimisme en men geloofde dat samenwerking tussen Oost en West wederzijds voordeel zou opleveren, in het bijzonder in de energiesector. De oude Sovjetsatellietstaten hadden grote energiereserves, maar ze hadden kapitaal nodig. Europa had weinig energiebronnen, maar wel kapitaal.¹²⁵ Deze wederzijdse afhankelijkheid zou volgens de Europese leiders zorgen voor meer zekerheid en een stabielere energiemarkt. Echter door de politieke en economische instabiliteit in de voormalige satellietstaten waren Westerse landen terughoudend met hun investeringen. Het ECT wilde deze barrières doorbreken door een kader voor een multilateraal energiebeleid met duidelijke regels te ontwikkelen. De Europese leiders wilden via dit multilaterale verdrag zorgen voor meer balans. Ze hoopten een 'level playing field' (een evenwichtig speelveld) te ontwikkelen.

Het plan faalde, in 2009 trok Rusland zich alsnog terug uit het verdrag, wat bewijst dat het land niet langer de intentie had om het verdrag te ratificeren. Het Russische kabinet besloot op 30 juli 2009 om zich terug te trekken uit participatie en op 19 oktober 2009 trok Rusland zich geheel terug uit het ECT. Omdat Rusland Europa's belangrijkste energieleverancier is, speelde het land een sleutelrol in het gehele proces. Aan het eind van jaren de '90 was al duidelijk dat de vraag over de transitie (Artikel 7) cruciaal was voor Moskou. Transitie wordt in het verdrag als volgt aangeduid: 'the carriage through the Area of a Contracting Party, or to or from port facilities in its Area for loading or unloading, of Energy Materials and Products originating in the Area of another state and destined for the Area of a third state, so long as either the other state or the third state is a Contracting Party.'¹²⁶

Het artikel beschrijft het principe van vrije transitie, ongeacht het land van oorsprong. Dit betekende dat Europa transitie contracten kon tekenen met bijvoorbeeld transitland Oekraïne, waardoor Rusland tijdens de transitie van de energie door Oekraïne geen zeggenschap meer had. Rusland wilde dat hier een oplossing voor werd gevonden, zij wilde zeggenschap over het gehele proces, en maakte verandering van het artikel een conditie voor ratificatie.¹²⁷ Rusland besloot, nadat aan deze conditie niet werd voldaan, het verdrag niet te ratificeren. Het commentaar van de Russische President Medvedev was dat; '*the existing agreements, no matter how we view them, do not resolve these issues.*'¹²⁸

¹²⁵ Andrei Konoplyanik and Thomas Wälde., 'Energy Charter Treaty and its Role in International Energy.' *Journal of energy & natural resources law* 24 4 (2006) 523-558.

¹²⁶ Dr Ria Kemper (versie september 2004), http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/EN.pdf

¹²⁷ Dr Ria Kemper (versie september 2004), http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/EN.pdf

¹²⁸ <http://eurodialogue.org/Russia-says-no-to-Energy-Charter> (2 juni 2013).

Het ECT lijkt dus mislukt, het multilaterale verdrag werd niet geratificeerd door Rusland. Rusland's echte motivatie voor het afblazen van het verdrag, bijna 15 jaar na het beginnen van onderhandelingen, lijkt het in de tussentijd ontstaan van voor Rusland voordeligere bilaterale relaties te zijn. Deze werden mogelijk door een gelijktijdig ontstane basis voor bilaterale verdragen, het PCA.

Het strategische partnerschap concept wordt door zowel de EU als door Rusland gebruikt om hun bilaterale relatie te definiëren. Daarbij gebruiken beiden het concept als veiligheidsmaatregel. Zo stelt de Europese raad bijvoorbeeld; *'There are few if any problems we can deal with on our own. The threats described are common threats, shared with all our closest partners. International cooperation is a necessity. We need to pursue our objectives both through multilateral cooperation in international organizations and through partnership with key actors... We should continue to work for closer relations with Russia, a major factor in our security and prosperity.'*¹²⁹

Deze gedachten van hechtere samenwerking om op die manier gezamenlijke doelen te bereiken vormt de basis voor het partnerschap en samenwerkingsovereenkomst (PCA) uit 1997. Het PCA werd door de EU en Rusland ondertekend in 1994 op het Griekse eiland Corfu en werd van kracht in 1997, na de ratificatie. Het verdrag wordt gezien als de wettige basis voor de relaties tussen de EU en Rusland. Hoofddoel van het verdrag is het creëren van een kader voor economische en technische assistentie, om uiteindelijk een vrijhandelsgebied te ontwikkelen tussen de EU en Rusland.

Dat de ratificatie van het PCA op zich liet wachten had te maken met de oorlog in Tsjetsjenië. Deze oorlog zette vraagtekens bij een ander doel van de PCA; het ondersteunen van de mensenrechten in Rusland. Hoewel het verdrag al in 1994 was opgesteld, voorzag het de EU niet in een strategie over hoe de Unie Rusland tijdens deze oorlog moest benaderen. Ondanks het geweld in Tsjetsjenië, was de handel van groot belang voor beide partijen. Door dit economische belang werd in 1996 een interim verdrag aangenomen, die voorbijging aan de mensenrechten bepalingen, maar waardoor de handel kon worden voortgezet.¹³⁰

Het PCA, dat uiteindelijk in 1997 werd geratificeerd, voorzag in de bereidheid van de EU om technische assistentie te leveren aan Rusland, als Moskou economische hervormingen door zou voeren en op economisch terrein met de EU zou samenwerken. Artikel 65 van het PCA gaat over de energierelatie tussen de EU en Rusland. Het gaat in dit artikel om de

¹²⁹ Luis Fernando Blanco., 'Bringing Russia closer to the core: EU's strategic partnership approach.' *Pan-European International Relations Conference* (2010) 1-30.

¹³⁰ Sanam Salem Haghighi, *Energy security: the external legal relations of the European Union with major oil- and gas-supplying countries* (2007).

verbetering van de kwaliteit van de samenwerking en de veiligheid van de energieleveringen.¹³¹ Het PCA vooronderstelde geen verbintenis tussen de EU en Rusland of een toekomstig Russisch lidmaatschap van de EU. Het verdrag heeft een simpel doel, het verbeteren van de relaties door middel van samenwerking.

Het PCA had zeven kernpunten: Intensifiëren van de politieke relatie, intensivering van de culturele relatie, ontwikkelen van hechtere politieke relaties, door middel van regelmatige ontmoetingen/vergaderingen, steun aan het hervormingsproces in Rusland, bevorderen van handel en investeringen, non discriminatie in alle handelsrelaties, lange termijn doelen stellen, zoals Russische integratie in de Europese economie.¹³²

Op het gebied van de politieke dialoog stelde het PCA dat de president van Rusland, de president van de Europese Commissie en de president van de raad van de Europese Unie elkaar twee keer per jaar ontmoeten om het gemeenschappelijk belang te bediscussiëren. Daarnaast werd de politieke dialoog intenser, doordat er jaarlijks ook ministeriele ontmoetingen zouden plaats vinden. Op het terrein van handelsrelaties richtte het verdrag zich op een geleidelijke integratie van Rusland in de Europese economische samenwerking.¹³³

Binnen het PCA lijkt energie maar een klein onderdeel te zijn omdat er maar één artikel over de energierelatie gaat. Het verdrag is echter van belang omdat het leidde tot de start van de energiedialoog in 2000. Daarnaast is artikel 65 belangrijk omdat het de energievoorziening, het energiebeleid en de institutionalisering van de energierelatie bevat. Artikel 65 van het PCA luidt als volgt:

'ARTICLE 65

Energy

1. Cooperation shall take place within the principles of the market economy and the European

Energy Charter, against a background of the progressive integration of the energy markets in Europe.

2. The cooperation shall include among others the following areas:

- improvement of the quality and security of energy supply, in an economic and environmentally sound manner;*
- formulation of energy policy;*
- improvement in management and regulation of the energy sector in line with a market*

¹³¹ Haghghi, *Energy security*, 344.

¹³² Niina Pautola, 'Trends in EU-Russia Trade, aid and cooperation.' *Review of Economies in Transition* 4 (1996) 1-18.

¹³³ http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm (13 februari 2013)

economy;

- the introduction of the range of institutional, legal, fiscal and other conditions necessary to encourage increased energy trade and investment;*
- promotion of energy saving and energy efficiency;*
- modernization of energy infrastructure including interconnection of gas supply and electricity networks;*
- the environmental impact of energy production, supply and consumption, in order to prevent or minimise the environmental damage resulting from these activities;*
- improvement of energy technologies in supply and end use across the range of energy types;*
- management and technical training in the energy sector.’¹³⁴*

Europa wilde door het aangaan van de politieke dialoog met Moskou de relaties met het land verbeteren. In het begin leek het concept te werken, maar al snel vertraagde dit proces. Een van de oorzaken hiervan is de veranderende buitenlandse politieke houding van Rusland sinds Vladimir Poetin president werd.

De EU wilde als normatieve macht Rusland graag veranderen. Toch lijkt handel de boventoon te voeren, zoals kon worden gezien tijdens de oorlog in Tsjetsjenië. Een convergentie naar Europese waarden lijkt Moskou niet te interesseren. Rusland had zich in de loop der jaren ontwikkeld richting een ‘soevereine democratie’ en was niet geïnteresseerd in marktprincipes en pluralisme.¹³⁵

Binnen de Russische energiesector kreeg de staat steeds meer controle, terwijl Poetin in zijn eerste termijn juist had verklaard staatsbedrijf Gazprom te willen liberaliseren. Waar het ECT niet door Rusland geratificeerd werd, loste het PCA het energieprobleem niet op omdat de focus op de promotie van handel, investeringen en harmonieuze relaties tussen de EU en Rusland lag. Wel was dit bilaterale verdrag de start van een dialoog tussen de EU en Rusland.

Tijdens de zesde bilaterale EU-Rusland top in 2000 ging de energiedialoog tussen Rusland en de EU van start, gebaseerd op artikel 65 van het PCA. Op de EU-Rusland top in mei 2003 werden binnen het kader van de toenmalige PCA vier gemeenschappelijke ruimtes gecreëerd, de ‘common spaces’. Waar het multilaterale EC verdrag faalde omdat Rusland het

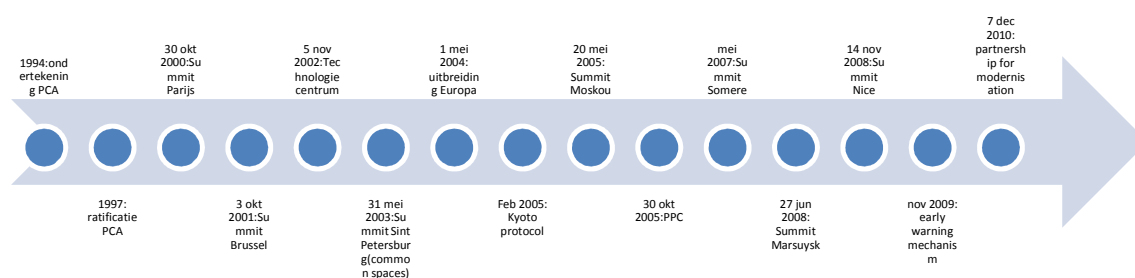
¹³⁴ Russian mission to the EU,

http://russianmission.eu/userfiles/file/partnership_and_cooperation_agreement_1997_english.pdf

¹³⁵ Katinka Barysch., ‘The EU and Russia: From principle to pragmatism?.’ *Centre for European Reform* (2006) 1-8.

verdrag niet wilde ratificeren, blijkt het dat het PCA meer succes had. De EU-Rusland toppen uit 2000 en 2003 kwamen voort uit het strategische partnerschap waar het PCA op uit was.

Hoewel het PCA het energievraagstuk niet oploste, was het wel degelijk de start van een politiek dialoog tussen de Europese Unie en Rusland. Daarnaast diende het verdrag tot 2007 als basis voor overeenkomsten tussen de twee blokken. Het aantal bilaterale verdragen dat volgde na het PCA, is bijna niet te tellen. Hieronder in de tijdlijn staan de belangrijkste verdragen en ontmoetingen weergegeven. Daarnaast is er van elk jaar een procesrapport, hieruit kunnen we afleiden op welke punten de samenwerkingen vooruitgang boekten. De dialogen en veranderingen tussen de EU en Rusland hebben soms successen of doorbraakjes opgeleverd, zoals de creatie van de vier gemeenschappelijke ruimtes, maar vaker lijkt het woord sterker dan de daad.

De EU-Rusland- samenwerking is dus gebaseerd op een aantal documenten, die verschillen in hun wetmatige status en politieke waarde. De meest belangrijke documenten of verdragen in deze relatie zijn de PCA, statements die zijn uitgesproken na EU-Rusland toppen en de overeenkomsten die zijn gebaseerd op de gemeenschappelijke ruimtes (common spaces).

Belangrijke documenten voor de EU-Rusland samenwerking.

- Partnership and Cooperation Agreement (PCA).
- Gezamenlijke verklaringen van EU-Rusland toppen.
- Technische assistentie voor de ‘Commonwealth of independent states’ programma.
- Voorstel voor de vier gemeenschappelijke ruimtes (Common Spaces).¹³⁶

¹³⁶ Joint Statement on EU enlargement and EU-Russia Relations

Samenwerking tussen de EU en Rusland kan worden gezien als een geleidelijke uitbreiding van activiteiten. De activiteiten werden vanaf 2003 systematisch georganiseerd in de 4 gemeenschappelijke ruimtes. Dit betekende nauwere samenwerking op gebied van economie en energie, interne veiligheid en justitie, buitenlands en veiligheidsbeleid, educatie en cultuur. Ook President Poetin zag een grote meerwaarde in de samenwerking met Brussel, hij meende dat: *‘Our permanent dialogue with the EU creates fertile ground for mutually beneficial economic links and for expanding scientific, and other kinds of exchange. Our joint implementation of the concept of common spaces is an important element in pan-European developments.’*¹³⁷

Tijdens de Moskou top in 2005 kwam men overeen dat de ‘road maps’ (voor de vier ruimtes waarvan het juridische kader werd uitgevoerd door een nieuw partnerschap verdrag), het PCA zou vervangen.¹³⁸ De gemeenschappelijke economische ruimte had als doel een meer open en geïntegreerde markt tussen de EU en Rusland te creëren. In de ‘road map’ met betrekking tot de gemeenschappelijke economische ruimte staat vermeld dat samenwerking binnen de EU-Rusland energierelatie moet worden versterkt. De nadruk ligt op duurzaamheid, betrouwbaarheid, distributie, transport en efficiënt gebruik van energie.¹³⁹

Op 26 mei 2008 ontving de Europese Commissie uiteindelijk het mandaat van de Europese ministerraad om nieuwe onderhandeling over een nieuw EU-Rusland verdrag te openen. Tijdens de EU-Rusland top in Khanty-Mansiysk eind juni 2008, kwamen de partijen overeen om te starten met de onderhandelingen voor een nieuw bilateraal samenwerkingsverdrag tussen Rusland en de EU. De eerste onderhandelingen begonnen op 4 juli 2008. Echter, door het conflict in de Kaukasus, besloot de Europese raad om de vergaderingen uit te stellen. Pas op 10 november 2008 kreeg de Commissie politieke steun om met Rusland te gaan onderhandelen. Doel van het nieuwe samenwerkingsverdrag was harmonisatie van de wetgeving en de ontwikkeling van een juridisch kader voor de creatie van een gemeenschappelijke economische ruimte, inclusief energie, voor de EU en Rusland.¹⁴⁰

Na 10 jaar trouwe dienst verviel het PCA en sindsdien wordt er onderhandeld over een nieuw verdrag, maar de onderhandelingen verlopen zeer stroef. Het nieuwe verdrag zal een energiehoofdstuk bevatten, maar de vraag is op welke principes en in welk wetmatige kader dit energiehoofdstuk zal stollen. Er zijn drie manieren om een dergelijk wetmatig

¹³⁷ Mette Skak, ‘The EU/Russia partnership today’ (2006), http://megaregion.narod.ru/articles_text_18.htm (7 juni 2013)

¹³⁸ Andrey Konoplyanik, ‘A common Russia–EU energy space: The new EU–Russia partnership agreement, acquis communautaire and the energy charter.’ *Journal of energy & natural resources law* 27 2 (2009) 258-291.

¹³⁹ http://ec.europa.eu/energy/international/bilateral_cooperation/russia/doc/reports/progress1_en.pdf

¹⁴⁰ Konoplyanik, ‘A common Russia–EU energy space’, 260.

energiekader te ontwikkelen. Eerste mogelijkheid is om de gemeenschappelijke interne wetgeving van de uitbreidende EU te exporteren naar landen buiten de EU. Dit is een optie waar de EU haar voorkeur aan geeft. Een tweede mogelijkheid is om een nieuw bilateraal samenwerkingsverdrag tussen de EU-Rusland op te stellen. Dit kan op basis van de Energy Charter principes of op basis van een nieuwe overeenkomst. Rusland is voorstander van deze tweede optie, echt moet dan wel het transitie probleem worden opgelost. De laatste mogelijkheid is om de ECT zelf als basis te laten dienen voor een dergelijk kader.¹⁴¹

De onderhandelingen hierover duren tot op de dag van vandaag voort, mede doordat in de periode 2007-2008 de relatie tussen de EU en Rusland steeds meer bekoelde, onder andere door het gasconflict tussen Rusland en de Oekraïne uit 2006 en 2009. En toen de onderhandelingen in juli 2008 net weer waren opgestart, viel Rusland buurland Georgië binnen.

De energiedialoog tussen de EU en Rusland lijkt, op het eerste gezicht, een positief effect te hebben op de relatie tussen beide partijen. De vooruitgangsrapporten en de gezamenlijke verklaringen zijn positief. Dit positivisme lijkt na de gascrisis en de Russische invasie in Georgië echter beteugeld. Het misschien wat naïeve optimisme heeft plaats moeten maken voor een pragmatische relatie. In 2011 werd er geleidelijk vooruitgang geboekt doordat in 2010 bij de EU-Rusland top in Rostov het partnerschap voor modernisering werd gelanceerd. Maar de relatie zit vol argwaan en onderhandelingen zijn lastig en duren vaak erg lang, dit komt omdat grote belangen een rol spelen in deze energie relatie.

4.4 Gevolgen voor de EU

*'The present Russian leadership is breaking away from the core democratic values of the Euro-Atlantic community. All too often in the past, the West had remained silent and restrained its criticism in the belief that President Putin's steps in the wrong direction were temporary and the hope that Russia would soon return to a democratic and pro-western path.'*¹⁴²

- Excerpt from "Open Letter to the Heads of State and Government of the European Union and NATO" by 115 prominent European and American politicians and foreign policy experts, September 28, 2004.

'The European Union and the Russian federation acknowledge the opportunities to further strengthen their strategic partnership offer by the enlargement of the EU. We reaffirm our

¹⁴¹ Konoplyanik, 'A common Russia-EU energy space', 261-262.

¹⁴² Rolf Schuette., 'E.U.-Russia relations: Interests and values. A European perspective.' *Carnegie papers* 54 (2004) 1-31.

*commitment in this regard to establish the four common spaces agreed at the St. Petersburg summit in May 2003.*¹⁴³

Deze uitspraken zijn uitstekende voorbeelden van de verschillende visies die de Europeanen hebben ten aanzien van Rusland en hun relatie met het Westen. De Westerse media, Russische geleerden en politici, die geen machtspositie hebben, zien dat vooral onder president Poetin Rusland steeds verder verwijderd raakt van democratische waarden, mensenrechten en de wet, zoals men die kent in het Westen. Op welke manier kan je Rusland beschrijven? Een gemanagede democratie? Een autoritaire staat? Een nieuwe totalitaire staat? Het lijkt er in ieder geval op dat het politieke systeem dat Poetin heeft opgebouwd steeds minder gemeen heeft met een Westerse democratie. Critici menen dan ook dat de EU geen (strategisch) partnerschap moet aangaan met Rusland, als er een groot gebrek aan gezamenlijke waarden heerst.¹⁴⁴ Het tegenovergestelde lijkt echter het geval. De EU probeert haar samenwerking met Rusland te versterken, ook bij gebrek aan gezamenlijke waarden. Hoewel Europese leiders hun zorgen uitten over de ontwikkelingen in Rusland, is deze zorg voor hen niet voldoende om de dialoog met Rusland te beëindigen. De economische waarde van de relatie is hiervoor te belangrijk. De relatie tussen de EU en Rusland heeft zich ontwikkeld tot een strategische samenwerking, met een focus op economische belangen en zonder veel aandacht voor de andere gebieden.

Waar het de EU niet lukte om Rusland te veranderen, lukt het Rusland wel om de EU te veranderen. Het heeft Europese doelstellingen op bepaalde politieke gebieden weten te blokkeren. De Europese onzekerheid is niet alleen het product van energieafhankelijkheid, het is ook de erkenning dat Rusland de grenzen van onderhandelingen met een land dat weigert de Europese normen te respecteren laat zien. Rusland is tegenwoordig de spil in de onderlinge discussie binnen de EU en legt daarmee de opgekomen scheidingen binnen de Unie bloot. Geschillen over het te voeren beleid ten aanzien van Moskou splitst de EU in grote en kleine staten, energieafhankelijkheid en energieonafhankelijke staten, vrienden van Rusland en vijanden van Rusland en tussen staten die amper reageren of overmatig reageren met betrekking tot een nieuwe Russische uitdaging.¹⁴⁵

Waar Brussel zoekt naar een gemeenschappelijk (energie) beleid, lijken de lidstaten meer waarde te hechten aan hun bilaterale verdragen met Moskou. Kort door de bocht zijn er

¹⁴³ Joint Statement on EU enlargement and EU-Russia Relations. Brussel, April 27 2004

¹⁴⁴ Joint Statement on EU enlargement and EU-Russia Relations

¹⁴⁵ Benita Ferrero-Waldner (versie 7 april 2008), http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-08-182_en.htm (10 juni 2013).

vijf verschillende beleidsvormen ten aanzien van Rusland waarin de EU-lidstaten kunnen worden verdeeld. Deze vijf verschillende beleidsvormen geven een duidelijk beeld waarom het voor Brussel zo moeilijk om tot een gemeenschappelijk beleid te komen.

De eerste groep lidstaten waaronder Griekenland en Cyprus vallen, hebben goede betrekkingen met Rusland. Griekenland en Cyprus verdedigen de Russische positie als het gaat om energie of het beleid van Rusland in het Oosten. Cyprus kent een historische relatie met Rusland. Handel en economische relaties tussen Cyprus en Rusland zijn intenser dan men zal verwachten. Veel Russisch geld wordt bij Cypriotische banken gestald. Volgens het Russische statistiek bureau, Rosstat, concentreert 39 procent van alle Russische investeringen in de EU zich in Cyprus.¹⁴⁶ Toch zijn Griekenland en Cyprus waakzaam zichzelf niet te isoleren binnen de EU. Ondanks dat verscheidende lidstaten zich irriteren aan de houding van Griekenland en Cyprus, is het effect op de positie die beide landen innemen gering. Maar zo stelt een EU-functionaris: *'Greece's pro- Russian positions do not amount to much on their own. Their position is quite declaratory. They can certainly block some things, but they cannot advance policies on their own policies. Co-operation with other states, especially the big ones is crucial.'*¹⁴⁷

Duitsland, Frankrijk, Italië en Spanje vormen de tweede groep. Dit zijn landen met veel invloed op het beleid van de EU en ze worden door Rusland als strategische partners gezien. Behalve Spanje, hebben deze landen sterke bilaterale politieke en economische banden met Rusland. Vooral de relatie tussen Duitsland en Rusland is belangrijk. Rusland ziet Duitsland als de poort naar de EU. Daarnaast zijn de wortels van de economische relatie diep. In 2005 besloeg de Duitse handel met Rusland ongeveer 39,9 miljard. Rusland voorziet Duitsland in 42 procent van haar gasbehoefte, waardoor dit land de belangrijkste gasmarkt is voor Rusland.¹⁴⁸ Italië en Rusland kennen ook goede relaties, dit komt vooral omdat de voormalig Minister- President Berlusconi hechte relaties met Rusland koesterde. Na Duitsland is Italië Rusland's grootste handelspartner binnen de EU. De export van Rusland naar Italië bedroeg 14.3 miljard in 2007.¹⁴⁹

De derde groep bestaat uit middelgrote en kleine lidstaten die zelden de EU agenda bepalen en ervoor kiezen om het beleid van de grotere lidstaten te volgen. Deze staten zijn

¹⁴⁶ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' (versie December 2008)
http://www.heraldofeurope.co.uk/Issues/5/European%20Affairs/THE_BILATERAL_Relations/THE_BILATERAL_Relations.pdf

¹⁴⁷ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' (versie December 2008)
http://www.heraldofeurope.co.uk/Issues/5/European%20Affairs/THE_BILATERAL_Relations/THE_BILATERAL_Relations.pdf

¹⁴⁸ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia'.32

¹⁴⁹ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia'.30

geen actieve promotors van de Russische belangen binnen het systeem van de EU, maar ze hebben de neiging om tegen acties te zijn die Moskou zullen irriteren. De derde groep pakt de mogelijkheden die het krijgt door de Russische economische groei graag aan. Oostenrijk, Bulgarije, België, Luxemburg en Hongarije zouden bijvoorbeeld graag gasopslag gebieden zijn voor Gazprom binnen de EU.¹⁵⁰

De groep waar ook Nederland toebehoort neigt pragmatisch te zijn als het gaat om zakenbelangen, maar deze landen uiten wel consequent hun zorgen over de Russische democratie en de mensenrechten in het land. Landen zoals Engeland, Denemarken en Zweden zijn bereid om Moskou aan te spreken wanneer het commerciële belangen schaadt. Deze pragmatische benadering ten opzichte van Rusland is constant, maar vaak passief. Wanneer belangen in het spel zijn, zijn het deze landen die het hardst schreeuwen. Dit komt mede doordat een land als Nederland veel export naar Rusland kent. Nederlandse export naar Rusland bedroeg in 2000 bijna 1,796 miljard, maar dit was in 2007 al gestegen naar 6,930 miljard.¹⁵¹ Echte pogingen om een substantieel EU-beleid ten aanzien van Rusland te vormen worden dan ook niet ondernomen.¹⁵²

De laatste groep lidstaten bestaat uit Polen en Litouwen. Deze twee landen verdenken Rusland ervan dat het een nieuwe Koude Oorlog voert tegen de EU. Binnen de EU proberen zij een meer kritische en harde lijn tegenover Rusland vorm te geven. De politieke relatie tussen deze landen en Rusland lijkt bevroren, terwijl economische relaties soms een bron van conflicten vormen.¹⁵³ De Poolse houding ten opzichte van Rusland is het resultaat van de recente geschiedenis. Voor de Poolse regering is een te kritische houding ook gevaarlijk omdat Polen afhankelijk is van Russische gas en olie. In 2006 kwam 97 procent van de Poolse olie en 69 procent van het gas uit Rusland.¹⁵⁴

Deze vijf groepen laten duidelijk de verschillen binnen de EU zien. De belangen die gepaard gaan met lucratieve energieverdragen wegen voor de individuele lidstaten zwaarder dan een gezamenlijk beleid van de EU. Deze bilaterale relaties tussen Rusland en de lidstaten worden gevoed door het Russische beleid. Moskou voelt zichzelf een klassieke macht en is het meest comfortabel als het onderhandelt met andere 'grote' machten zoals Duitsland, Frankrijk en Italië. Rusland intensiveert bepaalde bilaterale relaties met bepaalde lidstaten, en verschillen in deze relaties ondermijnen een gemeenschappelijk EU-beleid.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' 36.

¹⁵¹ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' 34.

¹⁵² Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' 47.

¹⁵³ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' 48.

¹⁵⁴ Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' 48.

¹⁵⁵ Maxime David, *National Perspectives on Russia: European foreign policy in the making* (Londen 2013).

De Europese Commissie zit echter niet stil. Sinds de vroege jaren 1970 heeft de Commissie een aantal pogingen gedaan om een gemeenschappelijk energiebeleid te ontwikkelen. Liberalisatie van de markt was daarvoor een voorwaarde. Maar de grote verschillen tussen lidstaten in hun energiebehoefte en het verschil in het sociale en politieke belang van hun energie-industrieën maakt liberalisatie van de markt lastig. Waar nationaal belang op het spel staat, weigeren lidstaten vaak om van hun nationale beleid af te stappen.¹⁵⁶

De Europese Commissie kwam al in 1988 met een voorstel voor een interne energiemarkt. Dit voorstel zocht naar de verwijdering van remmen op de competitie, zoals staatshulp en nationale voorkeur. Dit voorstel, naast alle andere die daarna volgden, stuitte echter op grote kritiek van de lidstaten van de EU.¹⁵⁷ De gascrisisen tussen Rusland en Oekraïne uit 2006 en vooral 2009 lijken een eerste keerpunt te zijn in de houding van de lidstaten.

Waar Europa als normatieve macht mondjesmaat kritiek uit op het beleid van Rusland, kan het door haar interne verdeeldheid geen echte vuist maken. Voor de lidstaten van de EU zijn de belangen die gepaard gaan met energie te groot. Een gemeenschappelijk energiebeleid binnen de EU lijkt dan ook ver weg. De Russische staat breidt haar energiemonopolie steeds verder uit. Gazprom, en dus de Russische staat, wordt in de kaart gespeeld door het individuele energiebeleid van de Europese lidstaten. Bilaterale verdragen floreren als het gaat om energie. Terwijl de EU steeds verder uitbreidde en nog steeds uitbreid, waardoor het nu zelfs grenst aan Rusland, worden barstjes in de Unie zichtbaar.

We hebben kunnen zien dat ‘oude’ lidstaten (Duitsland) verschillen in hun houding ten aanzien van Rusland met ‘jonge’ lidstaten (Polen). Twee conflicten lijken de Europese leiders wakker te hebben geschud; De gasconflicten tussen Rusland en Oekraïne uit 2006 en 2009. Deze conflicten raakten de lidstaten van de EU direct en discussies over de afhankelijkheid van Russische energie stonden weer boven aan de Europese agenda.

4.5 De Russisch-Oekraïense gasconflicten van 2006 en 2009: een ‘wake up call’ voor de Europese Unie?

¹⁵⁶ Francis McGowan, *European energy policies in a changing environment* (Sussex 1996).

¹⁵⁷ McGowan, *European energy policies in a changing environment*, 167.

Fig. 1 Belang van Oekraïne als transitland.

Bron: http://blog.kievukraine.info/2005_12_01

De gasconflicten in 2006 en 2009 tussen Rusland en Oekraïne maakten duidelijk dat Europa niet onschendbaar was in een energieconflict tussen voormalige Oostblok staten.¹⁵⁸

Gedurende de jaren 1990 werd de gasrelatie tussen Rusland en Oekraïne gekenmerkt door hoge Oekraïense leningen, omdat het land niet in staat was om voor 50 miljard kubieke meter gas te betalen. Dit leidde tot vermindering van de Russische gastoevoer naar de Oekraïne. Vanaf 1991 tot 2000 waren de leningen, de reductie van leveringen en de divergentie van gas door Oekraïense partijen hete hangijzers die vaak tot geschillen leidden.¹⁵⁹

In de zomer van 2004 kwamen de Russische regering, Gazprom en de Oekraïense regering tot een akkoord over regelingen met betrekking tot levering van centraal Aziatisch (Turkmeens) gas naar Oekraïne en ook bereikte men een akkoord over de leningen. Naast de financiële regelementen, bevatte het verdrag ook een aantal voorzieningen om voorspelbaarheid in de relatie te vergroten. Gazprom leende het Oekraïense gasbedrijf Naftogaz een aanzienlijk bedrag zodat zij haar leningen aan Rusland kon afbetalen. Daarnaast was er een overkomst van tenminste vijf jaar over levering van Turkmeens gas en transitie van Russisch gas via Oekraïne naar Europa. Deze overeenkomst voorzag in de levering van 21-25 Mcm Russisch gas per jaar naar Oekraïne voor de periode van 2005 tot 2009 in ruil voor de doorvoer van gas naar Gazprom's Europese klanten.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Jose M. Torres, 'Russian-Ukrainian Gas Conflict Case Study.' (2009) 1-12.

¹⁵⁹ Stern, 'The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006', 2.

¹⁶⁰ Stern, 'The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006', 2.

Fig. 1 Belang van Oekraïne als transitland.

Bron: http://blog.kievukraine.info/2005_12_01

Door deze overkomsten leken alle elementen voor de regulatie van de Russische-Oekraïense-Turkmeense gashandel op hun plaats voor de komende 5 tot 10 jaar.

De Oekraïense verkiezingen van 2004 brachten hier verandering in. In december van dat jaar werd Viktor Joesjtsjenko gekozen tot nieuwe president van de Oekraïne, terwijl Moskou openlijk de andere kandidaat Viktor Yanukovych steunde. Deze politieke verschuiving ging gepaard met een crisis over de Turkmeense gasleveringen. Begin december 2004 wilden de Turkmeense autoriteiten de gasprijzen verhogen van 42 dollar Mcm naar 60 dollar Mcm voor het jaar 2005. Na snelle onderhandelingen kwamen Oekraïne en Turkmenistan op 3 januari 2005 tot een compromis van 58 dollar Mcm.¹⁶¹ De onderhandelingen tussen Rusland en Oekraïne verliepen niet zo gemakkelijk. In 2005 besloot Gazprom dat het teveel geld verloor door de bestaan van de overeenkomst en wilde de gasprijs voor Oekraïne verhogen. Deze eis zorgde ervoor dat de relatie tussen beide landen snel verslechterde. Deze verslechterende relatie liep parallel aan een periode waarin de olieprijs en daarmee ook gasprijs snel steeg. Eind 2005 stond de 50 dollar Mcm die sommige voormalige Oostblok landen betaalden voor Russisch gas in scherp contrast met wat Europese staten betaalden, namelijk het viervoudige. De onderhandelingen tussen Gazprom en Naftogaz verliepen stroef en er werd geen vooruitgang geboekt.¹⁶² Gazprom, met steun van het Kremlin, wilde dat Oekraïne 230 dollar Mcm ging betalen. Als Kiev dit niet kon betalen, was Gazprom bereid om leningen uit te geven. President Poetin kwam met een laatste suggestie, hij bood aan om, als Kiev bereid was om de afgesproken prijs te betalen, de

¹⁶¹ Nikolai Sokov, 'The Ukrainian Gas Crisis Revisited', *Current history* (2006) 348-351.

¹⁶² Stern, 'The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006', 6.

verhoging drie maanden uit te stellen. De Oekraïense regering in Kiev weigerde dit aanbod, waardoor op 1 januari 2006 Gazprom de gaskraan naar de Oekraïne dichtdraaide.¹⁶³

bron: <http://www.politicalcartoons.com/cartoon/e7128471-75b8-4727-9d3f-f252f79858fe.html>

De Oekraïense regering was ervan overtuigd dat de eis van Gazprom en Rusland om de gasprijs te verhogen, een vergelding was omdat Viktor Joesjtsjenko tot president was gekozen in plaats van de kandidaat die door Rusland werd gesteund.¹⁶⁴

Het dichtdraaien van de gaskraan had een directe impact op de Europese landen. Dit leek in het begin niet mogelijk, want Gazprom hield vol dat het de correcte aantal volumes leverde aan haar Europese klanten en Kiev op haar beurt stelde dat zij geen extra gas, wat bestemd was voor Europa, opnam. Maar dalende druk en het niet binnen komen van gasleveringen die werden gerapporteerd door de Europese gasbedrijven moesten een oorzaak hebben. Het was óf Gazprom die niet genoeg gas leverde óf het was Kiev dat gas afnam wat niet voor Oekraïne, maar voor Europa bestemd was. De dalende gaslevering aan de EU, maakte dat de Europese regeringen zich zorgen begonnen te maken. Op 2 januari verloor Hongarije 40 procent van de Russische leveringen; Oostenrijk, Slowakije en Roemenië kregen 1/3 minder gas binnen; Frankrijk 25-30 procent en Polen 14 procent. De Italiaanse en Duitse leveringen liepen ook veel schade op.¹⁶⁵ Gazprom reageerde door een extra 95 miljoen kubieke meter gas extra per dag in de leiding te pompen, waardoor op 4 januari de Russische gasleveringen naar Europa weer op het normale niveau waren.

¹⁶³ Stern, 'The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006', 7.

¹⁶⁴ Sokov, 'The Ukrainian Gas Crisis Revisited', 348.

¹⁶⁵ Stern, 'The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006', 8.

Het geschil uit 2006 duurde 4 dagen waarvan Europa 3 dagen met gastekorten zat. Op 4 januari 2006 sloten Gazprom en Naftogaz een nieuw 5-jarig contract af, wat voordelig was voor Gazprom.¹⁶⁶ De vier dagen durende impasse van 1 tot 4 januari representeerde een climax van een langdurig energie geschil. De crisis van 2006 kwam niet onverwacht. Er zijn meer van dit soort geschillen geweest. De eerste vond plaats in 1994, een andere botsing die energie gerelateerd was ontstaan in 2000 en in 2003 werd Oekraïne gedwongen te accepteren dat de Odessa-Brody pijpleiding omgekeerd werd gebruikt. Jonathan Stern, van het gas research institute for energy studies, schreef dan ook na de crisis van 2006; *'it's not clear whether the major European gas security problem is that not enough gas will be available at some date in the future, or that gas providers will prove to be unreliable.'*¹⁶⁷ Het geschil van 2006 had geen groot effect op de Europese consument, maar het was wel de eerste keer dat een derde partij door een geschil tussen twee landen werd geraakt. Dit zou 3 jaar later weer gebeuren.

In oktober 2008 leek het erop dat Rusland en Oekraïne klaar waren voor een volgende stap in hun gasrelatie. Julia Timoschenko en Vladimir Poetin tekenden een memorandum waarin stond dat de importprijzen en de transitietarieven binnen 3 jaar het niveau van de markt moesten bereiken.¹⁶⁸ Dit memorandum faalde echter en in 2009 ontstond er wederom een gasgeschil tussen Rusland en Oekraïne. Op 1 januari 2009 stopte Gazprom met gastoevoer naar Oekraïne, ervan verzekerd dat Europa hier geen last van zou hebben. Toch, al op 3 januari beklagden centraal Europese landen zich bij Moskou omdat minder gas hun landen bereikten. Net als in 2006 gaven Rusland en Oekraïne elkaar de schuld. Rusland beschuldigde Kiev ervan gas te stelen wat bestemd was voor Europese landen. Kiev ontkende deze beschuldigingen een meende dat Rusland de reputatie van de Oekraïne als transitland wilde schaden. Op 7 januari besloot Rusland om de gehele gastoevoer stop te zetten, waardoor de EU zich snel opstelde als mediator.¹⁶⁹

16 EU-lidstaten waren op dat moment afgesloten van gas en herstel liet twee weken op zich wachten. Dit langzame herstel zorgde voor grote economische en humanitaire nood, vooral in de Balkanlanden. Vanuit Europees perspectief verloor Rusland haar reputatie als betrouwbare energieleverancier en Oekraïne haar status als betrouwbaar transitieland.¹⁷⁰ De gascrisissen van 2006 en 2009 hebben indruk gemaakt op de EU. Vooral in 2009 werden veel

¹⁶⁶ Stern, 'The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006', 9.

¹⁶⁷ Eric Pardo Sauvageot, 'The second energy crisis in Ukraine in 2009: Russo-Ukrainian negotiations up to 2010 and the role of the European Union, analysis of a challenge to the EU diplomacy.' *UNISCI* (2010) 1-19.

¹⁶⁸ Simon Pirani., 'The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009.' *Oxford Institute for energy studies* (2010) 1- 27.

¹⁶⁹ Jose M. Torres, 'Russian-Ukrainian Gas Conflict Case Study.' (2009) 1-12.

¹⁷⁰ Peeter Vahtra, 'Energy security in Europe in the aftermath of 2009 Russia-Ukraine gas crisis.' *The EU-Russia gas connection: Pipes, politics and problems* (2009) 158-166.

lidstaten van de Unie slachtoffer van het conflict tussen Rusland en Oekraïne. De EU is thans op zoek naar diversifiëring van de gastoevoer.¹⁷¹

Het ontwijken van Oekraïne, het land dat 80 procent van Russisch gas doorvoert naar Europa, lijkt makkelijker dan minder gas uit Rusland te exporten. Het omzeilen van Oekraïne als transitland kan op twee manieren. De North Stream pijpleiding en de South Stream pijpleiding. Deze twee pijpleidingen lopen niet door Oekraïne.

Bron: <http://eurasianenergyanalysis.blogspot.nl/2012/11/gazprom-formally-agrees-to-build-south.html>

Het North Stream pijpleidingsysteem loopt onder de Baltische zee door van Vyborg in Rusland naar Lubmin in Duitsland. De pijpleiding doorloopt de economische zones van Rusland, Finland, Zweden Denemarken en Duitsland en is een directe verbinding van Rusland naar de EU. De North Stream heeft een transportcapaciteit van 55 miljard kubieke meter gas per jaar. Het project versterkt hierdoor de Europese energiemarkt en bekrachtigt de veiligheid van levering.¹⁷² Het South Stream project beoogt, net als de North Stream, de Europese energieveiligheid te versterken. Het project speelt een sleutelrol in diversificatiestrategie van EU.¹⁷³ Europa's afhankelijkheid van Oekraïne als doorvoerland wordt door deze pijpleidingen sterk verminderd.

Toch werd in 2009 een groot deel van de Europese burgers getroffen door de gascrisis. Hoofdzak voor de EU is om zich te realiseren dat, onder de heersende geopolitieke realiteit, Rusland en Oekraïne geen betrouwbare leveranciers van gas zijn. Dit dwingt Europa om op zoek te gaan naar alternatieven. In 2010 importeerde de EU volgens het International Energy Agency (IEA) 50 procent van de energie die het consumeert. Dit percentage kan tot 70

¹⁷¹ Vahra, 'Energy security in Europe in the aftermath of 2009 Russia-Ukraine gas crisis', 159.

¹⁷² Nord Stream, <http://www.nord-stream.com/pipeline/>

¹⁷³ South Stream, <http://www.south-stream.info/en/pipeline/significance/>

procent stijgen rond 2030. 44 procent van dit geïmporteerde gas komt uit Rusland, 16 procent uit Noorwegen en 15 procent uit Algerije.¹⁷⁴

Het blijkt uit de casestudie dat Rusland niet schroomt om de pijplijn dicht te draaien, bij een conflict. Het is inherent aan de bilaterale relaties dat als er een conflict met één land is, dat andere landen hier last van kunnen hebben. Er moet ook niet gedacht worden dat een conflict alleen met een transitland gebeurt, maar het is net zo goed mogelijk dat er een conflict met een land binnen de EU komt. Ook het feit dat er in ieder geval de schijn bestaat dat Rusland een politieke motivatie had om het conflict te laten ontstaan, dat het gebruik leek te maken van de onduidelijkheid en het pas op het laatste moment de situatie probeerde recht te trekken, zouden Europa zorgen moeten baren.

Het valt niet meer te ontkennen dat Rusland gas als een politiek middel gebruikt en dat als er een conflict ontstaat, dat Rusland dit ook als een middel kan gebruiken tegen een land binnen de EU.

4.6 Een beleidsadvies aan de Europese Unie

Het feit dat er in Europa niet een gezamenlijk energiebeleid bestaat speelt energieleveranciers zoals Rusland in de kaart. De lidstaten van de EU hechten veel waarde aan de bilaterale energierelaties met Rusland. Dit is niet gek, want de energie en de relatie met Rusland is van grote waarde, hoewel dit per lidstaat sterk verschilt. Het individualisme van de Europese regeringen zorgt ervoor dat Brussel niet met één stem kan spreken als het om energie gaat. Dit verzwakt de positie van de EU ten aanzien van Rusland maar ook de positie van de lidstaten zelf. Het beeld dat de EU oproept is dat van een 'economische grootmacht en een politieke dwerg.'¹⁷⁵ In deze paragraaf wordt voorzichtig een beleidsadvies voorgelegd. Op welke manier kan de EU haar positie ten opzichte van energiereus Rusland versterken?

4.6.1 Eenheid binnen de Europese energiemarkt

De EU is een complex hybride regeringssysteem waar intergouvernementele en supranationale elementen worden gerepresenteerd. Het energiebeleid is een onderdeel van deze complexe beleidsmethode van de EU. De lidstaten hebben sommige machten overgedragen aan de supranationale instituties, vooral de Europese Commissie en de Ministerraad. De lidstaten houden wel zelf de controle over de procedure. Het energiebeleid blijft dus een nationaal en geen supranationale bevoegdheid. In het Europese energiebeleid

¹⁷⁴ Anna Aseeva, 'Rethinking Europe's gas supplies after the 2009 Russia-Ukraine crisis.' *The China and Eurasia forum Quarterly* 8 1 (2010) 117-138.

¹⁷⁵ Silvia Caveva, 'EU-Russia energy relations: lack of unity in the Union.' *International relations* (2011) 1-6.

spelen zowel de lidstaten als de supranationale instituties een cruciale rol, maar op verschillende terreinen. De Europese Commissie heeft in de afgelopen jaren een aantal extra competenties verkregen binnen de energiesector. Deze competenties zijn er echter alleen op het interne terrein. In tegenstelling tot het interne domein, heeft de Commissie op extern niveau weinig te zeggen.¹⁷⁶

Hoewel de Europese Commissie wel participeert in de energiedialoog met Rusland en andere energieleveranciers, behouden de lidstaten hun soevereiniteit ten aanzien van de meest kritieke aspecten van deze handel. De staten determineren hun eigen energiemix, kiezen hun eigen leveranciers en tekenen zelf de contracten. Terwijl men binnen de EU spreekt over ‘europeanisatie’ van de energiemarkt, blijken de lidstaten terughoudend om echte autoriteit over te dragen aan de Europese Commissie. De Duitse Bondskanselier Angela Merkel stelde dan ook vlak na de ondertekening van het Energy Policy for Europe (EPE) dat; ‘*the source of energy mix is a national competence*’ en dat het doel van de EPE ‘*coordination instead of centralisation*’¹⁷⁷ was.

De commissie Greenpaper uit 2006, waar energie een heet hangijzer was, miste de macht om het energiebeleid van de EU te reorganiseren. De Commissie was niet in staat om de lidstaten te overtuigen van het belang van een gemeenschappelijke strategie. Het gefragmenteerde beleid in de Europese energiesector voorkomt de implementatie van een coherent en effectief beleid.¹⁷⁸

Een geïntegreerde Europese gasmarkt is al bijna 15 jaar het doel van het Europese beleid, maar tot nu toe heeft het nog niet tot successen geleid. Dit falen kan niet worden uitgelegd door te wijzen naar de technische beperkingen van de Europese richtlijnen ten aanzien van gas. Er is een dieper politiek probleem; belangrijke lidstaten zoals Frankrijk en Duitsland houden een volledige integratie van de Europese gasmarkt af.¹⁷⁹ Europa heeft haar machtige lidstaten nodig om te kunnen profiteren van markt integratie. Beslissend is, of de politieke elite zich zal realiseren dat een gesegmenteerde Europese gasmarkt economisch onvoordelig is voor de EU en de veiligheid van leveringen vermindert. De realisatie van een gezamenlijk energiebeleid hangt voor een groot deel samen met de ontwikkeling van een geünificeerd Europees buitenlandbeleid ten aanzien van Rusland. Een geïntegreerde Europese gasmarkt

¹⁷⁶ Konstantinos Hazakis en Filippos Proedrou, ‘EU-Russia Energy Diplomacy: The need for an active strategic partnership.’ *EU Diplomacy Paper* 4 (2012) 1-24.

¹⁷⁷ Hazakis en Proedrou, ‘EU-Russia Energy Diplomacy’, 6.

¹⁷⁸ Hazakis en Proedrou, ‘EU-Russia Energy Diplomacy’, 7.

¹⁷⁹ Noel, ‘Beyond dependence: How to deal with Russian gas.’ 12.

zou de veiligheid van gastoevoer verhogen, vooral in de Centraal en Oost Europese lidstaten.¹⁸⁰

Rusland is zich bewust van de verschillen tussen de Europese lidstaten en dat dit de EU als geheel verzwakt. Rusland zoekt daarom naar bilaterale verdragen met individuele landen, waardoor de Europese afhankelijkheid wordt vergroot en de Russische export veilig wordt gesteld.¹⁸¹

Wat zou de EU moeten doen? Ten eerste zou het de integratie van de gasmarkt hoofdprioriteit moeten maken van haar strategische energiebeleid. Een competitieve gasmarkt zorgt ervoor dat de EU meer macht heeft tijdens energieonderhandelingen. Daarbij verhoogt dit de veiligheid van de Europese gasconsumenten, in welk land dan ook. Ten tweede zouden andere lidstaten de Oost-Europese lidstaten, die erg afhankelijk zijn Rusland, moeten helpen. In het huidige klimaat zijn de bilaterale verdragen tussen bijvoorbeeld Duitsland en Rusland vaak negatief voor de Oost-Europese staten. Het lot van het Europese integratieproject hangt af van de machtige lidstaten: Duitsland en Frankrijk. De visie van een geïntegreerde competitieve markt kan niet worden gerealiseerd zolang de regeringen in Berlijn en in Parijs deze niet volledig steunen. Kortom: *'Europe needs to speak with one voice'*.

4.6.2 Alternatieve energie leveranciers

In januari 2009 bediscussieerde het Europees parlement de laatste gascrisis tussen Oekraïne en Rusland. Alle lidstaten waren het erover eens dat zowel Rusland als Oekraïne hun status als betrouwbare gasleveranciers kwijt waren. Het statement dateerde uit 26 januari 2009, de vraag is waarom Rusland en Oekraïne niet al veel eerder (2006) hun status kwijt waren.

Het probleem van de EU is dat er op dit moment weinig alternatieven zijn voor Russisch gas. Naast Rusland en Algerije, leveren Libië, Nigeria en enkele landen in Centraal Azië gas aan Europa. Echter het volume is zeer gering. Het omzeilen van Oekraïne als transitland is bereikt door North Stream en de South Stream pijpleidingen. Feit blijft dat het overgrote deel van het gas dat Europa bereikt nog steeds via Oekraïne de EU binnen komt.¹⁸² Binnen de EU is diversificatie het toverwoord als het gaat om energie onafhankelijkheid. Een van de mogelijkheden hiervoor is de Nabucco pijpleiding.

¹⁸⁰ Noel, 'Beyond dependence: How to deal with Russian gas.' 12.

¹⁸¹ Caveva, 'EU-Russia energy relations: lack of unity in the Union', 3.

¹⁸² Anna Aseeva., 'Rethinking Europe's gas supplies after the 2009 Russia-Ukraine crisis.' *The China and Eurasia forum Quarterly* 8 1 (2010) 117-138.

bron: <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page>

Dit project is ontworpen om gas vanuit Centraal Azië en het Midden- Oosten naar Europa te transporteren. Het doel van het project is duidelijk, vermindering van de Europese energieafhankelijkheid van Rusland. Met de Nabucco pijpleiding gaan een aantal problemen gepaard. Ten eerste zou de bouw in 2012 beginnen maar is er anno 2013 nog onenigheid over de precieze route van de pijpleiding.¹⁸³

Een andere groot probleem is dat er maar weinig gasreserves zijn in Centraal Azië. Iran heeft weliswaar 15 procent van de gasreserves in de wereld, maar dit is alsnog niet voldoende om de pijpleiding te laten opereren. Daarnaast kan men zich afvragen of Iran een betrouwbaardere partner is dan Rusland. Dit is ook het probleem als we kijken naar andere landen met gasvoorraden, want het is maar de vraag of de politiek instabiele landen uit het Midden- Oosten betrouwbaardere gasleveranciers zullen zijn dan Rusland.¹⁸⁴

Diversificatie van gasleveranciers is een moeilijke opgave, daarnaast kost het bouwen van pijpleidingen veel geld. Geld wat de Europese Unie, met het oog op de huidige financiële crisis, niet heeft. Eenheid is het belangrijkste onderdeel in energieveiligheid voor de EU. Binnen de Europese Unie zouden de lidstaten multilateraal tot een gezamenlijk energiebeleid moeten komen, waardoor Brussel een vuist kan maken in haar bilaterale energieonderhandelingen met Rusland. De bilaterale verdragen tussen Rusland en individuele Europese lidstaten zorgen ervoor dat Rusland haar 'divide and conquer' beleid kan blijven uitvoeren en binnen de Europese eenheid scheuren zichtbaar worden.

Eenheid binnen de Europese gasmarkt zal van Europa naast een economische reus ook een politieke reus maken. De EU-lidstaten zijn bang om hun waardevolle energieverdragen met Rusland op te geven voor een gemeenschappelijk Europees beleid. Deze angst kan misschien worden weggenomen door een alternatief dat recent is komen overwaaien vanuit de Verenigde Staten: schaliegas.

¹⁸³ <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page>

¹⁸⁴ Caveva, 'EU-Russia energy relations: lack of unity in the Union', 5.

Bron: <http://www.yocommunity.net>

5 Is schaliegas het toverwoord voor de Europese Unie?

“In de jacht op bodemschatten is schaliegas het toverwoord geworden. Het is vooral in de Verenigde Staten de groeidiamant van de energievoorziening, een bron die volgens sommigen de Amerikaanse behoefte aan energie de komende eeuw zal dekken. Dat heeft tal van neveneffecten. De kaarten op de olie- en gasmarkt worden opnieuw geschud.”¹⁸⁵

5.1 Inleiding

Goed nieuws betreffende energie is schaars. Energieverbruik en de kosten hiervan stijgen wereldwijd, de meeste landen zijn afhankelijk van energie-import en er wordt maar weinig vooruitgang geboekt in het terugdringen van klimaatsveranderingen.¹⁸⁶ Positief nieuws over energie is inderdaad erg schaars. Toch aan de andere kant van de oceaan lijkt er een ware ‘gasrevolutie’ met geopolitieke gevolgen te zijn uitgebroken. De recent uitgebroken schaliegasrevolutie in de Verenigde Staten heeft geleid tot grote onzekerheden voor de internationale gasmarkten. Als deze revolutie in Amerika kan continueren en zich kan verspreiden over de rest van de wereld, lijkt het erop dat energieconsumenten zich kunnen opmaken voor een toekomst die gedomineerd zal worden door ‘goedkoop’ gas.¹⁸⁷

- 3.1. conventioneel en onconventioneel gas?

De term onconventioneel gas verwijst naar gasvoorraden die traditioneel lastig te winnen zijn. Conventioneel gas en olie zijn het resultaat van het thermochemisch afbreken van organisch materiaal in sedimentair gesteente, het zogenoemde brongesteente. Doordat formaties steeds dieper onder ander gesteente terechtkomen, worden ze steeds heter, gemiddeld 30 graden per kilometer en zodra een temperatuur van ongeveer 60 graden wordt bereikt, ontbindt het organische materiaal tot olie en later tot gas. De diepte, temperatuur en duur van blootstelling bepalen de mate van ontbinding. Hoe hoger de temperatuur en hoe langer de blootstelling, des te meer de complexe organische moleculen worden afgebroken, om tot slot te worden ontbonden tot een eenvoudige samenstelling, namelijk methaan, met één koolstofatoom en 4 waterstofatomen.¹⁸⁸ Afhankelijk van de soort geologische formatie ontsnappen de ontstane koolwaterstoffen als vloeistof of gas uit het brongesteente en verplaatsen zich over het algemeen naar boven om in de poreuze en doordringbare strata terecht te komen, die weer

¹⁸⁵ Katrien Gottlieb, ‘360: Het beste uit de international pers.’ 24 (2013).

¹⁸⁶ John Deutch, ‘The good news about gas. The natural gas revolution and its consequences.’ *foreign affairs* 90 1 (2011) 82-93.

¹⁸⁷ Paul Stevens, ‘The ‘shalegas revolution; hype and reality.’ *Chatham House Report* (2010) 1-46.

¹⁸⁸ Juri Yegorov en Ismael Alexander Boudiaf, ‘US Shale Gas Revolution and World Gas Supply Shock.’ USAEE Working Paper 2142180 (2012) 1-17.

bedekt worden door ondoordringbaar gesteente, de zegel, waardoor er koolwaterstofaccumulatie ontstaat. Deze koolwaterstofaccumulaties vormen de conventionele olie- en gasvelden. Vanwege het relatief hoge oliegehalte, de ligging een paar kilometer onder de oppervlakte en de goede bereikbaarheid vanaf land kunnen ze door middel van boorputten eenvoudig worden gewonnen.

Een aantal koolwaterstofaccumulaties bevinden zich in reservoirgesteente met een zeer lage poreusheid en doordringbaarheid. Dit zijn 'tight oil' en 'tight gas'. De doordringbaarheid hiervan is gebruikelijk 10 tot 100 keer lager dan die van de conventionele velden. Koolwaterstoffen kunnen ook in grote hoeveelheden opgeslagen zijn in gesteente dat in principe helemaal geen reservoirgesteente is, maar bestaat uit schaliegesteente en ander fijnkorrelig gesteente, waarin de opslagruimte wordt gevormd door kleine breuken en kleine porieruimtes. Dergelijk gesteente heeft een extreem lage doordringbaarheid. Dit is dus het zogenaamde schaliegas. Dit type bevat geen pure koolwaterstoffen maar slechts een voorstadium ervan, kerogeen, dat in chemische installaties kan worden omgezet in synthetische ruwe olie. Een derde type onconventioneel gas is methaan uit steenkoollagen, dat zit opgesloten in de poriën van steenkoollagen.¹⁸⁹

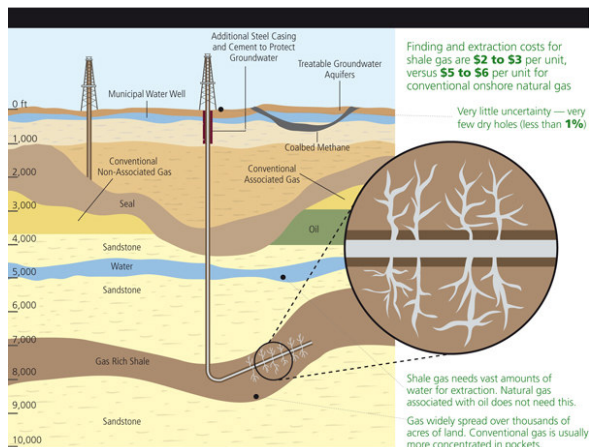
De onconventionele lagen hebben allemaal met elkaar gemeen dat het gehalte aan gas of olie laag is, vergeleken met dat van conventionele velden, dat ze over een groot gebied verspreid zijn en dat de doordringbaarheid erg laag is. Door deze condities zijn er speciale methodes nodig om dit gas te winnen. Bovendien levert winning ervan minder op dan de conventionele velden, waardoor de economische productie ervan moeilijker is. Het gas zelf is niet onconventioneel, alleen de winningsmethodes zijn dat.¹⁹⁰

De winning van schaliegas begint met het boren van een put, die bij het bereiken van de gashoudende laag horizontaal wordt voortgezet. Vervolgens wordt er onder een druk van 400 tot 500 bar water geïnjecteerd, waardoor millimeters grote scheuren in het gesteente ontstaan. Dit is het zogeheten 'fracking'. Met het water wordt ook zand als vulmiddel aangevoerd om de scheurtjes open te houden. Om te voorkomen dat het zand neerslaat worden verdikkingsmiddelen toegevoegd. Daarnaast worden er chemicaliën gebruikt. Ongeveer 2/3 van het water wordt, met chemicaliën, weer naar boven gehaald en vervolgens gereinigd en hergebruikt. Voor de winning van schaliegas zijn meer putten nodig dan voor conventionele gaswinning omdat het gas, ondanks fracking, slecht stroomt. Vaak moet er na een paar kilometer een gat worden geboord omdat de reikwijdte van de put niet veel langer is

¹⁸⁹ EIA, 'What is shale gas and why is it so important?,' EIA 5 (2012).

¹⁹⁰ EIA, 'What is shale gas and why is it so important?', 6.

dan een kilometer.¹⁹¹ De figuur hieronder is een simplistische weergave van het fracking-proces.

Bron: <http://www.oknation.net/>

5.1.1 Gas versus olie

Schaliegas is dus een onconventioneel gas. Dat betekent dat het lastig uit het gesteente te halen is, waardoor het economisch al snel minder rendabel wordt. Het is van belang om kort de verschillen tussen gas en olie te laten zien, dit brengt namelijk goed in beeld dat gas een moeilijk te verhandelen product is, wat consequenties heeft voor onder andere de markt en de economische waarde.

De gasmarkt is in essentie regionaal in plaats van globaal, dit komt door de ‘tirannie van afstand’. Het is een hoog volume lage waarde goed waardoor transportatie duur is. Dit betekent dat de gasprijzen verschillen per regio. Voordat het commercieel rendabel is om gas te verhandelen in andere regio’s moet de prijsverschil relatief hoog zijn en daarbij moet er infrastructuur zijn om het gas te verplaatsen. Gas is economisch minder rendabel dan olie, dit komt simpelweg omdat gas per eenheid duurder is. Ook de veiligheid van gasleveringen is complexer dan olie, want gas is minder flexibel qua transport en handel. De gashandel heeft in tegenstelling tot oliehandel lange termijncontracten nodig. De rede dat voor deze contracten wordt gekozen, is omdat de kosten van gasprojecten hoog zijn. Als laatste heeft gas meer staatsbemoeienis dan olie.¹⁹² De vraag is dan ook waarom regeringen er toch voor kiezen om schaliegas te exploiteren. Het antwoord is simpel: Energieafhankelijkheid.

In de laatste decennia zijn de olieprijsen tot een recordhoogte gestegen, met haar piek in 2008 tot bijna 140 dollar per vat. Hoewel er meer olie- en gasreservoirs werden gevonden dan

¹⁹¹ EIA, ‘What is shale gas and why is it so important?’ 7.

¹⁹² Stevens, ‘The ‘shalegas revolution’, 3.

werden geconsumeerd, zorgde de groeiende vraag in Azië voor een stijging van de prijzen. Energieafhankelijkheid is acuter bij gas dan bij olie, door haar geografische limiteringen.

Hoewel onconventioneel gas niet nieuw is voor de olie- en gasindustrie, was het tot voor kort economisch niet rendabel. Onconventioneel gas uit schalie wordt al sinds 1800 geproduceerd in de Verenigde Staten. De eerste commerciële schaliegasput werd al in 1821 in gebruik genomen. Maar het was pas na 1980 dat producenten verder gingen kijken dan de traditionele bronnen voor aardgasproductie, vooral om de groeiende markt te kunnen bedienen. Rond 1990 ontstond er aandacht voor schaliegas en het was pas rond 2005 toen het potentieel van dit onconventionele gas duidelijk werd.

Waar men traditioneel meende dat onconventioneel gas te duur was voor productie, is daar sinds kort verandering in gekomen. De hoge prijzen hebben investeringen en innovatie aangemoedigd, hierdoor werd de productie van onconventioneel gas in economisch opzicht steeds gunstiger. Daarnaast kan de opmars van onconventioneel gas niet los worden gezien van de ontwikkeling van de internationale handel in LNG (vloeibaar aardgas). Deze ontwikkeling zorgt er namelijk voor dat toegang tot verschillende markten niet geblokkeerd wordt door pijpleidingtransportatiemonopolies.¹⁹³

De schaliegasrevolutie kent haar oorsprong in de Verenigde Staten. Hier steeg schaliegas van één procent van de binnenlandse gasproductie in 2000 naar meer dan 20 procent in 2010. Onconventioneel gas was verantwoordelijk voor 58 procent van de binnenlandse productie in 2010, waardoor de Verenigde Staten Rusland voorbij ging als grootste gasproducent in de wereld. Deze enorme expansie kwam vooral door schaliegas, wat verantwoordelijk was voor 23 procent van de totale Amerikaanse aardgasproductie.¹⁹⁴ Dit alles heeft tot gevolg dat de Verenigde Staten zelfvoorzienend is in gas.

Schaliegas lijkt het potentieel te hebben om de wereldwijde energie-industrie op zijn kop te zetten. Er is veel, het is goedkoop, het is schoner dan fossiele brandstoffen en het ligt over de hele wereld verspreid. Dit lijkt geopolitieke gevolgen te hebben voor de rest van de wereld en daarmee de energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland.

5.1.2 Waar liggen de schaliegas reserves?

De schaliegas 'revolutie' is van start is gegaan in de Verenigde Staten. Maar hoe zit het met de perspectieve in andere regio's? Onder analisten wordt getwijfeld of schaliegas in andere regio's net zo veelbelovend kan worden als in de Verenigde Staten. Het is echter een feit dat

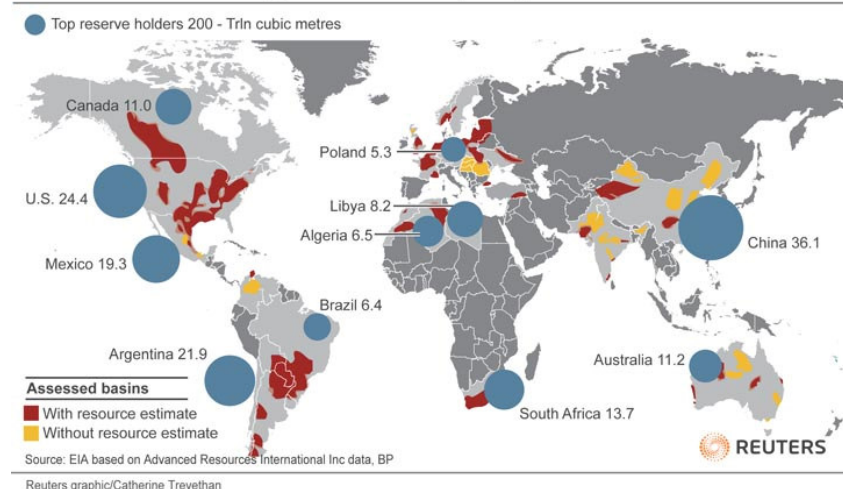
¹⁹³ Lana Dreyer en Gerald Stang., 'The shale gas revolution. Challenges and implications for the EU.' European Union Institute for Security Studies 11 (2013) 1-4.

¹⁹⁴ Kenneth B. Medlock., 'Impact of shale gas development on global gas markets.' *Natural gas and electricity* (2011) 22-28.

de grote oliebedrijven zoals ExxonMobil, BP, Shell en Chevron hun activiteiten in schaliegasontwikkeling wereldwijd aan het uitbreiden zijn. De toekomst van schaliegas ligt duidelijk niet alleen in Amerika. Canada en Mexico zijn landen met grote schaliegasvoorraden. Argentinië heeft na Amerika en China de grootste schaliegasvoorraad.¹⁹⁵

Daarnaast bestaat er een toenemende interesse in de ontwikkeling van schaliegas in Europa, met als doel om de groeiende afhankelijkheid van gasimport te verminderen en de energieveiligheid te verbeteren. Exploratievergunningen zijn uitgegeven in Oostenrijk, Polen, Duitsland, Zweden, Denemarken, het Verenigd Koninkrijk, Nederland, Spanje, Roemenië en Oekraïne. We hebben in hoofdstuk 2 kunnen lezen dat het gros van deze landen sterk afhankelijk zijn van import voor hun binnenlandse gasbehoefte.

Global shale gas basins, top reserve holders

Bron: <http://www.forbes.com>

Als we binnen Europa kijken, springt vooral de geschatte hoeveelheid in Polen in het oog. Polen heeft een reserve van ongeveer 22.45 miljard kubieke meter aan schaliegas. Hierdoor lijkt Polen een belangrijke speler te kunnen gaan worden op de globale energiekart. De regering in Warschau is dan ook actief het schaliegaspotentieel aan het onderzoeken. In 2011 verleende de Poolse Minister van milieu 86 vergunningen voor de exploratie van onconventioneel gas.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Yegorov en Boudiaf, 'US shale gas revolution and world gas supply shock.' 5.

¹⁹⁶ Ernst&Young, 'Shale gas report- Poland. Tax and accounting issues for foreign investors and service companies, [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Shale_gas_report_-_Poland/\\$FILE/Shale_gas_report%E2%80%94Poland.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Shale_gas_report_-_Poland/$FILE/Shale_gas_report%E2%80%94Poland.pdf)

Schaliegas ligt verspreid over de wereld, dit wil echter niet zeggen dat de condities voor schaliegas overal op de wereld even positief zijn als in de Verenigde Staten. Hoe zit het met het potentieel voor schaliegas buiten de Verenigde Staten?

5.2 Potentieel voor schaliegas in de Europese Unie en het verschil met de Verenigde Staten

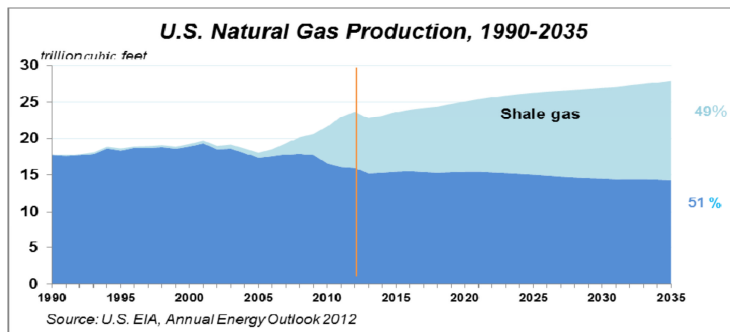
De schaliegasrevolutie in de Verenigde Staten heeft de afgelopen jaren geleid tot verwachtingen en angst in Europa. De verwachtingen rondom de mogelijke contributie die schaliegasvoorraden in Europa kunnen hebben voor de Europese gasbehoefte en daarmee de veiligheid van levering zijn hooggespannen. Maar ook twijfelt men binnen de EU over de risico's die gepaard gaan met de Europese schaliegasontwikkelingen. De twijfels zijn gebaseerd op de incidenten uit de Verenigde Staten. Deze onzekerheden hebben ertoe geleid dat sommige EU-landen de ontwikkelingen omtrent schaliegas hebben stopgezet (Frankrijk) terwijl andere landen openstaan voor test-boringen naar schaliegas (Polen).¹⁹⁷ Er wordt getwijfeld over de hoeveelheid schaliegas die in Europa in de grond zit en schattingen lopen sterk uiteen. Er bestaan daarnaast grote onzekerheden over de kosten om schaliegas op de markt te krijgen.

In deze paragraaf zullen we de verschillen tussen de Verenigde Staten en de EU-beschrijven. De schaliegasrevolutie lijkt moeite te hebben om de oceaan over te waaien. Hier zijn een aantal redenen voor. Binnen de Europese Unie zal Polen specifiek worden belicht. De regering in Warschau wil zich losrukken van Russische energieafhankelijkheid en heeft haar kaarten ingezet op schaliegas.

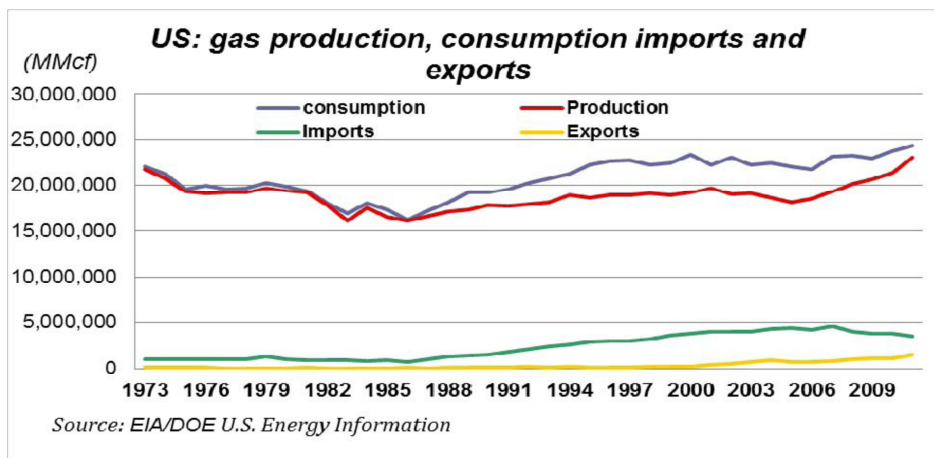
5.2.1 *Revolutie in de Verenigde Staten, maar niet zonder kritiek*

Voor de uitbraak van de schaliegaskoorts in de Verenigde Staten, verwachtte de regering in Washington dat de Amerikaanse gasproductie zou dalen, waardoor de afhankelijkheid van gasimport zou stijgen. De snelle productiegroei van schaliegas sinds het begin van 2000 maakte aan dit voor Amerika beangstigende beeld een einde. Hoewel Amerika voor 1985 bijna geheel zelfvoorzienend was, groeide de import van gas snel in de jaren daarna en bereikte deze importafhankelijkheid haar hoogtepunt in 2000.

¹⁹⁷ Jeroen de Joode, 'Implications of European shalegas developments for EU gas market: A model based analysis.' *International association for energy economics* (2012) 39-43.

Als de goedkope productietechnologie voor schaliegas niet was ontdekt, zou de importafhankelijkheid snel zijn gestegen, vooral door de snelle daling van de conventionele gasproductie.

Door de innovatie binnen de onconventionele gasector is de gasimport flink gedaald.¹⁹⁸ Zonder schaliegas en kijkend naar de toename in de binnenlandse gasproductie, zou een toenemende afhankelijkheid op buitenlandse gasleverancier een realiteit zijn geworden in de Verenigde Staten.

Het aandeel van schaliegas in de totale gasproductie is toegenomen van 1 procent in 2000 tot ongeveer 20 procent in 2011. Volgens de laatste EIA schattingen zou dit aandeel stijgen tot 49 procent in 2035. Het EIA berekende verder dat de Verenigde Staten zelfvoorzienend wordt in gas na 2020, dit veronderstelt dat de consumptie met 0,4 procent zal stijgen. Het jaarlijkse energievoorzicht van 2012 stelt wel dat als de gasconsumptie sneller groeit (1-2%), het punt van zelfvoorzienendheid ook vertraagt.¹⁹⁹ Op het moment dat de Verenigde Staten zelfvoorzienend is en de productie van schaliegas stijgt, dan lijkt het land

¹⁹⁸ Howard Rogers, 'shale gas. The unfolding story.' *Oxford review of economic policy* 27 1 (2011) 117-143.

¹⁹⁹ Yegorov en Boudiaf, 'US shale gas revolution and world gas supply shock', 10.

een netto exporteur van gas te kunnen worden. Dit heeft geopolitieke gevolgen voor de energiemarkt.

Schaliegas heeft niet alleen een erg winstgevend effect op de energiesector in de Verenigde Staten maar ook op de gehele economie. De contributie van schaliegas op het BBP was in 2010 meer dan 76 miljard dollar, dit zal stijgen tot 118 miljard dollar in 2015 en verdrievoudigen tot 231 miljard dollar in 2035.²⁰⁰ Daarnaast zal de winst door goedkopere gasprijzen bij elkaar per jaar gemiddeld 926 dollar opleveren voor Amerikaanse huishoudens. Ook zorgt de schaliegasindustrie voor 600.000 extra banen en dit aantal zal stijgen tot 1,6 miljoen banen in 2035.

Er lijkt een gouden eeuw van gas te zijn aangebroken in Amerika. Schaliegas helpt in de heropbouw van Amerika's industriële landschap en heeft implicaties voor de hele wereld. *'North America has set off a supply shock that is sending ripples throughout the world,'*²⁰¹ verklaarde Maria van der Hoeven. (executive director of the International Energy Agency).

In de tweede helft van 2009 realiseerde Amerikaanse beleidsmakers tot hoever schaliegas het Amerikaanse energielandschap zou kunnen veranderen. Het onconventionele gas is daarbij milieuvriendelijker dan conventioneel gas. Steven Chu (De Amerikaanse Minister van energie, sinds 2008) meent dat gas een steeds belangrijkere rol gaat innemen in de energiesector, doordat Verenigde Staten haar koolstofuitstoot wil reguleren. De Schaliegasvoorraden lijken dan ook kool te gaan vervangen, omdat dit schonere alternatieven biedt.²⁰²

Schaliegas lijkt in de Verenigde Staten een revolutie te hebben ontketend, waar iedereen van profiteert. Dit is echter niet zondermeer het geval. Er zijn zorgen rondom het revolutionaire schaliegas, deze zorgen krijgen steeds meer aandacht, naarmate de informatie over aardgas uit schalie zich verder verspreidt. In Amerika komt er steeds meer kritiek op hydrolyse fraccen (fracking, breken van het gesteente). Critici menen dat de grote hoeveelheden water gemixt met chemicaliën, om het gesteente te breken, het drinkwater vervuilen. Er zijn een aantal gevallen van dood vee waargenomen omdat het water besmet was met kaliumchloride. Er zijn ook huid- en overgeefklachten bekend van mensen die dichtbij een schaliegasboorput wonen.²⁰³ Terwijl de schaliegasindustrie claimt dat de meeste fraccen-boorputten duizenden meters onder de watervoorraden liggen en dat schadelijke

²⁰⁰ Yegorov en Boudiaf, 'US shale gas revolution and word gas supply shock',11

²⁰¹ Roderick Kefferpütz, 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?', *CEPS Policy Brief* 210 (2010) 1-7.

²⁰² Kefferpütz, 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?', 2.

²⁰³ Kefferpütz, 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?', 2.

chemicaliën daardoor niet instaat zijn om het grondwater te bereiken, zijn er een aantal politici in actie gekomen tegen schaliegasboringen.

De belangrijkste lokale tegenstander van schaliegasboringen is de burgemeester van New York, Micheal Bloomberg. Hij wil fraccen verbieden binnen het watergebied van de stad. Binnen dat gebied liggen schaliegasgebieden met veel potentie. Ook op landelijk niveau proberen verscheidene politici om nieuwe wetgeving rond fraccen te introduceren. Twee democraten, Diana DeGette en Maurice Hinchey, willen dat er een nieuwe wet wordt aangenomen, the Fracturing Responsibility & Awareness of Chemicals (FRAC)- act.²⁰⁴ Deze wet zou fraccen reguleren onder de bestaande Safe Drinking Water Act, waardoor de industrie genoodzaakt zou zijn om te onthullen welke chemicaliën er allemaal in het proces worden gebruikt.

De kans dat deze wet wordt aangenomen is klein. Het Amerikaanse congres besloot in 2005, door middel van de Energy Policy Act, dat chemicaliën die worden gebruikt in de fraccen-technologie werden vrijgesteld van de Safe Drinking Water Act. Het artikel waar het om gaat luidt als volgt:

SEC. 322. HYDRAULIC FRACTURING.

Paragraph (1) of section 1421(d) of the Safe Drinking Water Act (42 U.S.C. 300h(d)) is amended to read as follows:

“(1) UNDERGROUND INJECTION.—The term ‘underground injection’—

“(A) means the subsurface emplacement of fluids by well injection; and

“(B) EXCLUDES—

“(i) the underground injection of natural gas for purposes of storage; and

“(ii) the underground injection of fluids or propping agents (other than diesel fuels) pursuant to hydraulic fracturing operations related to oil, gas, or geothermal production activities.”²⁰⁵

Deze omstreden vrijstelling wordt de ‘Halliburton loophole’ genoemd omdat de toenmalige vicepresident Dick Cheney deze wet door het congres loodste. Dick Cheney was op dat moment ook directeur van Halliburton, een bedrijf dat gespecialiseerd is in dienstverlening en toelieferingen aan de gas- en olie-industrie.²⁰⁶ Bedrijven binnen de schaliegasindustrie weigeren ook in te gaan op de FRAC- voorstellen. Zij menen dat het

²⁰⁴ Kefferpütz, ‘Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?’, 3.

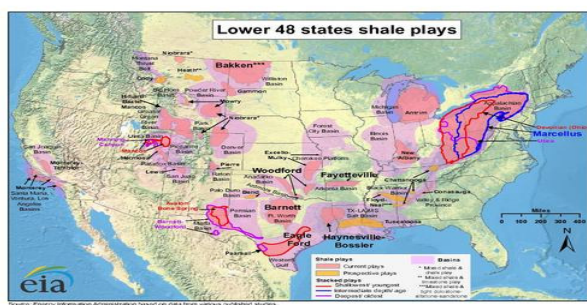
²⁰⁵ ENERGY POLICY ACT OF 2005.102, Section 322. HYDRAULIC FRACTURING

²⁰⁶ Kefferpütz, ‘Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?’, 3.

onthullen van de fraccen-chemicaliën hun commerciële geheim blootgeeft waardoor ze hun concurrentiepositie verliezen.

Ook de Amerikaanse milieuorganisatie, Environmental Protection Agency (EPA) heeft een onderzoek ingesteld naar de impact van hydrolyse fraccen op het drinkwater. Andere zorgen bevatten onder andere de snelle uitputting van de boorput en het intensieve gebruik van water.

Ondanks deze zorgen rondom schaliegas, leidt de productie van dit onconventionele gas hier niet onder. Het tegengestelde lijkt waar, schaliegasvelden breiden zich steeds verder uit over de Verenigde Staten. We zullen kort ingaan op het Marcellus-veld.

Het Marcellus schaliegas veld

Het Marcellus-veld ligt in het Oosten van Noord Amerika en bestaat uit maritiem sedimentair gesteente. Het veld strekt zich uit van het dorp Marcellus in de staat New York tot de Appalachian bekken. Het gesteente in dit veld bevat een groot reserve aan aardgas en haar ligging in de nabijheid van Oostkust van de Verenigde Staten maken dit veld zeer aantrekkelijk voor de ontwikkeling van energie. De boorput ligt bij dichtbevolkte gebieden zoals New Jersey, New York en New England. Dit transportvoordeel geeft gas uit het Marcellus-veld een voordeel op de Amerikaanse energiemarkt. Er is dan ook sinds 2007 steeds meer interesse in het Marcellus-veld, waar er in dat jaar nog maar 27 boorputten waren geboord, is dat aantal in 2011 opgelopen tot 2073 boorputten.²⁰⁷

De recente pijpleidinguitbreidingen hebben ervoor gezorgd dat Marcellus- schalie een productiegraad heeft van 7 miljard kubieke meter per dag. Hiermee is Marcellus het grootste schaliegasveld in de Verenigde Staten. Het beslaat ongeveer 25 procent Amerikaanse schaliegasproductie.

Het Marcellus-schaliegasveld staat echter zeker niet los van kritiek. Amerikanen vanuit Pennsylvania, New York, Ohio, West Virginia en zelf uit Maryland en Delaware

²⁰⁷ Pennsylvania department of environmental protection, www.depweb.state.pa.us/

hebben de handen ineengeslagen om te protesteren tegen de Marcellus-schaliegasindustrie. De voornaamste kritiek van de protestanten gaat uit naar het fraccen. 45 organisaties, waarvan onder andere de 'Protecting our water Organization', eisen dat er een memorandum komt over schaliegasontwikkeling. Omdat er nog geen duidelijke resultaten uit gerenommeerde onderzoeken zijn gekomen lijkt deze eis niet onterecht.²⁰⁸ Maar het economische belang van schaliegas is tot op heden van meer waarde dan gedegen onderzoek naar veiligheid.

Voor sommige landeigenaren in bijvoorbeeld Pennsylvania is schaliegas een goudmijn. In Amerika is het zo dat landeigenaren de mineraalrechten van hun land bezitten. Dit betekent dat oliemaatschappijen deze mensen moet uitkopen of hun land moet leasen. De waarde van deze tekenbonussen wordt gebaseerd op twee factoren. Ten eerste de mate van onzekerheid van de koper en ten tweede het aantal kopers dat met elkaar concurreert voor de koop. In 2005 was de interesse in het Marcellus-veld nog gering en de onzekerheid van de kopers groot, dit had als gevolg dat er contracten werden getekend voor een paar dollars per acre. Terwijl in 2008 toen er al een paar boorputten in gebruik waren, de onzekerheid voor de koper afnam en de prijzen hoger werden. De tekenbonus voor een landeigenaar lag in 2008 op 2000 dollar per acre.²⁰⁹ Deze landeigenaren zijn dan ook vaak niet de mensen die protesteren.

Schaliegas heeft in de loop der jaren dus tegenstand gekregen in Verenigde Staten. Waar in 2005 nog gemakkelijk wetten of uitzonderingen hierop door de senaat kwamen, is dit nu moeilijker omdat de bevolking steeds meer de gevaren van fraccen inziet.

Waar oppositie ontstaat, ontwikkelt zich ook de lobby voor de industrie. Deze lobbygroepen menen dat schaliegas klimaatsverandering tegengaat, omdat het milieuvriendelijker is dan kool. Dit zou een neveneffect van schaliegas zijn, waardoor veel burgers, politici en landen graag opteren voor het onconventionele gas.²¹⁰

Schaliegas heeft in de Amerikaanse binnenlandse gasproductie een revolutie te weeg gebracht. Waar bijna iedereen in het begin enthousiast was over het 'groenere' onconventionele gas, lijkt er in de laatste jaren steeds meer kritiek op de industrie te komen. Vooral de negatieve gevolgen van schaliegasboringen krijgen sinds kort veel kritiek. Probleem van deze kritiek in Amerika is echter dat de wetgeving of de uitzonderingen hierop al gemaakt zijn en dat de schaliegasvelden al in productie zijn en grote winsten opleveren. De kritiek lijkt hierdoor; 'too little, too late.'

²⁰⁸ <http://shalegasoutrage.org/>

²⁰⁹ CBN, 'Marcellus Turns Pennsylvania Into 'Saudi Arabia' of Natgas' (versie mei 2013) <http://www.cnbc.com/id/100720973> (9 juli 2013).

²¹⁰ Daniel P. Schrag, 'Is Shale Gas Good for Climate Change.' *MIT* 141 2 (2012) 72-80.

Washington heeft haar zinnen gezet op energieonafhankelijkheid en schaliegas lijkt het middel te zijn om dit te bereiken. Dit heeft gevolgen voor energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland. Door de overvloed aan schaliegas zal de Amerikaanse LNG-import sterk verminderen en misschien zelfs stoppen. Dit zou grote gevolgen kunnen hebben voor de Europese Unie, want de containerschepen die eerste naar de Verenigde Staten zouden gaan zullen nu van route veranderen naar Europa of Azië. Europa is haar LNG-basis al aan het uitbreiden, waardoor de prijzen en de traditionele leverancier, Gazprom, onder druk komen te staan.²¹¹

5.2.2 Twijfel binnen de Europese Unie en de verschillen met de Verenigde Staten

‘If we don’t back this technology, we will miss a massive opportunity to help families with their bills and make our country more competitive.’ - David Cameron

Europese politici kijken jaloers naar de gasontwikkelingen in de Verenigde Staten. De schaliegasrevolutie lijkt ervoor te zorgen dat Amerika in haar gasvoorziening niet meer afhankelijk is van ‘vijandige’ en autocratische landen. Exploratie van onconventioneel gas is begonnen in Europa. Polen springt hierbij het meest in het oog, maar er zijn ook boringen gestart in Duitsland, Spanje, het Verenigd Koninkrijk, Oekraïne en in andere landen. Maar er heerst in Europa ook twijfel rondom het ‘revolutionaire’ schaliegas. In onder andere Frankrijk zijn de schaliegas activiteiten uitgesteld voordat er was begonnen met boren, dit kwam vooral omdat de Franse regering twijfels had eventuele grondwatervervuiling. Significante productie in Europa lijkt niet voor 2020 van start te gaan. Er lijken een aantal oorzaken de schaliegasproductie in Europa tegen te werken. Het gaat hier vooral om milieu- en regelgevende zaken. Daarbij kan toegang tot land extra moeilijkheden geven door de bevolkingsdichtheid in Europa en grote hoeveel water die nodig voor exploratie van schaliegas.

In deze paragraaf zullen we de condities bekijken voor een schaliegasrevolutie in Europa. Zijn de condities voor schaliegas in Europa gelijk met de van de Verenigde Staten? Speciale aandacht zal uitgaan naar Polen. Dit land steekt haar interesse in schaliegas niet onder stoelen of banken en staat aan kop als het om Europese schaliegaswinning gaat. Heeft schaliegaswinning in Polen potentieel?

²¹¹ Kefferpütz, ‘Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?’, 4.

In februari 2011 verklaarde de Europese Raad dat: 'In order to further enhance its security of supply, Europe's potential for sustainable extraction and use of conventional and unconventional (shale gas and oil shale) fossil fuel resources should be assessed.'²¹²

Fossiele brandstoffen, zoals olie, aardgas en kool zijn veruit de belangrijkste energiebronnen in de EU en men voorziet dat deze brandstoffen de Europese energiemix zullen blijven domineren tot ten minste 2030. De Europese Commissie identificeerde in haar 'roadmap 2050' gas als de brandstof om het energiesysteem te transformeren. Het vervangen van kolen en olie door gas kan op korte termijn de emissie verminderen.

Conventioneel gas domineert tot op heden de wereldwijde gasproductie, maar de laatste jaren hebben twee ontwikkelingen ervoor gezorgd dat er men zich steeds meer focust op onconventioneel gas. Eerste oorzaak hiervan is de zorg dat de energieleveringen de energievraag niet zou kunnen bijhouden. De tweede oorzaak van de verschuivende focus is de toename van de onconventionele gasproductie in de Verenigde Staten. Het IEA schat dat onder de juiste omstandigheden onconventioneel gas 40 procent van de wereldwijde gasvraag op zich zou kunnen nemen rond 2035. Het is echter nog maar de vraag hoe makkelijk het is om onconventioneel gas te ontwikkelen buiten Noord- Amerika.²¹³

Onconventioneel gas ligt in tegenstelling tot conventioneel gas verspreid over elk continent. Hierdoor zou dit gas kunnen bijdragen aan een aantal voordelen voor de EU: lagere aardgasprijzen, meer beschikbaar gas voor de Europese markt, verlichting van de markt en diversificatie van leveranciers. Toch is de nieuwe focus op onconventioneel gas controversieel.

Binnen Europa is er, geïnspireerd op het succes in de Verenigde Staten, een groeiend enthousiasme ontstaan voor schaliegas. Door de groeiende angst omtrent importafhankelijkheid, vooral na de 2 gascrisisen, zien sommigen schaliegas als de oplossing voor Europa's energieproblemen. De schaliegasreserves in de EU kunnen volgens deze analisten leiden tot een sterkere industrie en een bijkomend voordeel is dat het banen creëert, waardoor het de gehele Europese economie kan versterken. Daarnaast zou het kunnen bijdragen aan stabiele en veilige brandstofleveringen, die ook milieuvriendelijker zijn dan fossiele brandstoffen.²¹⁴

²¹² Ivan Pearson, Peter Zeniewski, Francesco Gracceva, Pavel Zastera, Christophe McGlade, Steve Sorrell, Jamie Speirs en Gerhard Thonhauser, 'Unconventional gas: potential energy market impacts in the European Union.' *Joint Research Centre* (2012) 1-327.

²¹³ Ivan Pearson e.a., 'Unconventional gas', iii.

²¹⁴ Kefferpütz, 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?', 5.

Op het eerste gezicht lijkt de EU zeer geschikt om met de productie van schaliegas te starten. De Europese gasmarkt is groot en geïntegreerd, met relatief hoge prijzen en de verwachting is dat de vraag toe zal nemen. Tevens heeft de EU een goed ontwikkelde pijpleidinginfrastructuur. Het IEA berekende dat West-Europa rond de 15 miljard kubieke meter schaliegas herbergt, dit is genoeg gas om Duitsland 175 jaar te voorzien.

In tegenstelling tot Amerika wordt de schaliegasontwikkeling in de EU geleid door de grote olie- en gasbedrijven. Meer dan 40 bedrijven zijn actief op zoek naar Europa's schaliegaspotentie. Deze grote bedrijven realiseren zich dat ze hun kans op de Amerikaanse schaliegasmarkt hebben laten liggen en zijn erop gebrand om deze achterstand goed te maken.²¹⁵ Al deze factoren hebben ertoe geleid dat velen geloven dat schaliegas een 'gamechanger' kan worden de komende jaren.

In realiteit ligt dit genuanceerder. De demografische, politieke, regelgevende, milieu- en sociale verschillen tussen de EU en Amerika zorgen ervoor dat de ontwikkeling van schaliegas in Europa wordt afgeremd. Ten eerste is er een concreet geologisch data- en ervaringsverschil, omdat schaliegas in Europa een nieuw fenomeen is. Pogingen van de GASF (Gas Shales in Europe) om dit verschil in kennis te overbruggen, hebben tot beperkte successen geleid.²¹⁶ Steun van lokale bewoners voor de ontwikkeling van schaliegas, is het tweede verschil. De Europese Unie is niet alleen dichter bevolkt dan de Verenigde Staten, maar het is voor de Europese burgers onmogelijk om direct te profiteren van schaliegasboringen omdat men in Europa niet zoiets kent als mineraalrechten. De lokale bevolking in de Verenigde Staten kan grote bedragen verwachten als ze hun mineraal rechten verkopen aan olie- of gasbedrijven. In Europa zijn de mineraalrechten van de staat en niet van de eigenaar van een stuk grond.²¹⁷ In New York bijvoorbeeld krijgen sommige landeigenaren 5,500 dollar per acre. Een ander verschil tussen Amerika en de EU heeft te maken met het milieu. In de EU lijken oppositie groepen zich grote zorgen te maken over de potentiële vervuiling van het drinkwater. In Zweden werd na milieuklachten van lokale bewoners het boren naar schaliegas door Shell stopgezet. Daarnaast is fraccen zeer waterintensief, er zijn miljoenen liters water nodig voor een boorput. De grote hoeveelheden water in gebieden waar water schaars is maakt dat schaliegasproductie in deze lastig is.²¹⁸ Het vierde verschil tussen de EU en Amerika is dat de EU over weinig materiaal beschikt. Omdat boren naar schaliegas in Amerika lang geleden begonnen is heeft het land werktuigbedrijven en arbeiders die

²¹⁵ Kefferpütz, 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?', 4

²¹⁶ Kefferpütz, 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?', 5

²¹⁷ Howard Rogers, 'shale gas. The unfolding story.' *Oxford review of economic policy* 27 1 (2011) 117-143.

²¹⁸ Maximilian Kuhn en Frank Umbach., 'Shale gas: A game changer with implications for Europe.' *EUCERS* 1 1 (2011) 1-56.

ervaring hebben met fraccen. Ter vergelijking; in Amerika hebben ze 2000 gasboring faciliteiten, in Europa zijn dit er 50.²¹⁹ Een ander probleem voor de Unie is water en de lokale infrastructuur. Fraccen heeft als proces veel water nodig, dat water moet getransporteerd worden en na het proces moet het vervuilde water worden verwijderd. Daarnaast liggen de arbeidskosten en de milieustandaarden een stuk hoger in de EU. Hierdoor wordt de ontwikkeling van schaliegas vertraagd en wordt het duurder. Ook het geologische verschil, schaliegesteente ligt een stuk dieper in de EU dan in Amerika, zorgt ervoor dat schaliegas economische minder aantrekkelijk is in Europa.²²⁰ Een zesde verschil is dat in de EU geen significante politieke dynamiek heerst om schaliegas te promoten. Ook de grote olie- en gasbedrijven zorgen er in Europa voor dat ze beschermd zijn tegen eventuele financiële risico's. De ontwikkeling van de schaliegasindustrie gaat hierdoor een stuk trager dan aan de andere kant van de oceaan.

Al deze factoren bij elkaar laten zien dat een schaliegasrevolutie zoals in Amerika binnen de Europese Unie moeilijk is. De angst voor een groeiende afhankelijkheid van pijpleidingimport via Rusland neemt echter wel degelijk toe in de Europese Unie. Er is één land binnen de EU dat zich wel volledig richt op schaliegas en het belang hiervan verdedigt binnen de EU, dit is Polen.

De obstakels die de schaliegasontwikkeling ondervindt in Europa, lijken ervoor te zorgen dat het onconventionele gas hier geen 'gamechanger' zal worden. Toch zijn de problemen niet onoverkomelijk. Tot slot is het belangrijk om te weten dat globale ontwikkeling van schaliegas in het algemeen haar effect zal gaan hebben op de Europese gasmarkt.²²¹ Hier zal verderop in dit hoofdstuk uitgebreid op in worden in gegaan.

5.2.3 Polen: De drang naar afhankelijkheid

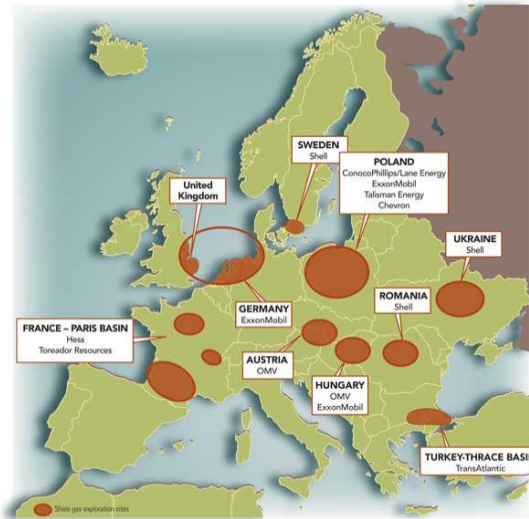
Geen enkel Europees land heeft een geschiedenis in de commerciële ontwikkeling van schaliegas en het is nog niet duidelijk of er in Europa ook maar een kubieke meter schaliegas geproduceerd gaat worden. In de voorgaande paragraaf werd beschreven dat er economische, politieke, milieu, geologische en geografische obstakels verbonden zijn met de productie van schaliegas in Europa. In Frankrijk, Bulgarije, Tsjechië, Nederland en Duitsland is op sommige plaatsen een verbod op hydrolyse fraccen. In Polen is de regering echter zeer enthousiast over

²¹⁹ Kefferpütz, 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?', 5.

²²⁰ Kefferpütz, 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?', 5.

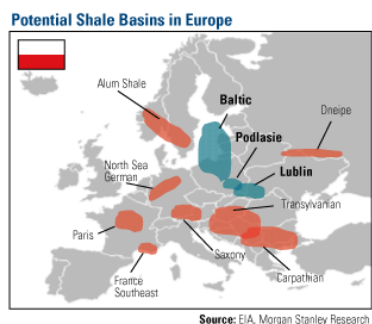
²²¹ Kefferpütz, 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?', 6.

schaliegas, daarnaast is de publieke oppositie tegen schaliegas hier erg klein.²²² De Poolse regering heeft 86 concessies gedaan voor exploratie naar onconventioneel gas sinds 2011. Deze exploratiedrang van de Poolse regering heeft ervoor gezorgd dat grote internationale olie- en gasbedrijven actief zijn in het land.

bron: <http://www.zerohedge.com/news/>

De EIA schatte de technische haalbare schaliegasreserves in Polen op 5300 miljard kubieke meter.²²³ Net als hun Amerikaanse collega's weten Poolse geologen ook al geruime tijd van de rijke schaliegasreserves onder Pools grondgebied. Het gaat in Polen met name om 3 grote schaliegasvelden. Het Baltische-veld in het noorden, Podlasie-veld en het Lublin-veld in het zuidoosten.

Het land kent echter geen traditie in de gasproductie. In 2010 produceerde Polen ongeveer 2 procent van de totale Europese gasproductie. De bescheiden historie maakte de schattingen

²²² Corey Johnson en Tim Boersma, 'Energy (in)security in Poland the case of shale gas,' *Energy Policy* 53 C (2013) 389-399.

²²³ IEA, are we entering a golden age of gas, http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowsite/2011/WEO2011_GoldenAgeofGasReport.pdf

van het IEA sensationeel. Deze sensationele schattingen werden echter een jaar later ver naar beneden bijgewerkt door het Poolse geologische instituut.²²⁴

Ondanks dat de schaliegasreserves minder sensationeel zijn dan de schattingen van het IEA, is men in Polen zeer geïnteresseerd in het onconventionele gas. Dit heeft twee voornaamste redenen: In Polen betalen consumenten hoge prijzen voor gas en er is een diepgeworteld en wijdverbreid geloof dat het land volledig afhankelijk is van Rusland. Het is dan ook duidelijk dat de Poolse energieagenda gekleurd is door een sterk wantrouwen ten opzichten van Rusland. Dit wantrouwen is niet verrassend als we kijken naar de historie van oorlog, onderwerping en hegemonie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat met zo'n geschiedenis, de Polen zich ergeren aan de energierealiteit. Een relatie waarin Rusland het land al geruime tijd voorziet in haar gas- en oliebehoeften.²²⁵

Energieveiligheid gaat in Polen gepaard met geopolitieke kwetsbaarheid. Het discours aangaande het energiebeleid gaat vooral over veiligheid, hierdoor wordt energie verbonden met nationale veiligheid en bedreigingen. Doordat de regering in Warschau energie verbindt aan de nationale veiligheid, gaat de schaliegasdiscussie anders dan in andere Europese landen. In Duitsland ziet de regering in Berlijn energie als economisch en niet als strategisch.²²⁶ Sinds Polen in 2004 lid werd van de Europese Unie, zet het land zich in voor een duidelijker energiebeleid en wil het land Brussel duidelijk maken dat er te weinig gedaan wordt aan de energieafhankelijkheid. De Poolse regering in Warschau heeft veel moeite gestoken in het creëren van een soort energie NATO binnen de Europese Unie, waar Russische energielevering dreigementen tegen een lidstaat zouden worden gezien als een dreigement tegen alle lidstaten (musketierprincipe). Ondanks alle moeite was de poging niet succesvol.²²⁷

Polen wil niet meer afhankelijk zijn van Russische energie en schaliegas wordt door de Polen als redding gezien. En om dit reddingsmiddel te exploiteren schuwt Polen geen middelen, dit leidt tot frustraties in Brussel. Op 27 juni 2013 werd door het Europese gerechtshof getwijfeld aan de legaliteit van de Poolse schaliegaslicenties. Het ging hier om 100 schaliegasexploratielicenties die door Warschau waren goedgekeurd aan bedrijven die zich niet hadden ingeschreven bij Hydro carbon directie van de EU. Hiermee gaf het Europese gerechtshof een duidelijke boodschap af aan de Poolse regering: Polen kan niet kosten wat kost haar schaliegasindustrie ontwikkelen.²²⁸ Toch meent de Poolse viceminister van milieu

²²⁴ IEA, are we entering a golden age of gas, http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowebiste/2011/WEO2011_GoldenAgeofGasReport.pdf 58.

²²⁵ Johnson en Boersma, 'Energy (in)security in Poland the case of shale gas', 396.

²²⁶ Johnson en Boersma, 'Energy (in)security in Poland the case of shale gas' 396.

²²⁷ Johnson en Boersma, 'Energy (in)security in Poland the case of shale gas' 396.

²²⁸ <http://www.euractiv.com/>

dat er geen licenties schade zullen oplopen. Warschau heeft schaliegas het middelpunt gemaakt van hun energiestrategie, die gericht is op afbreken van afhankelijkheid van Russische gasleveringen.²²⁹

Waar de EU niet instaat is om schaliegasontwikkeling in Noord- Amerika te beïnvloeden, heeft de Unie wel invloed op de schaliegasontwikkelingen in Polen. In Polen heerst een zeer geringe oppositie tegen het onconventionele gas.²³⁰ Het gebrek aan publieke tegenstand lijkt gerelateerd aan een combinatie van historische spanningen en wantrouwen tussen Polen en Rusland. De vraag blijft of Polen op grote schaal schaliegas zou kunnen gaan exploiteren, en hoe de Poolse bevolking dan gaat reageren. Voor nu lijkt de ergernis van energieonafhankelijkheid belangrijker dan schade aan mens of milieu.

5.3 De Russische reactie op de ‘shaliegasrevolutie’

Het Russische staatsbedrijf, Gazprom, wordt over de hele wereld gezien als een extreem commercieel en politiek machtig bedrijf. De marktdominantie van het bedrijf in Centraal en Oost Europa, de rol die het speelt als energieleverancier naar Duitsland, Turkije en Italië bevestigen de dominantie rol van Gazprom op de gasmarkten. Onder Vladimir Poetin werd de energiesector nog sterker genationaliseerd. Gazprom is goed voor 80 procent van de binnenlandse productie in Rusland en is hier mee de belangrijkste inkomsten bron van de staat. Maar deze sterke positie en het daarmee gepaard gaande gebrek aan concurrentie heeft ook een keerzijde. Gazprom staat bekend om haar inefficiëntie en initiatieven om te moderniseren worden onderdrukt. Hierdoor lopen veel projecten achter op schema of stijgen deze ver boven het budget uit.²³¹

De shaliegasrevolutie in Amerika zal zonder twijfel de energiekaarten opschudden. Het IEA voorspelt al dat in 2035 Amerika de grootste gasproducent van de wereld kan worden. Dit betekent dat het de eerste plek van Rusland overneemt. Tot vrij recent reageerde Gazprom laconiek op dat soort schattingen en de impact die shaliegas zou kunnen hebben. Andy Flower (BP) meent dat; ‘*Gazprom is taking what seems to be a head in the sand position on shalegas.*’²³²

²²⁹ <http://www.euractiv.com/>

²³⁰ Johnson en Boersma, ‘Energy (in)security in Poland the case of shale gas’, 397.

²³¹ John Helmer., ‘The Upcoming Gas Revolution: Russia’s Response and its Implications for Europe.’ *ARI* (2013) 1-18.

²³² Anna Shiryayevskaya., ‘Gazprom Biggest Loser as Shale Gas Upends World Markets’, *Bloomberg*, 22 juni 2012.

5.3.1 *De langzame ontwaking van de energiegigant*

Het heeft een tijd geduurd voordat Gazprom wakker werd geschud door de dreiging die de Amerikaanse schaliegasrevolutie vormt voor de Russische ambities om de globale gasmarkt te domineren. Volgens Olga Khvostunova, Institute of modern Russia, kan het gebrek aan lange termijnvisie binnen Gazprom negatieve gevolgen hebben voor het bedrijf, en daarmee voor Rusland. Deze mening wordt niet alleen door het IMR gedragen, ook Rusenergy, een toonaangevend consultancy bedrijf voor de Russische olie- en gasindustrie, meent dat Gazprom de ‘verliezer van 2012’ is. Het grootste gasbedrijf in de wereld wordt bekritiseerd door haar managementinefficiëntie, slechte investeringen en winsten waar vraagtekens bij kunnen worden gezet. Daarbij lijkt het bedrijf haar reputatie als ‘gasterrorist’ niet kwijt te raken, sterker nog deze reputatie wordt alleen maar versterkt. Tot recent leek deze kritiek het bedrijf geen schade te berokkenen. Het behield haar positie als globale leider en de CEO van het bedrijf stond hoog in de ‘Harvard Business review’s top 100’ van meest efficiënte managers.²³³ De tijden lijken te zijn veranderd.

In 2012 kwamen de interne problemen bij Gazprom aan de oppervlakte. In het rapport van Rusenergy, werd het bedrijf eerste in de categorie ‘Failure of the Year’. Ondoordachte pijpleidingprojecten liepen vertraging op of werden zelfs afgeblazen. Een van de redenen hiervoor is het langzame herstel van de Europese vraag naar Russisch gas, maar een van de hoofdredenen is de schaliegasrevolutie in de Verenigde Staten. De situatie veranderde op het moment dat olie- en gasprijzen stegen, waardoor de nieuwe technologieën voor fraccen en horizontaal boren rendabel werden in de Verenigde Staten. De ‘revolutie’ die dit veroorzaakte in de Verenigde Staten zorgde voor prijsdalingen van gas op de Amerikaanse markt en sinds recent is Amerikaans gas voor de lokale markten goedkoper dan gas uit Rusland.²³⁴

De Russische reacties op de nieuwe ontwikkelingen in de Amerikaanse energiemarkt waren septisch. In juni 2010, tijdens de ‘European Business Congress’ in het Cannes, sprak Gazprom CEO Alexei Miller over ‘de schaliemythe’. Hiermee claimde Miller dat schaliegas niet meer was dan een lokale hulpbron, wat alleen gebruikt kon worden om tekorten in conventioneel gas te compenseren in de regionale markten. Miller’s sarcastische opmerking aan het eind van zijn speech; ‘*If you like fois gras, it doesn’t mean that you don’t eat steaks anymore*’, is een goed voorbeeld van de laconieke houding van Gazprom ten aanzien van schaliegas. Ondanks minder vraag vanuit de EU voor Russisch gas, door de financiële crisis,

²³³ Institute of modern Russia, ‘How Gazprom snoozed to the shalegas revolution’, <http://imrussia.org/> (5 Februari 2013)

²³⁴ Institute of modern Russia, ‘How Gazprom snoozed to the shalegas revolution’, <http://imrussia.org/> (5 Februari 2013).

garandeerde Gazprom's CEO dat de energie-industrie in deze landen rond 2012 weer zou herstellen en dat Gazprom zich zou concentreren om de groeiende Europese vraag naar energie te beantwoorden.²³⁵

Maar vanuit een leveranciersoogpunt is de groeipotentie voor de Russische productie op de mediumtermijn gelimiteerd. Dit komt door het in verval raken van de twee West Siberische velden, Yambur en Urengoy. Uitputting van deze velden is lastig te voorspellen, maar de gehele productie, 90 procent van Russische productie, lijkt niet boven de 470 miljard kubieke meter te komen in 2020. Dit is aanzienlijk lager dan de 592 mkm die in 2008 werd geproduceerd. Door deze scherpe daling zou Rusland de reserves in het Noordwesten van het land in productie moeten gaan brengen.²³⁶ Deze schattingen lijken Miller in ieder geval niet van zijn stuk te brengen, want hoewel in 2010 schaliegas in Europa steeds nadrukkelijker in beeld kwam meende Miller dat; *'Shalegas is a wellplanned propaganda campaign, similar to those of global warming or biofuels.*

De Russische gasgigant had er in 2011 alle vertrouwen in dat de Europese vraag zou blijven groeien. Maar British Petroleum (BP) schatte in haar 'Statistical Review of World Energy' in 2011 dat de Europese vraag naar gas dat jaar met 9,9 procent zou dalen. Deze vermindering werd niet alleen veroorzaakt door de financiële crisis, maar ook door de hoge gasprijzen. Gazprom veranderde haar exportbeleid ten aanzien van Europa niet. In oktober 2012 werd de North Stream uitgebreid waardoor de capaciteit van deze pijpleiding werd verhoogd van 27 naar 55 mkm. De eigenaardige pogingen van Gazprom om haar positie op de Europese markt te versterken gingen tegen de trend van de markt in. De Europese markt veranderde mede door invloed van wereldwijde veranderingen in LNG-leveringen vanuit Qatar en Noorwegen.²³⁷

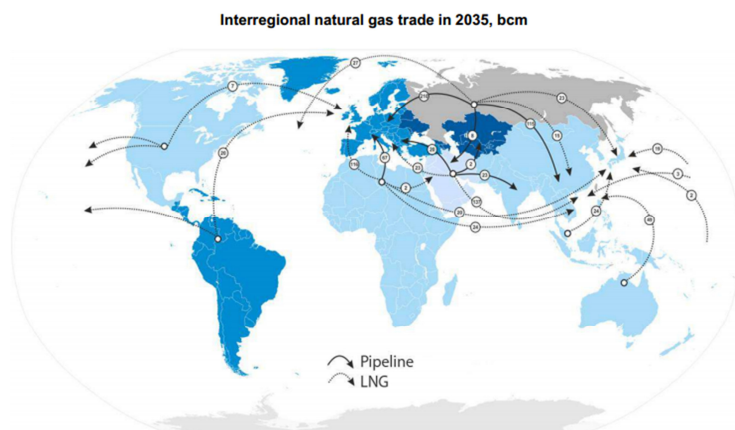
Waarom veranderde de LNG-leveringen van richting? Het antwoord is schaliegas. De schaliegasrevolutie in de Verenigde Staten maakte gasimport overbodig in Amerika. Qatar en Noorwegen veranderden hun exportroutes naar de Europese gasmarkt, met als resultaat dat aan het eind van 2012 het aandeel LNG op de Europese gasmarkt verhoogd was naar 20 procent in vergelijking met 12 procent in 2008. Terwijl Rusland voor haar inkomen sterk

²³⁵ Institute of modern Russia, 'How Gazprom snoozed to the shalegas revolution', <http://imrussia.org/> (5 Februari 2013).

²³⁶ Rafael Fernandez en Enrique Palazuelos., 'The future of Russian gas exports to East Asia: Feasibility and market implications.' *Elsevier* 43 (2011) 1069-108.

²³⁷ Institute of modern Russia, 'How Gazprom snoozed to the shalegas revolution', <http://imrussia.org/> (5 Februari 2013).

afhankelijk is van gasleveringen aan de EU, ziet de EU steeds meer mogelijkheid naast Rusland.

Bron: http://russiancouncil.ru/en/blogs/casingpoint/?id_4=334

Waar de Europese Unie haar diversificatiemogelijkheden in haar schoot geworpen krijgt door de schaliegasrevolutie in de Verenigde Staten, moet Rusland op zoek naar nieuwe exportgebieden. Door de late en latente reactie op het onconventionele ‘wondergas’ is de onderhandelingspositie van Gazprom verzaakt. De vraag naar energie is stijgende in bijvoorbeeld China, maar Gazprom en de Chinese nationale brandstofcoöperatie zijn al meer dan 6 jaar aan het onderhandelen. Hoewel beide partijen suggereren dat ze graag een overeenkomst tekenen eind 2013, hebben de meeste analytici deze hoop opgegeven.

Waar het Russische zelfvertrouwen in 2010-2011 nog torenhoog was en schaliegas een propagandacampagne, is dit zelfvertrouwen gestaagd afgenomen sinds 2012-2013. De Russische President stelde, terwijl hij sprak voor de Russische Duma; *‘US shalegas production may ‘seriously’ restructure supply and demand in the global hydrocarbons market’*. Gazprom moet zich voorbereiden op onverwachte schokken van buitenaf. Waar het Amerikaanse Bloomberg, een financiële dienstverlening, in 2009 al rapporteerde dat de Verenigde Staten Rusland zou passeren als grootste gasproducent, leek Rusland het niet te willen horen. Niet alleen de late reactie van Rusland, maar vooral de binnenlandse gasrevolutie in Amerika an sich zal invloed hebben op de wereldwijde gasmarkt. Deze invloed zal zich ook laten voelen in de energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland.

- 3.4. Invloed van schaliegas op de energiemarkten, verandering in de energierelatie?

De kans dat schaliegas een revolutie veroorzaakt in de Europese binnenlandse gasproductie, zoals in de Verenigde Staten, lijkt vrijwel uitgesloten. Energieonafhankelijkheid is en blijft een ‘hot item’ in Europa, maar er bestaat daarnaast ook grote weerstand tegen de productie

van schaliegas. Waar de Poolse regering graag inzet op onconventioneel gas, moet dit Europese land zich echter houden aan milieuregels die worden opgelegd vanuit Brussel. Zal Europa voor haar energie-import afhankelijk blijven van Rusland? Het antwoord hierop is twijfelachtig.

De grootschalige productie van onconventioneel gas heeft ertoe geleid dat Amerika Rusland voorbij is als grootste gasproducent van de wereld. Dit feit betekent dat Amerika's liquid natural gas (LNG)-import sterk zal dalen en uiteindelijk zelfs stopt.²³⁸ Dit heeft grote gevolgen voor de internationale gashandel: De mondiale vraag naar gas is gedaald en grote toevloed van LNG uit het Midden- Oosten overspoelt de markt. De schaliegasrevolutie in Amerika laat haar invloed voelen op de globale gasmarkt.

5.3.2 Een overschot aan LNG?

Door de terugloop van de gasimport in de Verenigde Staten heeft LNG, dat bestemd was voor de Amerikaanse markt, nu Azië en Europa als eindbestemming. Dit gevolg van schaliegas is een directe bedreiging voor Gazprom en daarmee voor Rusland. De dreiging voor Rusland als energiemacht is niet Europese binnenlandse schaliegas productie, maar een overvloed aan LNG op de Europese energiemarkt.

Schaliegas kan op veel plekken in wereld worden geproduceerd en veel van die locaties zijn niet met Europa verbonden via pijpleidingen. Hierdoor zal de LNG-infrastructuur een belangrijke rol gaan spelen.²³⁹ Het plannen en bouwen van een LNG-haven duurt ongeveer 4 tot 5 jaar. Rotterdam heeft, met subsidies uit Brussel, sinds 2011 een LNG-haven.²⁴⁰ Dit betekent dat Europa, in tegenstelling tot Rusland, wel lijkt te hebben geanticipeerd op de schaliegasproductie.

Voor Gazprom bestaat er dan ook de reële dreiging dat de Verenigde Staten schaliegas zal gaan exporteren naar Europa. Deze kans is groot, want hoewel sommige sectoren van de Amerikaanse industrie vragen om een exportverbod voor schaliegas om de binnenlandse prijzen laag te houden, het economische logischer is voor Amerika om schaliegas te exporteren in LNG vorm. Zonder export zal de binnenlandse Amerikaanse gasprijs rond 4 dollar voor een miljoen BTU liggen, met export zal deze prijs 1 dollar stijgen naar 5 dollar. Deze stijging van 1 dollar is niet te vergelijken met de winsten die kunnen worden gemaakt

²³⁸ Stefanie Kneppers, 'Gazprom, het Kremlin en de Europese energieveiligheid.' *Internationale spectator* 65 4 (2011) 208-2012.

²³⁹ Jonas Teusch, 'Shale Gas and the EU Internal Gas Market: Beyond the Hype and Hysteria,' *CEPS Working Documents* (2012) 1-12.

²⁴⁰ www.transport-online.nl/

bij de verkoop van schaliegas. Daarnaast zal de export ook de Amerikaanse staatskas spekken.²⁴¹

Naast Noord-Amerikaanse projecten lijken ook Australië, Qatar en Nigeria belangrijke spelers te worden in de globale LNG-leveringen. Ook in Oost-Afrika en de Oosterse mediterrane zijn er grote mogelijkheden voor productie en export van LNG.²⁴² Hierdoor zal Gazprom, zonder dat er een enkel schaliegasveld in productie is gedaan, de impact van het onconventionele gas voelen. Door een grote hoeveelheid LNG op de globale energiemarkt en toegang tot verschillende gasleveranciers, zal de Europese positie in de energierelatie met Rusland verbeteren.

Gazprom's marktmodel zal onder steeds meer druk komen te staan. LNG zorgt ervoor dat de prijs van gas daalt in de Europese Unie, waardoor Gazprom haar prijzen zal moeten aanpassen. Meer gas- en diversificatiemogelijkheden voor Europa vormen een bedreiging voor de bestaande lange termijncontracten.

5.3.3 De gevolgen voor de energierelatie tussen de Europese Unie en Rusland

Als de Russische gasexport voor een deel vervangen zou worden door onconventioneel gas uit andere landen, zal dit gevolgen hebben voor de wederzijdse afhankelijk tussen Rusland en haar exportlanden. Europa zal minder afhankelijk worden van Rusland, de Russische economische groei in gevaar en de druk op innovatie en productie zal toenemen. Overheden, zoals in Rusland en binnen de EU, zullen hun beleid moeten aanpassen door de toename van de globale gasleveringen. Europa heeft hier op geanticipeerd, terwijl Moskou zeer laconiek reageerde.

Rusland zal de dalende vraag naar gas binnen de Europese Unie gaan voelen, want de inkomsten hieruit zullen terug gaan lopen. Het gevolg hiervan is mede dat energie minder belangrijk zal worden als instrument in het buitenlandbeleid van Rusland. Europa zal profiteren van de wereldwijde gastoename omdat de prijzen lager zullen zijn dan geanticipeerd werd. Bijkomend voordeel is dat er meer diversificatie van leveranciers ontstaat, waardoor de zorgen over leveringsveiligheid zal afnemen.²⁴³

²⁴¹ Alan Riley, ' Commission v. Gazprom: The antitrust clash of the decade.' *CEPS policy briefs* (2012) 1-15.

²⁴² Alan Riley, ' Commission v. Gazprom', 5.

²⁴³ John Deutch, ' The good news about gas. The natural gas revolution and its consequences.' *foreign affairs* 90 1 (2011) 82-93.

Bron: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/d8c79266-6764-11df-a932-00144feab49a.html>

Rusland moet zich voorbereiden op een significante daling van inkomsten die het zal gaan krijgen uit gasexport naar Europa. Nu onconventioneel gas toegankelijk is in Europa, zullen de consumerende landen eisen dat er een open markt ontstaat, waarin verschillende leveranciers met elkaar concurreren.

De Russische regering heeft al deze inkomsten uit de gasexport hard nodig om het productie- en distributienetwerk van Gazprom te moderniseren. Daarnaast zijn deze inkomsten hard nodig om al gestarte initiatieven te financieren. Deze initiatieven zoals het 'Sakhalin Island'-project waren bedoel om het exportgebied van Gazprom te vergroten, waardoor het minder afhankelijk zou worden van de Europese energiemarkt.

Europa aan de andere kant heeft alleen maar voordeel van het toenemende volume gas. De leveringsveiligheid binnen de EU zal toenemen. Het lijkt erop dat Europa kan uitkijken naar een gasmarkt die minder gesloten is en waarin competitie zich steeds meer zal verspreiden door LNG-import vanuit een variatie aan landen.²⁴⁴

Misschien moet de Europese Unie zich vooral richten op de verbetering van de infrastructuur voor LNG en haar vizier minder richten op de binnenlandse productie van schaliegas. De schaliegashype, vooral in Polen, moet er niet voor zorgen dat de aandacht voor marktintegratie verminderd. Een EU- energieautarchie gebaseerd op binnenlandse gasproductie lijkt niet in het vooruitzicht te liggen. Hoewel de gevolgen van de schaliegasrevolutie in de Verenigde Staten positieve gevolgen zullen hebben voor de positie van EU in haar relatie met Rusland, moet de binnenlandse schaliegashype getemperd worden.²⁴⁵

²⁴⁴ Deutch, 'The good news about gas', 4.

²⁴⁵ Teusch, 'Shale Gas and the EU Internal Gas Market', 6.

Een sterke geïntegreerde interne gasmarkt zal de gevolgen die schaliegas heeft op de positie van de EU alleen maar versterken. Het verenigen van gas, zowel conventioneel als onconventioneel, in een enkele markt zal bijdragen aan de diversificatie van de energiebronnen. Daarnaast zal een samengevoegde gasmarkt waar de transportatie van gas geen grenzen kent, leiden tot diversificatie van transportroutes, waardoor de afhankelijkheid van politieke instabiele transitregio's afneemt.

Schaliegas zal binnen Europa een grote rol gaan spelen hoewel de kans op Europese schaliegasproductie op dit moment klein lijkt. Om het vertrouwen van een groot deel van de bevolking te winnen zal de energie-industrie een stap-voor- stap-beleid moeten aannemen aangaande de ontwikkeling van schaliegas. Een eerste stap zou bijvoorbeeld een open en transparant proefproject kunnen zijn. Als zo'n project kan bewijzen dat de risico's voor de Europese burgers nihil zijn, zouden schaliegasproducenten misschien het vertrouwen van de bevolking kunnen winnen. Binnen de Europese Unie is dit scenario reëel en het gastland voor dit project kan geen ander land zijn dan Polen. Transparantie en betrokkenheid van de bevolking zou niet gelimiteerd moeten zijn aan het proefproject, maar zal algemeen beleid moeten worden.

Ten slotte is een goed functionerende Europese gasmarkt een sleutelprioriteit, wat de ontwikkeling van schaliegas in Europa in de hand werkt. Kortom de toekomst voor de Europese Unie ziet er rooskleurig uit, hier moet echter wel marktintegratie, transparantie en hard werken tegenover staan.

Bron: <http://www.agoodtreaty.com/>

6 Conclusie

Is het gevaarlijk om afhankelijk te zijn van andere landen voor de levering van energie? Met deze vraag werd de inleiding geopend. De groeiende energieafhankelijkheid baart Europese politici al geruime tijd zorgen. Fossiele brandstoffen zijn niet onuitputtelijk en de vraag hiernaar neemt toe. Het veiligstellen van energievoorraden is voor Europese regeringen een topprioriteit, ondanks complexe economische en politieke voorwaarden. Energie speelt sinds de ontdekking van deze bodemschatten een belangrijke rol in de geopolitieke verhoudingen. Dit komt mede doordat energiebronnen wereldwijd erg ongelijk verspreid liggen en daarbij per regio verschillend op energie wordt ingezet voor commerciële of politieke doeleinden. Het resultaat hiervan is een zeer onevenwichtige situatie.

Deze masterscriptie ging over de energierelatie tussen energie-exporteur Rusland en energie-importeur Europa. Waar de EU afhankelijk is van Rusland als leverancier, is Rusland afhankelijk van de EU als afzetmarkt. Van deze situatie van wederzijdse afhankelijkheid blijkt in de geschiedenis van de energierelatie tussen Rusland en de EU niet altijd sprake te zijn geweest. Het toekomstbeeld lijkt met het oog op de ontwikkeling van schaliegas in het voordeel van de EU te zijn. Dit is echter nog lang geen zekerheid. Vanuit de historische analyse hebben we kunnen afleiden dat na de Tweede Wereldoorlog en ten tijde van de Koude Oorlog de relatie tussen Europa en de Sovjet- Unie sterk werd beïnvloed door de Verenigde Staten. Amerika wilde het communisme indammen en Europa, via het Marshall-plan, weer opbouwen. Waar de Amerikaanse invloed steeds minder werd, lijkt deze invloed tegenwoordig weer nadrukkelijk aanwezig. De oorzaak hiervan is dat er in de Verenigde Staten een schaliegasrevolutie bezig is. Door de historische analyse konden we nagaan of er bepaalde momenten waren waarin de relatie veranderde. De ‘Ostpolitik’ van Willy Brandt, de val van de Berlijnse muur, het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de oliecrisisen zijn allemaal gebeurtenissen uit de turbulente historie van deze relatie die radicale veranderingen met zich meer brachten. Binnen de meer contemporaine geschiedenis lijkt het gasconflict tussen Oekraïne en Rusland een duidelijk omslagpunt omdat beide landen als betrouwbare partner hadden afgedaan. Het beeld dat de historische analyse oproep, was dat Rusland steeds meer de bovenliggende partij werd. Door de Russische energiestrategie te vergelijken met het Europese energiebeleid kon worden geconcludeerd, dat het multilateralisme vanuit Brussel moeilijk kon concurreren met het bilateralistische beleid van Moskou. Een van de redenen hiervan is dat Europese integratie op het gebied van energie niet wil vloten. Dit komt doordat de belangen die gepaard gaan met energie per Europese lidstaat sterk verschilt. Moskou speelt hier op in door met individuele lidstaten bilaterale overeenkomsten aan te gaan. Russische en

Europese diplomaten zijn sinds de jaren '90 actief opzoek naar een betere samenwerking. Hoewel multilaterale verdragen met betrekking tot energie zeer schaars zijn, was het eerste verdrag, de Energy Charter Treaty, een multilateraal verdrag, wat echter door Rusland niet geratificeerd werd. Het bilaterale Partnership Cooperation Agreement was de start van een politiekdialog tussen de Europese Unie en Rusland, maar ook dit verdrag loste het energievraagstuk niet op. Door de dialoog aan te gaan leken beide blokken rond het millennium nader tot elkaar te komen. Dit geldt echter niet voor alle lidstaten van de Europese Unie. Doordat de Unie zich uitbreidt, worden ook de scheurtjes zichtbaar. Oude en nieuwe lidstaten verschillen sterk van mening over de manier waarop de EU Rusland moet benaderen. Geschillen over het te voeren beleid ten aanzien van Moskou splitst de EU in grotere en kleinere lidstaten. Waar Brussel Moskou niet lijkt te kunnen veranderen speelt Moskou een belangrijke rol in Brussel. De Europese Commissie zit niet stil en heeft een aantal pogingen gedaan om een gemeenschappelijk energiebeleid te ontwikkelen. Liberalisatie van de markt is hier een van de voorwaarden voor, maar het verschil tussen sociale en politieke belangen die bij energie spelen maakt dat individuele lidstaten een gemeenschappelijk beleid blokkeren. Onder leiding van Poetin voerde Rusland een pragmatisch buitenlandbeleid, waarin de relatie met de EU vaak prikkelbaar was. De Europese Unie heeft als normatieve macht soms lichte kritiek op het beleid van Rusland. De Unie kan door haar interne verdeeldheid echter geen vuist maken. Waar de Unie verdeeld was breidt de Russische staat, via staat bedrijf Gazprom, haar energiemonopolie steeds verder uit. Door een individualistisch Europeesbeleid en bilaterale overeenkomsten wordt energiegrootmacht Rusland in de kaart gespeeld. Hier lijkt na 2009 verandering in te zijn gekomen. In de casestudy werden de gasconflicten tussen Rusland en Oekraïne behandeld. Rusland draaide op 7 januari 2009 de gaskraan helemaal dicht, waardoor 16 EU-lidstaten afgesloten waren van gas. De gascrisissen van 2006 en 2009 hadden diepe indruk gemaakt op de EU en haar lidstaten. Binnen de EU kwamen twee ideeën op; diversificatie van de energie-import en het ontwijken van Oekraïne als transitland. Rusland en Oekraïne hadden flinke reputatieschade opgelopen. Diversificatie van de energieleveranciers is voor de EU geen gemakkelijke opgave en de afhankelijkheidsvraag wordt acuut als men bedenkt dat Rusland en in mindere mate Noorwegen en Algerije samen goed zijn voor 85 procent van de gasimport van de EU. Rusland leek de touwtjes stevig in handen te hebben, toch is dit niet het geval. De EU is echter wel degelijk bij machte. De Europese energiemarkt is de grootste van de wereld en bijna 90 procent van de totale gasexport van Rusland is bestemd voor de EU. Dit maakt Rusland afhankelijk van de EU als afzetmarkt. Het vinden van alternatieve energieleveranciers en routes zal lastig zijn voor de

EU, daarnaast zijn de EU-lidstaten angstig om hun waardevolle energieverdragen met Rusland op te geven voor een gemeenschappelijk Europees beleid. Schaliegas zou deze angst deels kunnen wegnemen. Schaliegas heeft de potentie om de wereldwijde energie-industrie op zijn kop te zetten. Er is veel, het is 'goedkoop', het is schoner dan fossiele brandstoffen en het ligt over de hele wereld verspreid. Dit gas lijkt geopolitieke gevolgen te hebben voor de energierelatie tussen de EU en Rusland. We moeten verwachtingen omtrent de schaliegasproductie in Europa temperen. Dit komt omdat de condities voor dit 'revolutionaire' gas in Europa minder rooskleurig zijn dan in Amerika. De geologische data en ervaringsverschillen tussen de EU en de VS zijn groot. Daarnaast is de Europese Unie dichter bevolkt dan Amerika en profiteren Europeanen niet direct van schaliegasboringen, omdat men in Europa zoiets als mineraalrechten niet kent. Binnen Europa bestaat er daarnaast ook stevigere oppositie tegen schaliegasboringen door milieugevaren. Binnen Europa lijkt het dan ook dat alleen Polen haar kaarten inzet op schaliegas.

De kans dat schaliegas een revolutie gaat veroorzaken binnen de Europese binnenlandse gasproductie lijkt uitgesloten. Dit wil echter niet zeggen dat schaliegas geen indirecte invloed zal gaan hebben op de energierelatie tussen Rusland en de EU. De grootschalige productie van schaliegas in de Verenigde Staten heeft ertoe geleid dat Amerika Rusland voorbij is als grootste gasproduct van de wereld. Dit zal wel degelijk de relatie tussen Brussel en Moskou gaan beïnvloeden. Doordat de Amerikaanse import van LNG sterk zal dalen of zelfs stopt, zal LNG vanuit andere gebieden zoals het Midden- Oosten, wat oorspronkelijk voor de Verenigde Staten bestemd was, andere afzetmarkten moeten vinden. Hierdoor zal de prijs van gas in Europa gaan dalen en vergroot dit de diversificatieopties voor de Europese Unie. De kans is aanwezig dat de vraag naar Russisch gas binnen Europa zal afnemen, waardoor Rusland minder inkomsten zal vergaren.

Schaliegas zal een belangrijke rol gaan spelen binnen de Europese Unie, ondanks dat de kans op Europese schaliegasproductie klein lijkt. Waar Rusland in 2009 de gaskraan nog dichtdraaide en het land vanuit haar energietroon de energierelatie met de EU leek te bepalen, is deze situatie in 2013 veranderd. Schaliegas heeft de verhoudingen binnen deze relatie doen kantelen in het voordeel van de EU. Het toekomstbeeld ziet er voor de Europese Unie steeds positiever uit. Het heeft er alle schijn van dat de Europese Unie zich uit de houdgreep van 'energie reus' Rusland weet te bevrijden.

7 Literatuurlijst

Boeken

- Bros, T., *After the US shale gas revolution* (Parijs 2011).
- Cormick, Mc.J., *Understanding the European Union: A Concise Introduction* (Londen 2005).
- David, M., *National Perspectives on Russia: European foreign policy in the making* (Londen 2013).
- Francis McGowan, *European energy policies in a changing environment* (Sussex 1996).
- Haghighi, S.S., *Energy security: the external legal relations of the European Union with major oil- and gas-supplying countries* (Oxford 2007).
- Hanson, P., *The Rise and Fall of the Soviet Economy: an Economic History of the USSR from 1945* (Essex 2003).
- Judt, T., *Postwar: A history of Europe since 1945* (New York 2005).
- Kempe, F., *Berlin 1961: Kennedy, Khrushchev, and the Most Dangerous Place on Earth* (Londen 2011).
- Library of Congress. Legislative Reference Service., *Soviet Oil in the Cold War: A Study* (U.S. 1961).
- Lippert, W.D., *Richard Nixon's détente and Willy Brandt's OSTPOLITIK: The Politics and economic Diplomacy of engaging the East* (Pennsylvania 2005).
- Moran, D en Russell, J., *Energy security and global politics: The Militarization of resource management* (New York 2008).
- Palmer, R.R., Colton, J en Kramer, L., *A History of the Modern World* (Chicago 2002).
- Roosa, R.V., Armin, G en Matsukawa, W.M., *East-West Trade at a Crossroads: Economic Relations with the Soviet Union and Eastern Europe: a Task Force Report to the Trilateral Commission* (New York 1982).
- Sakwa, R., *Putin: Russia's choice* (New York 2007).
- Stern, J.P., *Soviet oil and gas exports to the West* (Aldershot 1987).

Artikelen

- Aggestam, J., 'Norms and interests in the EU's 'Strategic Partnership' with Russia.' (Lund 2007) 5-35.
- Andersen, S.S en Sitter, N., 'The European Union Gas Market: Differentiated Integration and Fuzzy Liberalization,' *Energy and institution-building in Europe* (2009) 1-11.
- Andoura, S, Hancher, L en Van der Woude, M., 'Towards a European Energy Community: A Policy Proposal,' *Notre Europe* 76 (2010) 1-86.
- Aseeva, A., 'Rethinking Europe's gas supplies after the 2009 Russia-Ukraine crisis.' *The China and Eurasia forum Quarterly* 8 1 (2010) 117-138.
- Baev, P.K., 'Strategic analysis', Russia aspires to the status of energy superpower,' *Strategic Analysis* 31 3 (2007) 447-465.
- Barysch, K., 'The EU and Russia: Strategic partners or squabbling neighbours?,' *Centre for European Reform* (mei 2004) 1-61.
- Barysch, K., 'The EU and Russia: From principle to pragmatism?.' *Centre for European Reform* (2006) 1-8.
- Blanco, L.F., 'Bringing Russia closer to the core: EU's strategic partnership approach.' *Pan-European International Relations Conference* (2010) 1-30.
- Boussena, S en Catherine Localetti, C., 'Towards a More Coherent Oil Policy in Russia?,' *OPEC Review* 29 2 (2005) 85-105.
- Cain, F.M., 'Exporting the Cold War: British Responses to the USA's Establishment of COCOM, 1947-51.,' *Journal of Contemporary History* 29 3 (1994) 501-522.
- Canay, Y., 'EU's common foreign policies towards Russia: past, present and future.' *Claremont-UC undergraduate research conference on the European Union* 1 (2008) 23-36.
- Carter, C., 'Pipeline to arms: Oshandel and the rise of soviet arms sales to the non-communist third World,' (Georgia 2007) 1-89.
- Caveva, S., 'EU-Russia energy relations: lack of unity in the Union.' *International relations* (2011) 1-6.
- Chitadze, N., 'The Role of the OPEC in the International Energy Market.' *Journal of Social Sciences* 1 (2012) 5-12.
- CIA., 'Actions in the event of an Arab oil embargo against the United states, Western Europe and Japan.' *Department of State briefing memorandum* (1973) 1-14.
- Community: A Policy Proposal.' *Notre Europe* (Parijs 2009) 1-164.
- Cooper, R., 'Economic Aspects of the Cold War, 1962-1975,' *Weatherhead Center for International Affairs* (2008) 1-23.
- Curtis B en Linser, W.D., 'NATO and EU enlargement: Challenges for the New Europe.' *The Center for West European Studies & The Russian, East European and Central Asian Studies Center* (Washington 2004).
- Deutch, J., 'The good news about gas. The natural gas revolution and its consequences.' *foreign affairs* 90 1 (2011) 82-93.
- Dreyer, L en Stang, G., 'The shalegas revolution. Challenges and implications for the EU.' *European Union Institute for Security Studies* 11 (2013) 1-4.
- EIA., 'What is shale gas and why is it so important?.' *EIA* 5 (2012) .

- Fernandez, R en Palazuelos, E., 'The future of Russian gas exports to East Asia: Feasibility and market implications.' *Elsevier* 43 (2011) 1069-1081.
- Finon, D en Locatelli, C., 'Russian and European gas interdependence. Can market forces balance out geopolitics?' *Laboratoire d'Economie de la production et de l'intégration internationale* 41 (2007) 1-35.
- Flenley, P., 'Russia and the EU: A pragmatic and contradictory relationship.' *Perspectives on European Politics and Society* 6 3 (2005) 440-463.
- Gaidar, Y., 'The Soviet Collapse: Grain and Oil.' *AEI Outlooks* (Washington 2007) 1-8.
- Goldthau, A., 'Rhetoric Versus Reality: Russian Threats to European Energy Supply,' *Energy Policy* 36 (2008) 1-20.
- Gracceva, P.Z, McGlade, C, Sorrell, S, Speirs, J en Thonhauser, G., 'Unconventional gas: potential energy market impacts in the European Union.' *Joint Research Centre* (2012) 1-327.
- Haukkala, H., 'The Ambiguous Partnership: The European Union and Russia in the Northern Dimension.' *Finnish Institute of International Affairs* (Helsinki 2001) 1-9.
- Hazakis, K en Proedrou, F., 'EU-Russia Energy Diplomacy: The need for an active strategic partnership.' *EU Diplomacy Paper* 4 (2012) 1-24.
- Johnson, C en Boersma, T., 'Energy (in) security in Poland the case of shale gas.' *Energy Policy* 53 C (2013) 389-399.
- Joode de, J., 'Implications of European shalegas developments for EU gas market: A model based analysis.' *International association for energy economics* (2012) 39-43.
- Kalland, T., 'The EU-Russia Relationship: What is Missing?.' *SIPRI Policy Brief* 2 (2004) 1-46.
- Kefferpütz, R., 'Shale Fever: Replicating the US gas revolution in the EU?.' *CEPS Policy Brief* 210 (2010) 1-7.
- Kneppers, S., 'Gazprom, het Kremlin en de Europese energieveiligheid.' *Internationale spectator* 65 4 (2011) 208-2012.
- Konoplyanik, A en Wälde, T., 'Energy Charter Treaty and its Role in International Energy.' *Journal of energy & natural resources law* 24 4 (2006) 523-558.
- Konoplyanik, A., 'A common Russia–EU energy space: The new EU–Russia partnership agreement, *acquis communautaire* and the energy charter.' *Journal of energy & natural resources law* 27 2 (2009) 258-291.
- Kuhn, M en Umbach, F., 'Shale gas: A game changer with implications for Europe.' *EUCERS* 1 1 (2011) 1-56.
- Langsdorf, S., 'EU energy policy: From the ecsc to the energy roadmap 2050.' *GEF* (Brussel 2011) 1-9.
- Leal-Arcas, R., 'The EU and Russia as Energy Trading Partners: Friends or Foes?,' *European Foreign Affairs Review* 14 3 (2009) 337-366.
- Leffler, M.P., 'Adherence to Agreements: Yalta and the Experiences of the Early Cold War,' *International Security* 11 1 (1986) 88-123.
- Leonard, M en Popescu, N., 'A Power Audit of EU-Russia Relations,' *European Council on Foreign Relations* (November 2007) 1-65.

- Massachusetts Institute of technology., 'Western Europe natural gas trade: Final report.' *International natural gas trade project center* (1986) 2.3-6.25.
- Mastanduno, M., 'Trade as a Strategic Weapon: American and Alliance Export Control Policy in the Early Postwar Period,' *International Organization* 42 1 (1988) 121-150.
- Medlock, K.B., 'Impact of shale gas development on global gas markets.' *Natural gas and electricity* (2011) 22-28.
- Nies, S., 'Oil and gas delivery to Europe An Overview of Existing and Planned Infrastructures,' *Gouvernacnce Europeenne et geopolitique de l'energie* (Parijs 2011) 1-194.
- Noel, P., 'Beyond dependence: How to deal with Russian gas.' *ECFR* (2008) 1-18.
- Pautola, N., 'Trends in EU-Russia Trade, aid and cooperation.' *Review of Economies in Transition* 4 (1996) 1-18.
- Pearson, I, Francesco, P en Pirani, S., 'The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009.' *Oxford Institute for energy studies* (2010) 1- 27.
- Princeton Institute., 'West European- Soviet energy relations.' (1981) 351-382.
- Riley, A., 'Commission v. Gazprom: The antitrust clash of the decade.' *CEPS policy briefs* (2012) 1-15.
- Rogers, H., 'shale gas. The unfolding story.' *Oxford review of economic policy* 27 1 (2011) 117-143.
- Sauvageot, E.P., 'The second energy crisis in Ukraine in 2009: Russo-Ukrainian negotiations up to 2010 and the role of the European Union, analysis of a challenge to the EU diplomacy.' *UNISCI* (2010) 1-19.
- Schrag, D.P., 'Is Shale Gas Good for Climate Change.' *MIT* 141 2 (2012) 72-80.
- Schuette, R., 'E.U.–Russia relations: Interests and values. A European perspective.' *Carnegie papers* 54 (2004) 1-31.
- Sokov, N., 'The Ukrainian Gas Crisis Revisited.' *Current history* (2006) 348-351.
- Jonathan Stern., 'The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006.' *The Oxford Institute for Energy Studies* (2006) 1-43.
- Stevens, P., 'The 'shalegas revolution; hype and reality.' *Chatham House Report* (2010) 1-46.
- Teusch, J., 'Shale Gas and the EU Internal Gas Market: Beyond the Hype and Hysteria,' *CEPS Working Documents* (2012) 1-12.
- Torres, J.M., 'Russian-Ukrainian Gas Conflict Case Study.' (2009) 1-12.
- Tsygankov, A.P., 'Change and Continuity in Russia's Foreign Policy.' *Russian analytical digest* 109 (2012) 1-35.
- Vahtra, P., 'Energy security in Europe in the aftermath of 2009 Russia-Ukraine gas crisis.' *The EU-Russia gas connection: Pipes, politics and problems* (2009) 158-166.
- Westphal, K., 'The Energy Charter Treaty Revisited. The Russian Proposal for an International Energy Convention and the Energy Charter Treaty.' *Stiftung Wissenschaft und Politik* (2011) 1-8.
- Westphal, K., 'The Russian factor in the German energy market : energizing Europe revisited,' *Political economy of energy in Europe : forces of integration and fragmentation* (2009) 153-172.

- Yegorov, Y en Boudiaf, I.A., 'US Shale Gas Revolution and World Gas Supply Shock.' *USAAE Working Paper* 2142180 (2012) 1-17.

Websites

- CBN, 'Marcellus Turns Pennsylvania Into 'Saudi Arabia' of Natgas' (versie mei 2013), <http://www.cnbc.com/id/100720973> (9 juli 2013).
- Energy policy act 2005 (versie 8 augustus 2005), http://www1.eere.energy.gov/femp/pdfs/epact_2005.pdf (7 juli 2013).
- EURACTIV, 'Policy debates' (versie juni 2013), <http://www.euractiv.com/> (9 juli 2013)
- European dialogue, 'Russia Says 'no' to energy charter' (versie 2008), <http://eurodialogue.org/Russia-says-no-to-Energy-Charter> (2 juni 2013).
- Europa-nu.nl, 'Relatie EU en Rusland' (versie mei 2013), http://www.europa-nu.nl/id/vhkuiga832pv/relatie_eu_rusland (7 mei 2013).
- Eurussia forum, 'The bilateral relations of EU member states with Russia' (versie december 2008), http://www.heraldofeurope.co.uk/Issues/5/European%20Affairs/THE_BILATERAL_Relations/THE_BILATERAL_Relations.pdf (23 mei 2013)
- EU- Russia summit (versie 23 november 2006), http://europa.eu/rapid/press-release_IP-06-1615_en.htm (18 april 2013).
- Benita Ferrero-Waldner, ' Europe and it's place in the world' (versie 7 april 2008), http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-08-182_en.htm (10 juni 2013).
- General Assembly (versie 14 December 1962), <http://unispal.un.org/unispal.nsf/com.htm?OpenForm> (4 mei 2013).
- IIEA, 'EU Energy Import Dependence' (versie 4 april 2013), [http://www.iiea.com/blogosphere/eu-energy-import-\(dependence?gclid=CMft6ODxkrGCFY1Z3godE0AAHQ](http://www.iiea.com/blogosphere/eu-energy-import-(dependence?gclid=CMft6ODxkrGCFY1Z3godE0AAHQ) (3 juli 2013).
- Indiana education, 'Intro' (versie 2010), http://www.indiana.edu/~west/documents/Curriculum/EU/EU_Intro/IntroEU_update.pdf
- <http://www.encyclo.nl/begrip> (14 april 2013).
- Dr Ria Kemper, 'Energy charter' (versie september 2004), http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/EN.pdf (3 juni 2013).
- Henrik Kielland, 'Stocks up on putin'(versie 8 mei 2012), <http://henleystviews.blogspot.nl/2012/05/stocks-up-on-putin-news.html> (4 mei 2013).
- Nabucco Pipline (versie april 2013), <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page> (juni 2013).
- Nord Stream (versie 2013), <http://www.nord-stream.com/pipeline/> (juni 2013).
- Russian mission to the EU, 'PCA' (versie 1997), http://russianmission.eu/userfiles/file/partnership_and_cooperation_agreement_1997_english.pdf (mei 2013).
- Shalegasoutrage.org (versie 2012), <http://shalegasoutrage.org/> (juli 2013).

- Mette Skak, ‘ The EU/Russia partnership today’ (versie 2006), http://megaregion.narod.ru/articles_text_18.htm (7 juni 2013).
- South Stream (versie 2013), <http://www.south-stream.info/en/pipeline/significance/> (juni 2013).
- Sanne Stevens (versie 30 augustus 2011), <http://tegenlicht.vpro.nl/nieuws/energie/2011/schaliegaswinningeuropa.html> (5 april 2013).
- U.S. Department of state (versie 2013), <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950-55Intel/comp1> (12 april 2013).
- WTO, ‘ WTO facts’(versie 2013), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm (13 februari 2013).

Rapporten

- Jose Manuel Barroso, ‘EU-Russia summit in Helsinki November 24. (2006)
- http://ec.europa.eu/energy/international/bilateral_cooperation/russia/doc/reports/progress1_en.pdf
- http://ec.europa.eu/energy/international/bilateral_cooperation/russia/doc/reports/progress6_en.pdf
- Ernst&Young, ‘Shale gas report- Poland. Tax and accounting issues for foreign investors and service companies,
[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Shale_gas_report_-_Poland/\\$FILE/Shale_gas_report%E2%80%94Poland.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Shale_gas_report_-_Poland/$FILE/Shale_gas_report%E2%80%94Poland.pdf)
- EU- Russia Centre, Paris conférence report on EU Russia relations, EU-Russia center.
- IEA, are we entering a golden age of gas,
http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowebiste/2011/WEO2011_GoldenAgeofGasReport.pdf
- Joint Statement on EU enlargement and EU-Russia Relations. Brussel, April 27 2004
- Andris Piebalgs, europa.eu/rapid/press-release_speech-06-653_en.htm. (2006)